

Utjecaj razvoda braka roditelja na djecu

Kuća, Ana-Marija

Professional thesis / Završni specijalistički

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:120:465763>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Catholic Faculty of Theology](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU

SPECIJALISTIČKI STUDIJ

Sveučilišnog poslijediplomskog specijalističkog studija

Pastoralne teologije s usmjerenjem

PASTORAL OBITELJI

Ana-Marija Kuća, mag. theol.

Utjecaj razvoda braka roditelja na djecu

Mentor: doc. dr. sc. Suzana Vuletić

Đakovo, 2017.

Sadržaj

<i>Sažetak</i>	4
<i>Summary</i>	5
Uvod.....	6
1. BRAČNO ZAJEDNIŠTVO U POIMANJU BRAČNIH PARTNERA.....	7
1.1. Tradicionalna i suvremena slika braka i obitelji.....	7
1.2. Pozitivni i negativni doživljaji partnerskih odnosa.....	8
1.3. Bračno zajedništvo	12
2. OBITELJ U CRKVENIM DOKUMENTIMA	16
2.1. Bračna sakramentalnost	16
2.2. Odgovorno roditeljstvo	19
3. RAZLIČITI UTJECAJI I PROMJENE NA SHVAĆANJE BRAKA I OBITELJI DANAS	26
3.1. Individualizacija modernog društva.....	26
3.2. Porast nevjenčanih (životnih) zajednica	28
3.3. Odgađanje stupanja u brak.....	29
3.4. Porast rastave brakova	30
4. RAZVOD BRAKA I NJEGOVE POSLJEDICE	36
4.1. Rizični faktori za razvod braka	36
4.2. Vanjski razarajući čimbenici braka i obitelji	37
4.2.1. Postmoderna i fenomenologija destrukcije	38
4.2.2. „Ideološki kolonijalizam“ kao posljedica raspada braka i obitelji	39
4.2.2.1. <i>Brak i obitelj u ideologiji komunizma i marksizma</i>	41
4.2.2.2. <i>Brak i obitelj u ideologiji feminizma</i>	41
4.2.2.3. <i>Brak i obitelj u ideologiji genderizma</i>	42
4.3. Unutarnji razarači braka i obitelji	43
4.3.1. Socijalno-ekonomske obiteljske poteškoće.....	44
4.3.2. Bračno zlostavljanje	45
4.3.3. Zlostavljanje i zanemarivanje djece	46
4.4. Više posljedica za brak i obitelj koje nosi moderno doba	47
4.5. Bračna nestabilnost	48

4.5.1. Tri teorijska objašnjenja bračne nestabilnosti	49
4.5.2. Korelati i odrednice bračne nestabilnosti	51
4.5.2.1. Osobine bračnih partnera	52
4.5.2.2. Karakteristike braka i bračnih procesa	53
4.5.2.3. Bračna okolina	55
4.6. Razvod braka.....	56
4.6.1. Teorijska objašnjenja reakcije partnera na razvod	59
4.6.2. Stresori medijatori ili posrednici razvoda	60
4.6.3. Moderatori stresa razvoda	61
4.7. Strategije smanjivanja stresa zbog razvoda	63
4.8. Utjecaj razvoda braka na zdravlje bivših bračnih partnera.....	64
5. UTJECAJ RAZVODA BRAKA RODITELJA NA DJECU	66
5.1. Teorijska objašnjenja utjecaja razvoda na djecu	66
5.2. Veza između utjecaja razvoda roditelja i dječje dobrobiti	69
5.3. Utjecaj na zdravlje djece i međuljudske odnose	72
5.4. Medijatori utjecaja razvoda na djecu	73
5.5. Moderatori utjecaja razvoda.....	78
5.5.1. Dob djeteta	78
5.5.2. Potpora koju dijete dobiva u okruženju.....	79
5.5.3. Rod roditelja-skrbnika.....	79
5.5.4. Osobine roditelja-skrbnika	80
5.6. Prilagodba i opća dobrobit djece	80
5.6.1. Inicijalne reakcije	80
5.6.2. Kratkotrajne reakcije	82
5.6.3. Dugotrajne reakcije	85
5.7. Roditeljska manipulacija nad djecom tijekom razvoda braka.....	86
5.7.1. Posljedice roditeljske manipulacije	87
5.7.2. Roditeljska manipulacija zlostavljanja i/ili zanemarivanja djeteta	90
5.8. Prava djece tijekom i nakon razvoda	93
Zaključak	97
Literatura.....	99

Sažetak

Danas sve manje ljudi ulazi u brak, sve više dolazi do rastava brakova i višestrukih negativnih posljedica koje taj razvod nosi sa sobom.

Cilj ovog završnog rada je opisati i objasniti što je to razvod, koje su posljedice razvoda, na koji sve način razvod braka roditelja utječe na djecu, koje sve posljedice ostaju kod djece u njihovom daljnjem odrastanju, na koji način roditeljska manipulacija predstavlja zlostavljanje i/ili zanemarivanje djeteta i koja su prava djeteta tijekom i nakon razvoda?

U radu je prikazan pregled crkvenih dokumenata koji općenito progovaraju o braku i obitelji. Osim toga, prikazan je slijed promjena stavova o obitelji i braku kroz povijest. Od jednog tradicionalnog razmišljanja, do modernog individualističkog doba koje sa sobom nosi odgodu ulaska u brak, porast rastave braka, porast nevjenčanih parova te naposljetku porast jednoroditeljske obitelji.

Nadalje, u radu je prikazan pregled o razvodu braka koji je jako stresan događaj za bivše partnere, ali i za djecu. Bivši partneri su zaokupljeni svojim problemima, te tako dolazi do zanemarivanja djece i posljedica koje djeca osjete. Rastavu braka svojih roditelja djeca doživljavaju kao gubitak, a za svaki gubitak u životu izrazito je važno da se prođe faza žalovanja kako bi se osobe prilagodile novonastaloj situaciji. Isto tako, jako je bitno okruženje u kojem dijete živi kada dođe do razvoda roditelja i kako ono utječe na njega, koliko dobiva potpore od svojih bližnjih i dobiva li ju uopće.

Ključne riječi: *Brak, obitelj, rastava, posljedice razvoda, utjecaj razvoda braka na djecu*

Summary

Today, people are hardly entering into marriage, there are more divorces and the multiply negative consequences that divorces bring with them.

The purpose of this final work is to describe, explain what the divorce is, what are the consequences of divorce, on what way the divorce of parents affect to children, all the consequences that remain on children in their further growing up, how parental manipulation represents the abusing/negligence of child and what are the rights of the child during and after the divorce?

It is presented an overview of marriage and family in church documents, and how reflections about family and marriage have been changing through the history. From traditional reflections, to a modern individualistic age that brings with it the postponement of entering into marriage, the rise of divorces, the rise of unmarried couples, the rise of a single-parent families.

Further in the work is presented a review of marriage divorce, which is a very stressful event both for former partners and for children. The former partners are busy with their problems, which leads to the negligence of children and the consequences that children experience. The divorce of their parents children perceive as a loss, and for every loss in life, it is very important to pass the regret phase so they can adapt to the new situation. It is also a very important environment in which a child lives when a parent's divorce occurs and how it affects him, how much he receives support from his loved ones or not.

Keywords: *Marriage, family, divorce, consequences of divorce, influence of divorce on children*

Uvod

Obitelj je temeljna socijalna institucija koja presudno utječe na sudbinu cijelog društva. No, nažalost, u današnje vrijeme razvod braka roditelja postao je jedno od čestih iskustava za koje imamo priliku čuti.

Na samome početku, prije negoli pristupim problematici razvoda i utjecaj razvoda braka roditelja na djecu, osvrnut ću se na bračno zajedništvo u poimanju bračnih partnera. U ovome poglavlju, analizirat ću partnerski odnos, doživljaj partnerskog odnosa te bračno zajedništvo. U daljnjoj analizi, vidjet ćemo što različiti crkveni dokumenti govore o braku i obitelji te ćemo bolje upoznati različite utjecaje i promjene u shvaćanju braka i obitelji. Između ostalog, promotrit ćemo dijelove koji se odnose na individualizaciju modernog društva i što nam to moderno društvo donosi, kako utječe na društvo te koje posljedice ostavlja na postojeće socijalne skupine. Nakon toga, pažnju usmjeravam na problematiku razvoda braka i njegove posljedice, definiram što je to razvod, što je bračna nestabilnost i što sve utječe na bračnu nestabilnost, koja su teorijska objašnjenja reakcije partnera na razvod te koliko i kako razvod utječe na zdravlje bivših partnera, ali i na samu djecu.

Razvod je jako stresan događaj koji može dovesti do različitih emocionalnih reakcija. Ono na što sam najviše usmjerila pozornost jest sam utjecaj razvoda roditelja na djecu. Djeca su ta koja najviše pate zato što žele da su im roditelji i dalje u bračnoj zajednici, što im je u samoj srži prirodno. Tu dolazi do različitih trauma kod djece, ovisno o dobi i zrelosti.

Postoje velike razlike u prilagođavanju djece na razvod braka. Dok većina djece uspješno svlada to krizno razdoblje, dio djece ipak doživljava emocionalne teškoće koje su veće od uobičajene uznemirenosti i tuge. U radu sam pisala o različitim teorijama utjecaja razvoda braka roditelja na djecu te o konceptu manipulacije koju roditelji vrše nad svojom djecom za vrijeme samog razvoda. Posljedice razvoda ovise i o tome jesu li djeca razvodom izdvojena iz nepovoljne ili podržavajuće okoline. Također, postoje djeca na koju pozitivno utječe razvod braka roditelja, koji je bio pun sukoba, te su djeca po razvodu braka izložena manjim razinama stresa. Na kraju rada prikazana su prava djece tijekom i nakon razvoda roditelja.

1. BRAČNO ZAJEDNIŠTVO U POIMANJU BRAČNIH PARTNERA

Bračno je zajedništvo temelj svake obitelji, no i izgradnje cjelokupnog društva. „Zajedništvo darovano od Duha Svetoga ne pridaje se izvana niti djeluje u ženidbenom i obiteljskom zajedništvu koje predstavlja naravnu strukturu specifičnog odnosa muž - žena, roditelji - djeca, nego tu istu naravnu stvarnost uzima u misterij Kristove ljubavi prema Crkvi i prema tome je iznutra pretvara i uzdiže za znak i mjesto novog, nadnaravnog i spasenjskog zajedništva.“¹ Stoga ćemo u prvoj cjelini rada poći od prikaza temeljnih karakteristika tradicionalnog i suvremeno-liberalističkog partnerskog odnosa.

1.1. Tradicionalna i suvremena slika braka i obitelji

Tijekom protekla dva desetljeća uočene su brojne promjene u funkcioniranju partnerskih odnosa, braka i obitelji u Hrvatskoj. Promijenio se sustav društvenih vrijednosti, što je utjecalo i na obiteljske vrijednosti.²

Tijekom proteklih pola stoljeća struktura, funkcioniranje i poimanje ljubavnih veza, partnerskih odnosa i obiteljskih zajednica sve se više mijenjalo. Prisutni su: pojednostavljenje zakonske procedure razvoda braka, trend sekularizacije, porast ekonomske neovisnosti žena, individualizacija, nezaposlenost te višestruki oblici stresa koji se negativno odražavaju na stabilnost tradicionalnog braka.

Više ne postoji jasan model braka prema kojemu bi se bračni drugovi mogli orijentirati, već postoji više izbora. Uz tradicionalne načine funkcioniranja koji su podrazumijevali heteroseksualni odnos i pripadajuće roditeljstvo, sve je veći broj izvanbračnih zajednica te obiteljskih zajednica u formi jednoroditeljskih obitelji, posvojiteljskih obitelji, proširenih obitelji stvorenih novim zajednicama razvedenih osoba i njihove djece iz prethodnih brakova te istospolnih parova koji u sve više država stječu pravo na sklapanje brakova i pravo na roditeljstvo.³ Sve veći broj razvoda dovodi do novih oblika

¹ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 1994., br. 1624.

² Tradicionalni sustav razmišljanja i navike teško se mijenjaju, zbog čega mladi, partneri, roditelji i stručnjaci pokazuju različite poteškoće u prilagodbi na nove okolnosti i potrebu za učenjem novih vještina koje će im omogućiti lakše snalaženje u sadašnjim sve težim kriznim životnim uvjetima

³ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 24.

proširenih, miješanih obitelji, a u porastu je i broj samohranih roditelja, čime imamo sve veći broj obitelji u riziku.

Unatoč suvremenom, liberalnom poimanju braka i partnerskih odnosa, želimo ukazati da su partnerski odnosi, odnosi dvaju ljudskih bića, koji sadrže nešto posebno, nešto što drugi odnosi između dvaju bića nemaju. Partnerski odnosi kompleksniji su od prijateljskih odnosa, iako su partneri zasigurno i prijatelji. Možemo reći da ti odnosi označavaju nešto više i od ljubavnih odnosa, iako su ti odnosi, barem u početku, sigurno prisutni u velikoj mjeri. Međutim, to nisu ni poslovni odnosi, iako su brojni poslovi koje partneri zajedno obavljaju, dijele i razmjenjuju. Partnerski odnosi nisu ni seksualni odnosi, premda u partnerskim odnosima postoje brojne seksualne interakcije, osobito u nastajanju samog odnosa. Bitna karakteristika partnerskih odnosa jest međuovisnost. Međuovisnost znači da prisutnost partnera, slika o partneru koju nosimo u sebi, njegove riječi i postupci djeluju na nas, na naše osjećaje i postupke. Također, naša slika, prisutnost i postupci djeluju na našeg partnera.

No, osim međuovisnosti, specifičnost partnerskog odnosa jest i stvorena intimnost među partnerima, što nije tipično ni za jedan drugi tip međuovisnosti. Partnerski odnos bismo mogli zamisliti kao odnos u kojemu postoji snažna i dugotrajna međuovisnost u različitim područjima života, izgrađena intimnost te moguć i/ili ostvaren seksualni odnos. Od životnog se sudruga očekuje da bude više od donekle pouzdanog poslovnog partnera kojega je s vremenom moguće upoznati, a katkada i zavoljeti. Danas bi on ili ona trebali nuditi sve: duboko razumijevanje, strastveni seks i potpuno prihvaćanje. Partner bi trebao pružiti podršku u kriznim razdobljima, a u svakodnevnicu unijeti užitek, uklapati se u životne planove, biti uzoran, nuditi mogućnost razvoja, biti vjeran, ostavljati slobodan prostor, biti oslonac i prije svega pružiti sreću. Živjeti u paru, gotovo je svima najvažniji cilj u životu, čak i više od uspješne karijere ili zasnivanja obitelji.⁴

1.2. Pozitivni i negativni doživljaji partnerskih odnosa

Ispunjavanje postavljenih kriterija dovodi do zadovoljstva vezom, dok s druge strane, njihovo neispunjavanje proizvodi nezadovoljstvo u vezi. Dobri partnerski odnosi temelje se na realnim očekivanjima partnera, što znači da partneri ne bi trebali očekivati da će veza ispuniti baš sve njihove potrebe, odnosno da će partner biti savršen u svakom području. Stoga

⁴ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 24.

su realna očekivanja da će partner imati dobre osobine, ali i nedostatke, te da taj odnos neće uvijek biti savršen, nego da će postojati bolja i lošija razdoblja. Realno je očekivati i da neće sve ovisiti o jednom partneru, već da se oba partnera moraju potruditi da održe taj odnos i da ga poboljšaju.

S druge strane, ljudi stvaraju nerealna očekivanja, koja su oblikovana na temelju romantične literature i filmova u kojima se odnos prikazuje kao stanje neprestanog blaženstva, a poželjni partneri kao oni koji ne samo da ispunjavaju sve potrebe partnera, nego ih predviđaju i izvršavaju unaprijed.

Za dobre partnerske odnose tipično je zadovoljstvo partnera načinom na koji im partner ispunjava kriterije. Pojedinci imaju realna očekivanja od partnera te umjerene, ne previsoke, kriterije. Između ostalog, znaju kako prihvatiti ono što se ne da promijeniti, a zajedno s partnerom znaju mijenjati i poboljšati ono što se može. Zato su partneri zadovoljni, cijene i vole svog partnera te ne žele na njemu sve promijeniti, popraviti ili zamijeniti drugim, savršnijim partnerom. Upravo se zato njihovi odnosi sastoje od međusobnih izjava i ponašanja koja utvrđuju partnerovu vrijednost. Pri tome je kritika rijetka, a međusobne izjave koje potvrđuju ljubav, poštivanje i obzirnost dovest će do sve dubljeg odnosa bliskosti i povezanosti.

Zamijećeno je da parovi koji izražavaju zadovoljstvo bračnim odnosom imaju slične načine funkcioniranja. Partneri zadovoljni bračnim odnosom više međusobno komuniciraju, pokazuju osjetljivost za osjećaje i potrebe drugoga u vezi, ne zanemarujući istovremeno vlastite želje i potrebe. Upravo uspjeh njihova odnosa leži u postignutoj ravnoteži međusobnih interakcija i emotivne razmjene. Nasuprot tome, nezadovoljavajući će odnosi češće biti u vezama u kojima su kriteriji jednog od partnera nerealno visoki, tako da ih drugi partner ne može ispuniti. Stoga će nezadovoljni partner pokušati poboljšati, odnosno „odgojiti“ partnera prigovorima, kritikama i „ubojitim“ pogledom. To umanjuje njegovu vrijednost u očima oba partnera i onemogućuje izgradnju bliskosti i intimnosti. Takvi odnosi dovode do razočaranja i negativnih emocija kao što su ljutnja, agresija, tuga i povrijeđenost.⁵

⁵ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 25.-26.

Zadovoljstvo partnerskim odnosom (prvenstveno brakom kao još uvijek najpoželjnijom formom partnerskog odnosa) predstavlja subjektivan pogled svakog partnera na sam odnos i nije pokazatelj stvarnih karakteristika partnera i procesa u odnošaju, iako se od partnera traži da procijene ukupan odnos. Stoga, zadovoljstvo brakom treba promatrati kao uži pojam od kvalitete braka. Zadovoljstvo brakom može biti promatrano i kao jedna od dimenzija kvalitete braka pri čemu se naglasak stavlja na emocionalnu komponentu procjene bračnog odnosa.

Kvaliteta braka multidimenzionalna je varijabla koja uključuje i međusobnu prilagodbu partnera i zadovoljstvo brakom. Definira se kao kognitivna procjena partnera o kvaliteti njihovih bračnih odnosa.

Pri pokušaju određenja idealnog braka u određenom društvu, treba voditi računa da idealni brak ne može biti određen samo jednom komponentom, nego da je moguće govoriti o skupu komponenta koje tvore idealan brak. Na taj se način među te komponente ubrajaju: poznavanje partnera (njegovih/njezinih osjećaja, potreba, ciljeva, interesa, briga, strahova), permanentno njegovanje poštovanja i dijeljenja, istinska zainteresiranost za partnera, rješavanje rješivoga (ublažavanje negativnih ispada, kompromis i tolerancija), dijalog i empatija te stvaranje zajedničkih vrijednosti i obrazaca kao temelja za postojanje i trajanje uspješnog braka i odnosa.⁶ U komponente kvalitete braka u suvremenom zapadnom društvu mogu se ubrojati: profesionalne aktivnosti, raspodjela poslova i odgovornosti u kućanstvu, raspodjela novca, odgoj djece, hobiji i slobodno vrijeme, društvene aktivnosti, komunikacija, seksualno ponašanje, planovi za budućnost te stav prema vlastitoj i partnerovoj neovisnosti. Navodi se kako na doživljaj bračne kvalitete utječu i komponente osobina ličnosti partnera, obrazovanje supružnika, stres, predbračni zajednički život, dužina trajanja braka kao i ponašanje partnera u braku. Već i samo razmišljanje partnera o mogućoj separaciji ili o razvodu može biti promatrano kao potencijalni aspekt procjene kvalitete braka.

Različita su istraživanja pokazala da na stabilnost braka utječe i predbračni zajednički život, ali se na tu komponentu može utjecati. Parovi koji zajedno žive prije braka, vjenčaju se u kasnijem stupnju veze, kada je moguće da ionako dolazi do pada kvalitete veze te je nađena

⁶ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 26.

pozitivna povezanost između predbračne kohabitacije i stope razvoda.⁷ Provedena su istraživanja o utjecaju ponašanja supružnika na stabilnost braka i zadovoljstvo brakom. Važno je naglasiti da su zadovoljstvo brakom i stabilnost braka dva različita pojma, što potvrđuju istraživanja braka prema kojima se dobivaju rezultati da brakovi postaju stabilniji što duže traju, ali i da istodobno postaju i manje zadovoljavajući. Iako rezultati istraživanja najčešće potvrđuju da zadovoljstvo brakom ima najveći utjecaj na stabilnost braka, nezadovoljstvo ne dovodi nužno do nestabilnosti. Pokazuje se da su stabilnost braka i zadovoljstvo brakom veći što su ispitanici stariji i duže u braku.

Interpretacija interakcija, odnosno atribucije, koje partneri pridaju međusobnom ponašanju, ovisi o kvaliteti bračnih odnosa. Ako je brak inače dobar, pozitivno ponašanje partnera osoba će pripisati njegovim unutarnjim i stabilnim karakteristikama, a ako je brak loš, pozitivno ponašanje pripisat će okolnostima, tj. promjenjivim vanjskim faktorima. Negativno ponašanje partnera osoba koja je u dobrom braku pripisat će promjenjivim, vanjskim faktorima, a osoba u lošem braku stabilnim osobinama svog partnera. Način na koji osoba atributira partnerovo ponašanje ovisi i o povratnoj vezi između interakcija s partnerom i osjećaja prema braku i partneru. Pozitivne interakcije dovode do pozitivnih osjećaja, a oni do pozitivnog atribuiranja koje poboljšava odnose.⁸

Provedena su brojna istraživanja koja su nastojala provjeriti doprinos sve veće uključenosti žena u područje rada te njihovo odstupanje od tradicionalnih uloga supruga i majka. Istraživanja su pokazala pozitivne posljedice majčine zaposlenosti za cijelu obitelj. Zaposlene žene imaju veću kontrolu nad svojim životom, imaju veće samopouzdanje, kompetentnije su i imaju veću financijsku sigurnost. Sve to također posredno utječe na bolju kvalitetu njihova partnerstva i roditeljstva. U obiteljima gdje majka radi, otac više vremena provodi s djecom, a podjela kućanskih poslova u prosjeku je manje tradicionalna. U obiteljima gdje majka radi, djeca imaju više pravila i odgovornosti, samostaljnija su, djevojčice su kompetentnije i imaju više samopouzdanja. Dvostruka uloga (kućanice i zaposlene žene), koju žene sve češće imaju u modernom društvu, može dovesti i do bračnih napetosti, stresa i

⁷ S. M. STANLEY, S. W. WHITTON, H. J. MARKMAN, Maybe I do: Interpersonal commitment and premarital or nonmarital cohabitation, u: *Journal of Family Issues* 25 (2004.), str. 496.-519.

⁸ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 29.-30.

smanjenja bračne kvalitete oba supružnika te do doživljaja kako zaposlenje, odnosno rad jednog bračnog partnera djeluje na doživljaj bračne kvalitete drugog bračnog partnera.

Nalazi različitih istraživanja pokazuju kako je najbolji prediktor dugoročnog uspjeha neke veze upravo način na koji se parovi nose sa svojim sukobima, a ne način na koji se podržavaju i iskazuju svoju ljubav u periodu bez sukoba i problema. Različiti konflikti i nesuglasice sastavni su dio bračne, kao i svake druge bliske veze. Sukobi se smatraju rezultatom međusobno suprotnih želja, potreba i uvjerenja, interesa ili ciljeva, a međuovisnost, kao temeljna značajka bliskih veza, može tu nekompatibilnost učiniti izraženom i neizbježnom.

Dobri partnerski odnosi povećavaju osjećaj sigurnosti, zaštićenosti vlastite vrijednosti, povećavaju intimnost i bliskost, zadovoljstvo i sreću, a time čuvaju zdravlje i dobrobit partnera te produljuju vezu.

Loši partnerski odnosi nepovoljno utječu na partnere, smanjuju im samopoštovanje, smanjuju osjećaj nesigurnosti, brišu intimnost i bliskost, a bude niz negativnih osjećaja kao što su ljutnja, nezadovoljstvo i iritantnost. Ti neugodni osjećaji mogu neposredno ugroziti zdravlje partnera, a mogu ugroziti i posredno, kada partner posegne za nasilničkim ponašanjem, alkoholom ili drugim sredstvima ovisnosti u želji da se oslobodi stresa. Mnogi se odlučuju i na prekid veze kao svojevrsan način da se oslobode od čimbenika koji uzrokuju stres.⁹

1.3. Bračno zajedništvo

Danas, užurbani način života uvjetuje svakog člana obitelji te svaki član treba dati svoj doprinos. To se odnosi i na održavanje kuće, ali i na zarađivanje novaca koji pospješuju kvalitetu života. Kada bi se na taj način, pod utjecajem navedenih činitelja, definirala obitelj, onda možemo govoriti o obiteljskoj zadruzi koja ima za postizanje svoga cilja i u tom postizanju cilja gubi se sakrament ženidbe, odnosno djelotvornost samog sakramenta. Ne vodi se briga o sakramentu i tu nedostaje bitan čimbenik „ mi“ koji nastaje iz bračnog para i koji svakodnevno raste.

⁹ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 32.

U životu bračne zajednice, oba pojedinca koja sačinjavaju bračnu zajednicu, moraju svjesno i voljno preuzeti brigu za dobro drugoga i dobro djece. Dobro drugoga i nastojanje oko tog dobra (što zapravo znači jamčiti mu u konkretnom životu privrženost u ljubavi) ujedno je i dobro supružnika koji održava to dobro, a dobro djece ujedno je i dobro roditelja. Takav splet suodgovornosti ne sastoji se samo u brizi za materijalne interese kao u kakvu skladnom poduzeću, nego u dubokoj svijesti da uzajamnom ljubavlju tvore jedno „mi“.

Ako bračni par želi živjeti sretno u zajedničkom životu, onda ne treba samo nastojati oko dobra supruga, već treba izgrađivati i svijest da su oboje suodgovorni tražiti zajedničko dobro. Smatram da je to najveći problem bračne zajednice u današnje vrijeme, bračni parovi ne traže zajedničko dobro i ne tvore taj zajednički „mi“, nego svatko vuče na svoju stranu i optužuje drugoga. Odgovorni supružnici naučit će kodeks ponašanja, da se u ljubavi ne svode na „moje“-„tvoje“, nego na „naše“.

Ljubav i zajedništvo su poput kapitala koje treba umnažati više negoli bankovne račune jer oni su i cilj i svrha braka. Upravo iz tih razloga nerazrješivost braka nije nikakva prisila niti zlo koje treba izbjeći, nego bogatstvo koje treba izgrađivati. „Uzajamno darivanje koje je sastavni dio sakramentalne ženidbe ima svoje korijene u milosti krštenja koje uspostavlja temeljni savez svake osobe s Kristom u Crkvi. U uzajamnom prihvaćanju i s Kristovom milošću zaručnici jedno drugo obećavaju potpuno darivanje, vjernost i otvorenost životu, oni prepoznaju kao konstitutivne elemente ženidbe darove koje im Bog pruža, shvaćajući ozbiljno preuzetu obvezu, u njegovo ime i pred Crkvom. U vjeri je moguće prihvatiti dobra ženidbe kao obveze koje je lakše održati uz pomoć milosti sakramenta. Bog posvećuje ljubav zaručnika i potvrđuje njezinu nerazrješivost, pružajući im pomoć da žive u vjernosti, uzajamnom upotpunjavanju i otvorenosti životu. Zbog toga Crkva gleda na ženidbene drugove kao na srce čitave obitelji koja također upravlja pogled prema Kristu.“¹⁰

Na putu da postanu jedno tijelo, supruzi se trebaju iskreno zalagati oko toga da ne traže „svoje pravo“ i ne brane „vlastito mišljenje“, već svim silama treba raditi na „zajedničkom dobru“, uz to moraju ulagati sve sile i surađivati. Upravo se prema navedenim obrazcima definira bračna suodgovornost. Suodgovornost supružnika, definiranih kao „mi“,

¹⁰ Relatio Synodi, Treće izvanredne opće biskupske sinode: *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (5. - 19. listopada 2014.) (18.X.2014.), Vatikan, http://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094: dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obitelji-2014&Itemid=750, br. 21.

pretpostavka je plodnog rasta djece jer samo to može djeci osigurati svijest da imaju dvije odgovorne osobe koje neprekidno žive isto zajedništvo ljubavi u kojoj su i začeta.¹¹

Supružnici sudjeluju u kršćanskoj ljubavi na poseban i vlastit način, ne kao pojedinci, već kao zajednica jer oni čine bračni par. Kako bi se to postiglo, prije svega treba usvojiti nov pogled na odnose među supruzima, razvijati mišljenje kako nije presudno hoće li prevladati stav supružnika koji drži da je ispravno ono što on misli, već da je važno da oboje trebaju uvijek iznova nastojti oko uzajamnog rasta u zajedništvu. Do takvog susreta stići će se onda kada se počne smatrati da zajednički razgovor nije izgubljeno vrijeme. No, na početku takvog računalnog sustava treba ostaviti po strani „moje“ i „tvoje“, „moju“ i „tvoju“ dužnost, „moje“ i „tvoje“ pravo te početi govoriti o suodgovornosti, duboko svjesni da su zapravo „mi“.

U životu bračne zajednice, svatko od njih dvoje mora svjesno i voljno preuzeti brigu za dobro drugoga i dobro djece. Supružnici su suodgovorni za izgradnju zajedničkog dobra po tome što će svatko od njih unijeti svega sebe.¹²

Papa u Pismu obiteljima piše: „Riječi ženidbenog pristanka izriču bitno značenje zajedničkog dobra za bračne drugove i za obitelj. Za bračne drugove zajedničko dobro jesu: ljubav, vjernost, poštovanje i trajanje njihove povezanosti do smrti, u sve dane života. Dobro njih dvoje, a to je u isto vrijeme dobro svakoga pojedinca i njihove djece. Zajedničko dobro po svojoj naravi dok zasebne osobe ujedinjuje, osigurava dobro svakoj ponaosob.“¹³

Obitelj olako mogu osporiti, a to čine i sami njezini članovi, prepuštajući se trendovima društva u kojemu ona živi, umjesto da se odupiru pogubnim utjecajima medija i svemu negativnom što iza njih stoji. Ako pojedini članovi obitelji krenu tim putem i sami postaju osporavatelji obitelji, onda se javlja pitanje kuda vodi taj put? Ide putem kulture smrti, civilizacije koja umire. Zato treba promijeniti smjer društvenih i civilizacijskih trendova. Zapravo sama budućnost društva i civilizacije ovisi o budućnosti obitelji.¹⁴

¹¹ Usp. R. BONETTI, *Obitelj, vrelo zajedništva. Nove kateheze o ženidbi i obitelji*, „Josip Turčinović“ d.o.o., Novi svijet, Pazin, 2015., str. 81.-88.

¹² Usp. Usp. R. BONETTI, *Obitelj, vrelo zajedništva. Nove kateheze o ženidbi i obitelji*, „Josip Turčinović“ d.o.o., Novi svijet, Pazin, 2015., str. 82.-83.

¹³ IVAN PAVAO II., *Pismo obiteljima pape Ivana Pavla II*, IKA, Zagreb, 1994., br. 10.

¹⁴ Usp. M. KOREN, *Obitelj put Crkve, obitelj nositeljica nove evangelizacije u župi*, brošura uz 40. obljetnicu svećeništva u godini vjere, „Josip Turčinović“, Novi svijet, Pazin, Križevci, 2013., str. 16.-17.

Dakle, u prvoj smo cjelini promatrali koje su to tradicionalne karakteristike braka i obitelji, analizirali smo pozitivne i negativne doživljaje partnerskih odnosa te smo istaknuli bračno zajedništvo koje je izrazito važno za brak. U drugoj ćemo cjelini rada prikazati što crkveni dokumenti govore o sakramentalnosti braka i odgovornom roditeljstvu.

2. OBITELJ U CRKVENIM DOKUMENTIMA

U svjetlu kršćanske vjere obitelj proizlazi iz braka, koji je po „božanskoj uredbi čvrsta ustanova“, uzajamno zajedništvo ljubavi i života muža i žene, s ključnom ulogom u rađanju i odgoju djece. Trajnost i nerazrješivost braka izvire iz dara osobe osobi jer se u međusobnom darivanju iskazuje ljubav.¹⁵

2.1. Bračna sakramentalnost

Obitelj kao prirodna ustanova sama po sebi dar je zajedništva za Crkvu i za društvo. Za kršćansku objavu obitelj je zajedničarska stvarnost u kojoj je Bog - Trojstvo htio izreći svoju vlastitu intimnost, svoju bit, a to je savršeno jedinstvo i savršena različitost u trojstvenoj ljubavi. Bog je zamislio muškarca i ženu na svoju sliku, sebi slična, tj. sjedinio ih je iako različite i baš su u toj različitosti sjedinjeni u jedno. Obitelj je zajednica koja izvire iz Presvetog Trojstva. U njoj je Bog izrekao svoj unutarnji život, svoju trojstvenu bit, stvorio ju je izvukavši iz sebe ono što on jest pa se u braku - obitelji nalazi sama Božja intima: razlikovanje osoba u zajedništvu ljubavi.

Bračni par može tražiti i nalaziti Boga u svim okolnostima svog bračnog života, čak i u jednostavnom zagrljaju jer ne samo da nije odsutan, već je trajno prisutan kao tvorac koji je htio i stvorio muškarca i ženu i učinio ih da budu par. Odnos muža i žene, roditelja i djece je usprkos ljudskoj ograničenosti, nedostacima i poteškoćama u međusobnom prihvaćanju, prauzor najdubljeg zajedništva koje postoji na zemlji, taj odnos prožima ljude do srži njihova bića, to je Božji dar koji se širi i teži prema božanskom. Koristeći se sudioništvom u Bogu, koji je od početka nazočan u njihovu suodnosu, muž i žena predstavljaju u povijesti ono što im je dano od početka, a to je sličnost s Božjim zajedništvom u prožimanju osoba Presvetog Trojstva. Proživljavajući na taj način autentičnu ljubav, bračni par već u sebi ostvaruje kraljevstvo Božje i najavljuje njegovo ispunjenje. U svakom trenutku kadar je ostvariti novu ljubav, ljubav koja je sposobna neprekidno započinjati. U dinamici te ljubavi, za bračne parove, uvijek u zasjedi čeka opasnost da se zatvore u sebe i tako propuste priliku i mogućnost tu ljubav zračiti oko sebe.

¹⁵ I. DŽINIĆ, *Pastoral s rastavljenima te rastavljenima i ponovno civilno vjenčanima u Hrvatskoj. Izazov za dijakoniju u Crkvi*, Biblioteka Diacovensia (Studije 8), Đakovo, 2006., str. 163.

Biti otac i majka zapravo znači prihvatiti život u nastajanju i otkrivati da se ljubav ne može potpuno ostvariti na zemlji, već teži prema vječnome i zato zahtijeva neprekidani rast.¹⁶

Djelotvornost Duha Svetoga dio je braka između muškarca i žene te je jednako tako prisutan u braku. O tome govori i dokument talijanskih biskupa *Comunione e Comunita nella Chiesa domestica*: „Milošću Duha Svetoga bračni par i kršćanska obitelj postaju „kućnom Crkvom“ po tome što ženidbenu vezu muža i žene Gospodin uzima i preobražava u sliku onog savršenog zajedništva između Krista i njegova mističnoga tijela, zaručnice Crkve.“

Tako supružnici i kršćanska obitelj postaju dionicima Kristove ljubavi prema Crkvi na poseban način i po specifičnom sadržaju, tj. u „zajedništvu“ članova koji ih čine te supružničkom i obiteljskom ljubavlju: „Supružnici sudjeluju u kršćanskoj ljubavi na potpuno originalan i svojstven način, ne kao pojedinačne osobe nego zajedno, ukoliko su par. Supružnici su zajedno kao par sudionici kršćanske realnosti onim što je sadržaj njihove svagdašnjice, tj. njihove supružničke ljubavi.“¹⁷

Ako je cijela obitelj (muž, žena i djeca) uklopljena u taj odnos Krista i Crkve, tada će iz samog tog odnosa (muža i žene, roditelja i djece) izbijati snaga, prema njihovim riječima i djelima i naviještati će u Crkvi i društvu. Jedna obitelj koja bi postala svetom u svojoj svakidašnjici bila bi dovoljna da preobrazi neku kršćansku zajednicu. Zato bi svaki kršćanski bračni par trebao težiti toj svetosti, ali nažalost suprotno tome, veći dio kršćanskih parova danas jedva životari u svojoj polovičnosti.

U današnje se vrijeme, sve više povlači mišljenje da je brak međusobni sporazum dvoje partnera radi osobna zadovoljstva i da traje samo dok traje zadovoljstvo jedne strane. Ne budemo li nastojali da kršćanske obitelji dovodimo do kršćanske zrelosti, ne smijemo se tužiti što će jedino mjerilo za ljubav biti svedeno na razinu „ugodno se osjećati s partnerom“. Površnost u sklapanju današnjih brakova kršćanskih supružnika zahtijeva obnavljanje identiteta jer jedino pitanja što i kakvi su u svjetlu vjere mogu dovesti do potrebe da uoče svoj istinski identitet. Supružnici se trebaju neprekidno usavršavati kako bi se mogli ljubiti, unatoč poteškoćama ne smiju se zadovoljiti samo onime što već znaju o braku. Pozornost trebaju

¹⁶ Usp. R. BONETTI, *Obitelj, vrela zajedništva. Nove kateheze o ženidbi i obitelji*, „Josip Turčinović“ d.o.o., Novi svijet, Pazin, 2015., str. 17.-22.

¹⁷ *Isto*, str. 26.

obratiti na ono što je bitno u ženidbi, a to je prisutnost Duha Svetoga koji je stalno prisutan u obitelji, odnosno braku.

Zato danas i postoji toliki broj rastava i ne moramo se tome čuditi jer tolike kršćanske obitelji ne izgledaju kao da je njihova obitelj i brak prožeta Duhom Svetim, koji u ljudskome konkretnom životu potiče na „čežnju za vječnim.“¹⁸

Jedan od najviših izraza učiteljstva o braku i obitelji je ponudio Drugi vatikanski koncil, u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* koja posvećuje cijelo poglavlje promicanju dostojanstva braka i obitelji.¹⁹ Ondje je brak definiran kao zajednica života i ljubavi, stavljajući ljubav u središte obitelji, pokazujući istodobno, istinu te ljubavi pred različitim oblicima redukcionizma koji su prisutni u suvremenoj kulturi. Prava ljubav između muža i žene podrazumijeva uzajamno darivanje, uključuje i upotpunjuje spolnu dimenziju i čuvstvenost, odgovarajući na Božji naum. *Gaudium et spes* u broju 48 ističe ukorijenjenost ženidbenih drugova u Kristu: Krist Gospodin dolazi ususret kršćanskim supruzima po sakramentu ženidbe i s njima ostaje. U utjelovljenju, on preuzima na sebe ljudsku ljubav, čisti je, privodi punini i, svojim Duhom, daje ženidbenim drugovima sposobnost da je žive, prožimajući čitav njihov život vjere, nade i ljubavi.

Mnogi naši suvremenici visoko cijene pravu ljubav između muža i žene, koja se očituje na različite načine, već prema čestitim običajima naroda i vremena. Ta izrazito ljudska ljubav, budući da struji od osobe k osobi, privrženošću slobodnog htijenja, obuhvaća dobro čitave osobe. Stoga je ona kadra posebnim dostojanstvom obogatiti tjelesna i duševna očitovanja te ih oplemeniti kao elemente i posebne znakove bračnog prijateljstva. Tu ljubav se Gospodin udostojao iscijeliti, usavršiti i uzdignuti posebnim darom svoje milosti i ljubavi. Ujedinjujući ljudsko i božansko, takva ljubav navodi supruge da se slobodno daruju jedan drugome dokazujući to nježnim osjećajima i djelima. Ako se prizna osobno dostojanstvo žene i muža u uzajamnoj i potpunoj ljubavi, jasno se pokazuje jedinstvo ženidbe koje je Gospodin potvrdio. Istinska će se bračna ljubav više cijeliti i o njoj će se stvoriti zdravo javno mišljenje ako se kršćanski supruzi istaknu svjedočanstvom vjernosti i harmonije u toj ljubavi kao i brižnim odgojem djece. Jednako tako, cijelit će se i ako se sa svoje strane, kršćanski

¹⁸ Usp. R. BONETTI, *Obitelj, vrelo zajedništva. Nove kateheze o ženidbi i obitelji*, „Josip Turčinović“ d.o.o., Novi svijet, Pazin, 2015., str. 47.-48.

¹⁹ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes - Radost i nada. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, (7.XII.1965.), Zagreb, 2008., br. 47.-52.

supružnici zauzmu u nužnoj kulturnoj, psihološkoj i socijalnoj obnovi u prilog braka i obitelji.²⁰

2.2. Odgovorno roditeljstvo

Dokument *Gaudium et spes* govori i o plodnosti braka, odnosno da su brak i bračna ljubav po svojoj naravi usmjereni prema rađanju i odgoju potomstva. Djeca su bez sumnje najdragocjeniji dar braka i uvelike pridonose dobru samih roditelja. Sam Bog, koji je rekao: „nije dobro da čovjek bude sam,, (Post 2,18) i koji je čovjeka od početka stvorio kao muško i žensko (usp. Mt 19,4), htio mu je udijeliti neko posebno sudioništvo u svom stvarateljskom djelu: on je blagoslovio muža i ženu i rekao im: „Rastite i množite se“ (Post 1,28). Prema tome, pravo njegovanje bračne ljubavi kao i sva narav obiteljskog života, što otuda proizlazi, ne zanemariivši ostale svrhe braka, idu za tim da supruge učine odlučno spremnima da surađuju s ljubavlju Stvoritelja i Spasitelja, koji po njima iz dana u dan umnožava i obogaćuje svoju obitelj. U toj dužnosti prenošenja i odgajanja ljudskog života, što treba smatrati njihovim svojstvenim poslanjem, supruzi znaju da su suradnici ljubavi Boga Stvoritelja i na neki način njezini tumači. Stoga će ispuniti svoju zadaću s ljudskom i kršćanskom odgovornošću i s poučljivim poštovanjem prema Bogu: sporazumno će i zajedničkim nastojanjem stvoriti sebi ispravan sud imajući pred očima svoje osobno dobro i dobro već rođene djece ili djece za koju predviđaju da će se još roditi, prosudit će materijalne i duhovne prilike svog stanja, vodit će, konačno, računa o dobru obiteljske zajednice, o potrebama vremenitog društva i same Crkve. U krajnjoj liniji, taj sud moraju donijeti sami bračni drugovi pred Bogom. No, brak nije ustanovljen samo za rađanje djece. Sama, naime, narav nerazrješivog saveza među supruzima kao i dobro djece zahtijevaju da i međusobna ljubav bračnih drugova zauzme mjesto koje joj pripada, da napreduje i dozrijeva. Zbog toga i kad nema djece, često puta tako željkovane, brak ostaje kao zajednica i zajedništvo čitavog života i zadržava svoju vrijednost i nerazrješivost.²¹

Kada je riječ o promicanju dobra braka i obitelji, *Gaudium et spes* ističe da je obitelj u neku ruku škola potpunije čovječnosti, ali da bi mogla potpuno ostvariti svoj život i misiju, potrebna je dobrohotna izmjena misli, uzajamno savjetovanje bračnih drugova i brižljiva

²⁰ Isto, br. 49.

²¹ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes - Radost i nada. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, (7.XII.1965.), Zagreb, 2008., br. 50.

suradnja roditelja u odgoju djece. Djecu treba odgajati tako da, kad odrastu, mogu s punom sviješću odgovornosti slijediti zvanje, pa i svećeničko ili redovničko, i izabrati svoj životni poziv te da ako se vjenčaju mognu osnovati svoju obitelj u povoljnim moralnim, socijalnim i ekonomskim uvjetima. Zadaća je roditelja ili skrbnika da razboritim savjetima budu vodiči mladima pri osnivanju obitelji, a oni treba da ih rado slušaju, no ipak se moraju čuvati da ih izravno ili neizravno ne prisiljavaju, bilo na sklapanje ženidbe, bilo na izbor određenog ženidbenog druga. Na taj način obitelj, u kojoj se susreću različiti naraštaji i međusobno se pomažu radi stjecanja punije životne mudrosti i usklađivanja osobnih prava s drugim zahtjevima društvenog života, sačinjava temelj društva.²²

Papa Pavao VI., enciklikom *Humanae vitae*, istaknuo je duboku vezu između bračne ljubavi i rađanja života. Ispravna i temeljitija raščlamba bračne ljubavi pretpostavlja ispravnu ideju o samom braku. On nije „djelo slučaja ili plod razvitka nesvjesnih prirodnih sila“, već „zajedništvo osoba“²³ zasnovano na uzajamnom darivanju. Stoga, ispravna prosudba o koncepciji odgovornog roditeljstva pretpostavlja „cjelovito gledanje na čovjeka i na njegov poziv“. Da bi se došlo do te prosudbe nije dovoljno „promatrati s jednog stajališta, bilo ono psihološko, bilo biološko, demografsko ili sociološko“.²⁴

Svaki odgovor koji daje djelomičan pogled, ne može biti nego djelomičan. Da bi se došlo do ispravnog odgovora, treba imati na umu autentično viđenje čovjeka kao osobe, budući da brak uspostavlja zajedništvo osoba, koje nastaje i ostvaruje se preko njihova uzajamnog darivanja. Bračna ljubav nosi obilježje koje proizlazi iz tog zajedništva i koje odgovara osobnom dostojanstvu muškarca i žene, supruga i supruge. Riječ je o potpunoj ljubavi, zapravo o ljubavi koja obvezuje cjelokupnog čovjeka, njegovu osjetljivost, osjećajnost i duhovnost, i koja ujedno mora biti vjerna i isključiva. Ta ljubav „se ne iscrpljuje u zajedništvu bračnih drugova, nego je usmjerena prema tome da se nastavlja, budeći nove živote“²⁵ i stoga je to plodna ljubav. Tako je ljubavlju ispunjeno zajedništvo supružnika, zbog kojeg oni čine, po riječi Postanka 2, 24, „jedno tijelo“ koje je uvjet prokreacije, kao i plodnosti. Ovo zajedništvo, budući da je specifično ostvarenje bračnog zajedništva osoba,

²² DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes - Radost i nada. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, (7.XII.1965.), Zagreb, 2008., br. 25.

²³ PAVAO VI., *Humanae vitae, Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 8.

²⁴ *Isto*, br. 7.

²⁵ *Isto*, br. 9.

stoga što je tjelesno i u uskom smislu spolno, mora se ostvariti na razini osobnosti i prikladno njegovu dostojanstvu. Na osnovi toga mora se formulirati točan sud o odgovornom roditeljstvu.²⁶

„Stoga bračna ljubav traži od bračnih drugova svijest o njihovu poslanju odgovornog roditeljstva.“²⁷ Enciklika *Humanae vitae* u svom cjelokupnom kontekstu oblikuje taj sud i predlaže ga kao glavni odgovor na prije postavljena pitanja. Bračna ljubav mora biti plodna ljubav, to jest „usmjerena prema roditeljstvu“. Roditeljstvo svojstveno ljubavi osoba, odgovorno je roditeljstvo. Može se reći da u enciklici *Humanae vitae*, odgovorno roditeljstvo postaje naziv svojstven ljudskoj prokreaciji. Odgovorno roditeljstvo „ostvaruju oni koji ili razboritom i velikodušnom odlukom prihvaćaju brojniji porod ili pak se odlučuju da privremeno ili na neodređeno vrijeme ne rode novo dijete.“²⁸ Ako je bračna ljubav plodonosna ljubav, to jest usmjerena na roditeljstvo, teško je zamislivo da se značenje odgovornog roditeljstva, izvedeno iz njegovih vlastitosti, može identificirati samo s ograničavanjem rađanja. Stoga se roditeljstvo ostvaruje i od strane supružnika koji se, zahvaljujući svojoj velikodušnoj i razboritoj odluci, odlučuju ostvariti brojni porod, kao i od onih koji su se odlučili na ograničenje poroda²⁹ „zbog ozbiljnih problema i uz poštivanje moralnog zakona“.³⁰

Prema crkvenom nauku, odgovorno roditeljstvo nije i ne može biti samo plod određene „tehnike“ supružničke suradnje, ono je u sebi i etička vrednota. Prava i osnovna opasnost, kojoj enciklika želi biti spasonosni lijek, sastoji se u napasti da se taj problem promatra izvan videokruga etike, nastojeći da se čovjeku oduzme odgovornost za vlastite postupke koji su duboko ukorijenjeni u njegovoj osobnoj strukturi.³¹ Odgovorno roditeljstvo, piše Sveti Otac, „u odnosu na urođene nagone i duševne osjećaje znači potrebno gospodovanje koje nad njime moraju vršiti razum i volja.“ Stoga, ovo gospodarenje pretpostavlja „poznavanje i poštivanje bioloških procesa“ te stavlja te procese, ne samo u

²⁶ K. WOJTYLA, Istina „*Humanae vitae*“, u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 6 (2011.) 2., str. 271.

²⁷ PAVAO VI., *Humanae vitae, Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 10.

²⁸ *Isto*, br. 10.

²⁹ K. WOJTYLA, Istina „*Humanae vitae*“, u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 66(2) (2011.), str. 271.

³⁰ PAVAO VI., *Humanae vitae...*, br. 10.

³¹ K. WOJTYLA, Istina „*Humanae vitae*“..., str. 271.

njihov biološki dinamizam, već ih integrira i u cjelovitosti osobe, budući da „um u sposobnosti prenošenja života otkriva biološke zakone koji su sastavni dio ljudske osobe.“³²

Ljubav je zajedništvo osoba i ako ona podrazumijeva roditeljstvo, i to odgovorno roditeljstvo, način postupanja koji vodi takvom roditeljstvu ne može biti moralno ravnodušan. Dapače, on odlučuje je li spolno ostvarenje zajedništva osoba istinska ili ne.

„Ako se čuvaju oba ova bitna vida - vid sjedinjena i vid rađanja - bračni čin u cijelosti zadržava smisao uzajamne i istinske ljubavi.“³³ Čovjek „ne smije samovoljno raskinuti neraskidivu vezu između dvojakog smisla bračnog čina: smisla sjedinjena i smisla rađanja.“³⁴ Stoga, enciklika razlikuje takozvanu prirodnu regulaciju začeca, koja donosi periodično suzdržavanje, i kontracepcije koja upotrijebljava umjetna sredstva.

Sveti Ivan Pavao II. posvetio je obitelji posebnu pažnju kroz svoje kateheze o ljudskoj obitelji, *Pismo obiteljima*.³⁵ U *Pismima obitelji* sv. Otac ističe: Brak je jedinstveno zajedništvo osoba, a kad se rode djeca, tada je to zajedništvo osoba pozvano da postane zajednicom osoba. Svi očevi i majke moraju biti svjesni svog podrijetla da su od Boga i da svoju djecu trebaju dovesti k njihovom izvoru, to jest Bogu. To je dakle duhovna dimenzija njihove tjelesne ljubavi. Obitelj kao zajednica života i ljubavi započinje od slobodnog izbora ljudskih osoba muškarca i žene koji ljubavljaju započinju bračnu zajednicu ili kako Drugi vatikanski koncil to zove bračni savez. To je razlogom da to dvoje ljudi trebaju živjeti najveće moguće jedinstvo čak do te mjere da se ostavljaju vlastiti roditelji. Sv. Otac govori o očinstvu i majčinstvu koje se izvodi iz Božjeg Očinstva, od koga se imenuje svako roditeljstvo i tu je razlog tihe molitve oca i majke, koji bi trebali od prvog dana braka upravljati k Bogu svoje misli i srca kako bi njihovo očinstvo i majčinstvo iz tog vrela crpilo snagu trajnog obnavljanja u ljubavi.

Kruna liturgijskog sklapanja braka je euharistija, žrtva predanog tijela i prolivene krvi, koja se na neki način izražava u bračnom pristanku. Zato bi svaka sv. Misa, ako joj prisustvuju bračni partneri, morala biti poziv na trenutke njihova vjenčanja kada su oni

³² PAVAO VI., *Humanae vitae...*, br. 10.

³³ PAVAO VI., *Humanae vitae, Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 12.

³⁴ *Isto*, br. 12.

³⁵ Usp. IVAN PAVAO II., *Pismo obiteljima pape Ivana Pavla II*, IKA, Zagreb, 1994.

započeli svoju životnu liturgiju darivanja jedno za drugo. Ta žrtva darivanja dolazi osobito do izražaja kada se najavi dijete.³⁶ Papa je predložio različite temeljne smjernice za pastoral obitelji i za prisutnost obitelji u društvu.

Familiaris consortio apostolska je pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu, koju je napisao Ivan Pavao II. Ona nam govori da obitelj, zasnovana i oživotvorena ljubavlju, jest zajednica osoba: bračnih drugova, muža i žene, roditelja i djece, rodbine. Njezina prva zadaća jest vjerno živjeti stvarnost zajedništva u trajnom naporu da se promiče istinita zajednica osoba. Nutarnje počelo, trajna snaga i konačan cilj takvog zadatka, jest ljubav. Kao što bez ljubavi obitelj nije zajednica osoba, tako bez ljubavi obitelj ne može živjeti, rasti niti se usavršavati kao zajednica osoba. Ljubav između muža i žene u braku pa prema tome, u širem smislu, i ljubav između članova iste obitelji, između roditelja i djece, između braće i sestra, između rodbine i ukućana, prožeta je i podržavana neprestanim unutrašnjim dinamizmom, koji obitelj vodi k uvijek sve dubljem i prisnijem zajedništvu, što je temelj i duša bračne i obiteljske zajednice.³⁷

Osnovna je zadaća Crkve da još jednom snažno potvrdi, kao što su to činili sinodalni oci, nauku o nerazrješivosti ženidbe: onima koji u ove naše dane misle da je teško ili čak nemoguće za cijeli život vezati se s nekom osobom, onima koji su zavedeni određenom kulturom koja odbacuje nerazrješivost ženidbe i čak otvoreno ismijava zalaganje supružnika u vjernosti, valja ponovno naglasiti radosnu poruku konačnosti one bračne ljubavi, koja u Isusu Kristu ima svoj temelj i svoju snagu (Usp. Ef 5, 25.). Ukorijenjena u potpunom i osobnom daru supružnika i kao zahtjev za dobrom djece, nerazrješivost ženidbe svoju konačnu istinu nalazi u naumu koji je Bog očitovao u svojoj objavi: On hoće i daruje nerazrješivost ženidbe kao plod, znak i zahtjev posvemašnje vjerne ljubavi koju Bog ima prema čovjeku i koju Gospodin Isus očituje prema svojoj Crkvi. Dar sakramenta za kršćanske supružnike istodobno je poziv i zapovijed da zauvijek ostanu jedno drugome vjerni, unatoč iskušenjima i teškoćama, velikodušno poslušni Gospodinovoj volji; „Što Bog združi, čovjek neka ne rastavi“ (Usp. Mt 19,6.).

³⁶ J. FRKIN, Pismo obiteljima pape Ivana Pavla II., u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 49 (1994.) 6., str. 595.-596.

³⁷ IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio - Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22.XI.1981.), Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 1997., br. 18.

Svjedočiti neprocjenjivu vrednotu nerazrješivosti ženidbe i bračne vjernosti, u današnje je vrijeme za kršćanske supružnike jedna od najvažnijih i najprećih zadaća. Zbog toga, zajedno sa svom svojom subraćom koja su sudjelovala na sinodi biskupa, hvalim i ohrabrujem sve one brojne braćne parove, koji uza sve ogromne teškoće čuvaju i razvijaju to dobro nerazrješivosti. Oni tako preuzimaju, ponizno i odvažno, zadaću koja im je povjerena da u svijetu budu znak, nenametljiv i dragocjen, katkad podvrgnut napasti, ali uvijek iznova obnavljan, znak neumorne vjernosti Božje i vjernosti Isusa Krista prema svim ljudima, prema svakome čovjeku. Dužnost nam je također priznati cijenu svjedočanstava onih braćnih parova koje su napustili njihovi supružnici, a koji zahvaljujući svojoj kršćanskoj vjeri i nadi, nisu sklopili novu vezu: oni daju istinsko svjedočanstvo vjernosti koje je toliko potrebno današnjem svijetu. Zbog toga ih pastiri i vjernici Crkve moraju ohrabrivati i pomagati da u tome ustraju.³⁸

Zatim, Benedikt XVI. u enciklici *Deus Caritas Est* ponovno vraća temu istine o ljubavi između muškarca i žene na koje puno svjetlo baca samo ljubav Krista raspetoga.³⁹ On kaže kako „brak utemeljen na isključivoj i konačnoj ljubavi postaje slika odnosa Boga s njegovim narodom i obratno: način na koji Bog ljubi postaje mjera ljudske ljubavi.“⁴⁰

Papa Franjo u enciklici *Lumen Fidei*, govoreći o vezi između obitelji i vjere, piše: „Kada čovjek susretne Krista, kada dopusti da ga zahvati i vodi njegova ljubav tada njegov život dobiva širi obzor i čvrstu nadu koja neće razočarati. Vjera nije utočište za malodušne, već nešto što našem životu daje širinu. Ona pomaže otkriti veliki poziv, poziv na ljubav jamči da je ta ljubav pouzdana, da vrijedi predati joj se, jer se njezin temelj nalazi u vjernosti Bogu, koji je jači od svake naše krhkosti.“⁴¹

S prisnom radošću i dubokom utjehom, Crkva gleda na obitelji koje ostaju vjerne učenjima evanđelja, zahvaljujući im i hrabreći ih za svjedočenje koje pružaju. Naime, zahvaljujući njima, ljepota je nerazrješive ženidbe u trajnoj vjernosti učinjena

³⁸ IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio - Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22.XI.1981.), Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 1997., br. 20.

³⁹ BENEDIKT XVI., *Deus caritas est - Bog je ljubav. Enciklika o kršćanskoj ljubavi* (25.XII.2005.), Zagreb, 2006., br. 2.

⁴⁰ *Isto*, br. 11.

⁴¹ PAPA FRANJO, *Lumen fidei - Svjetlo vjere*, (29.VI.2013.), KS, Zagreb, 2013., br. 53.

vjerodostojnom. U obitelji, „koja bi se mogla nazvati domaćom Crkvom“⁴², sazrijeva prvo crkveno iskustvo zajedništva među osobama, u kojoj se, po milosti, zrcali otajstvo Presvetog Trojstva. „Ovdje se čovjek uči trudu i radosti rada, bratskoj ljubavi, plemenitom praštanju stalno obnavljanom i nadasve bogoštolju, molitvi i prikazanju Boga vlastitog života.“⁴³ Divni je uzor, u tome smislu, sveta nazaretska obitelj, u čijoj školi shvaćamo zašto moramo održavati duhovnu stegu, ako želimo slijediti nauk evanđelja i postati Kristovi učenici. Evanđelje obitelji hrani i ono sjeme koje još uvijek čeka da sazrije i mora njegovati ona stabla koja su se osušila i koja se nipošto ne smiju zanemariti.⁴⁴

Crkveno učiteljstvo u raznim dokumentima naglašava da je „kršćanska obitelj pozvana da djelatno i odgovorno na sebi svojstven i izvoran način, sudjeluje u poslanju Crkve.“⁴⁵

U drugoj smo cjelini rada promatrali što nam crkveni dokumenti govore o braku i obitelji te o odgovornom roditeljstvu. U trećoj ćemo cjelini rada uvidjeti različite utjecaje i promjene shvaćanja braka i obitelji danas.

⁴² DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dogmatska konstitucija o Crkvi - Lumen gentium*, (21. studeni 1964.), u: Dokumenti Drugog vatikanskog koncila, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2002., br. 11.

⁴³ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 1994., br. 1657.

⁴⁴ Relatio Synodi, Treće izvanredne opće biskupske sinode: *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (5. - 19. listopada 2014.) (18.X.2014.), Vatikan, u: http://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094:dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obiljelji-2014&Itemid=750, br. 23.

⁴⁵ DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dogmatska konstitucija o Crkvi - Lumen gentium*, (21. studeni 1964.), u: Dokumenti Drugog vatikanskog koncila, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2002., br. 11.

3. RAZLIČITI UTJECAJI I PROMJENE NA SHVAĆANJE BRAKA I OBITELJI DANAS

Brak i obitelj našli su se u začaranom krugu modernih vremena. Današnje vrijeme i svakodnevnica nametnuli su svoje svjetonazore, upućuju da smo se udaljili od tradicionalnog shvaćanja braka kao sjedinjenju dviju osoba. To nam govori i činjenica kako se sve manje ljudi odlučuje na brak, imamo i mnogo „brakova na probu“, brakova bez vjenčanih listova, nevjenčane životne zajednice, porast broja rastava i parova bez djece. Tako dolazi i do krize tradicionalnih brakova i obiteljskih zajednica.

3.1. Individualizacija modernog društva

Individualizam je oznaka našeg vremena. Sustav vrednota modernog društva snažno je individualističkog, nacističkog karaktera. Postoje oni koji svjesno odabiru samački način života jer ne žele da ih itko ograničava u njihovom životu i da ih se zakida u njihovoj slobodi i pravima. Na taj se način brak i obitelj ne uzimaju ozbiljno kao društvene vrednote, odnosno stvaraju se raznovrsni oblici koji svojataju ista prava kao i redovite ustanove braka i obitelji.⁴⁶

Tome svjetonazoru pripadaju i feministički nadahnute samohrane majke koje prema osobnom izboru žele djecu, ali ne i muža. Ovdje se osobna prava izdižu iznad dobra društva, ali i drugih osoba, kao što se to pokazuje u primjeru prava na usvajanje djeteta. Načelo da interes djeteta mora prevagnuti nad interesom homoseksualnog para ili feministički nastrojene žene tu ne vrijedi. Interes i dobro djeteta je da ima oba roditelja, za čitav život, u sklopljenom braku.

Uzroci takvih promjena za brak i obitelj su i procesi modernizacije društva. Industrializacija, urbanizacija, sekularizacija, pluralizam, svi ti procesi razbijaju jedinstvo braka i obitelji kao istovremene životne i proizvodne zajednice. Industrializacija odvaja mjesto stanovanja od radnog mjesta. To vrijedi isključivo za muža, ali sve više i za ženu danas. Njihov se suživot ograničava na nekoliko sati druženja poslijepodne ili navečer, vikendom, praznicima i za vrijeme godišnjeg odmora. Brak time postaje slobodniji, ali i krhkiji. Promjene koje radna okolina supružnika sa sobom nosi, drugi odmah ne uočava, ne prati, tako da one mogu iznenada zaprijetiti međusobnom razumijevanju i skladu. Budući da skoro sve biva svedeno na intimni osobni odnos, svaki poremećaj na toj razini ugrožava opstanak braka.

⁴⁶ M. VALKOVIĆ, Društveni utjecaj na brak i obitelj, u: *Bogoslovska smotra* 69 (1999.), str. 301.

Na svjetonazorskoj i vrijednosnoj razini, modernizacija znači promjene u shvaćanju naravi i prava ljudske osobe, njezine slobode, smisla života i vrednota. To nužno dovodi do promjena u shvaćanju međuljudskih odnosa općenito, a braka i obitelji posebno. Promjene tradicionalnih oblika obiteljskog i bračnog života unose puno više slobode u obiteljske i bračne odnose, ali puno više neodređenosti i nejasnoća u ostvarivanju sveukupnih uloga u braku i obitelji. Iskustva starijih generacija postaju upitna pred zahtjevima ubrzanog razvoja modernog društva, a samim time postaje upitna i njihova uloga kao čimbenika socijalizacije novih članova društva.⁴⁷

Današnji individualizam, koliko god bio na kraju upitan, ipak nosi sa sobom svijest da je sva odgovornost u samom čovjeku. U slučaju braka i obitelji to je sociološki prepoznatljivo, budući da su mladi ljudi i bračni partneri sve više oslonjeni sami na sebe, a otpada im podrška obitelji, rodbine i širega društva. Brak i obitelj kao zajednica sve više počivaju na uzajamnim odnosima, koji u naše vrijeme zahtijevaju mnogo vrednota i razvijenih ljudskih svojstava. Danas se pokazuje i često primjećuje kako mnogi ljudi nemaju snage za velike i dugoročnije ponude i obveze. To se bolno osjeća u nekim zvanjima, a posebice u pozivu na bračni i obiteljski život, koji u načelu traje cijeloga života. Odatle razna razočarenja, nevjere i rastave. U svemu tome ima velik udio duh vrlo kompleksne i previše ovozemaljski orijentirane moderne civilizacije.⁴⁸

Zatim, nailazimo na promjenu uloga žena i njihovoj slobodi. Šezdesete su godine poznate po većim slobodama. Od posebne važnosti, u tom kontekstu, su i usavršavanje sredstva za sprečavanje začeća te masovno uvođenje pilule. Pilula je po prvi put ženi dala sigurnost od sprečavanja začeća te joj je time omogućila planiranje obitelji. Mnogostruke su posljedice, primjerice slabljenje moralnih normi na području seksualnosti, ukidanja uskih veza između seksualnosti s jedne strane te braka i obitelji s druge strane, mogućnost žena da planira vlastito školovanje, zanimanje, stupanje u brak i broj djece.

Osim na području prokreativnosti rasla je i ekonomska samostalnost žena. Ekonomska je ovisnost žena prije bila amortizer bračnog trenja, a danas se pretvara u napast da se umjesto strpljivog angažmana na rješavanju konfliktne situacije, jednostavno ode iz nepoželjne

⁴⁷ P. ARAČIĆ, K. NIKODEM, Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu, u: *Bogoslovska smotra* 70 (2000.) 2., str. 292.

⁴⁸ M. VALKOVIĆ, Društveni utjecaj na brak i obitelj, u: *Bogoslovska smotra* 69 (1999.), str. 300.

situacije. Između ostalog, sama mogućnost žene da radi izvan kuće stvara izvor nezadovoljstva kod žena. Ako ona zbog djece privremeno i povremeno prekida radni odnos, lako se osjeća zanemarenom i oštećenom zbog gubitka prihoda i samodokazivanja na poslu.

Pojedinac vlada, sociološki promatrano, iako malo dublje analize pokazuju, kako taj samouvjereni pojedinac i nije toliko autonoman, koliko on misli da jest. Nije svatko svjestan dubinskih utjecaja što ih vrše javno mišljenje i mediji sa svojim više ili manje „skrivenim uvjeravateljima.“⁴⁹

3.2. Porast nevjenčanih (životnih) zajednica

Nevjenčane životne zajednice možemo definirati kao na određeno vrijeme uspostavljene veze, spolno različitih partnera, koje se ostvaruje u zajedništvu stanovanja i kućanstva te životnoj i seksualnoj zajednici, bez da taj odnos biva potvrđen službenim sklapanjem braka. U današnje vrijeme ima sve više samaca, udovaca i rastavljenih koji nisu spremni opet sklopiti brak, dok istovremeno raste broj mladih koji žele živjeti nevjenčano.

Nastavljajući naviještati i promicati kršćansku ženidbu, sinoda, također, potiče pastoralno razlučivanje situacija mnogih koji više ne žive tu stvarnost. Važno je uspostaviti dijalog s tim osobama kako bi se razabralo sastavne dijelove njihova života koji mogu dovesti do teže otvorenosti evanđelju ženidbe u njegovoj punini. Pastiri moraju utvrditi elemente koji mogu potpomoći evangelizaciju te razvijati ljudski i duhovni rast. Nova današnja pastoralna osjetljivost sastoji se u dokučivanju pozitivnih stvarnosti prisutnih u građanskim brakovima i izvanbračnim zajednicama, koje je potrebno razlikovati od ovih prvih. Potrebno je da u predlaganju onoga što uči Crkva, jasno potvrđujući kršćansku poruku, ukažemo također na konstruktivne elemente u onim situacijama koje još uvijek ne odgovaraju, odnosno više ne odgovaraju tome idealu. Primijećeno je kako u mnogim zemljama sve više parova živi zajedno *ad experimentum*, bez sklapanja ikakve ženidbe, bilo crkvene bilo građanske. U nekim zemljama to se posebno događa u tradicionalnim ženidbama, koje su dogovorene među obiteljima i često se slave u različitim etapama. Naprotiv, u nekim zemljama, u sve većem je porastu broj onih koji traže slavljenje ženidbe u crkvi. Na jednostavnu izvanbračnu zajednicu, pojedinci se često odlučuju zbog općeg mentaliteta koji se protivi institucijama i sklapanju trajne veze, ali također zbog očekivanja egzistencijalne sigurnosti (zaposlenja i stalna

⁴⁹ M. VALKOVIĆ, Društveni utjecaj na brak i obitelj, u: *Bogoslovska smotra* 69 (1999.), str. 301.

primanja). U drugim zemljama na kraju, postoje brojne činjenične zajednice, ne samo zbog odbacivanja kršćanskih vrijednosti obitelji i ženidbe, već prije svega zato što se vjenčanje doživljava kao luksuz, tako da materijalna bijeda tjera pojedinca da živi u činjeničnim zajednicama.

U svim tim situacijama treba prići konstruktivno, pokušati ih pretvoriti u hod prema punini ženidbe i obitelji, u svjetlu evanđelja. Radi se o tome da ih se prihvaća i prati sa strpljivošću i osjetljivošću. U tome važnu ulogu ima privlačno svjedočenje autentičnih kršćanskih obitelji kao nositelja evangelizacije.⁵⁰

3.3. Odgađanje stupanja u brak

Potreba za visokoobrazovanom radnom snagom dovela je do produženog obrazovanja mladih i do odgađanja njihovog osamostaljenja. Ta je pojava neposredni uzrok odgađanja stupanja u brak i rađanja prvog djeteta te konstantnog povećanja broja samaca. Istodobno, moderni život i napredak medicine produžuju životni vijek te je sve veći broj samačkih staračkih kućanstava. Takozvane samačke obitelji, u modernom društvu, postaju sve češći oblik života. U uvjetima ekonomske krize izražena je i pojava u kojoj mladi dugo ostaju u obitelji porijekla, prebacujući na roditelje teret svojeg školovanja ili nezapošljavanja. Sve te demografske promjene donose istodobno i niz promjena u stavovima: donekle opada vrijednost djeteta kao elementa ženinog identiteta, opada vrijednost braka kao elementa identiteta i znaka zrelosti i muškaraca i žena, a roditelji kohabitaciju odrasle djece ne smatraju više znakom nezrelosti, nego prirodnom prilagodbom na promijenjene prilike. Jedna od prilagodbi na odgađanje braka i djece je i nastanak sve veće proširenosti kohabitacija, bilo kao stalnog oblika koji se neće promijeniti, nego ili trajno održati ili raspasti, bilo kao privremenog braka dok se ne steknu uvjeti za ulazak u pravi brak.⁵¹

Tradicionalne karakteristike braka kao što su: posjedovanje i pravo vlasništva nad partnerom, samozatajno žrtvovanje za drugoga, zajednička pojavljivanja u javnosti, kruta podjela uloga, apsolutna vjernost i isključivost, gube vrijednost. Bračna se veza shvaća kao

⁵⁰ Relatio Synodi, Treće izvanredne opće biskupske sinode: *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (5. - 19. listopada 2014.) (18.X.2014.), Vatikan, http://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094:dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obitelji-2014&Itemid=750, br. 41,42,43.

⁵¹ www.laudato.hr/Novosti/Hrvatska/Obitelj-pod-suvremenim-izazovima-i-pritiscima.aspx (07.07.2017.)

partnerski odnos koji uključuje relativno neovisan život, pravo i mogućnost na osobni razvoj i slobodu, fleksibilnu raspodjelu uloga, uzajamno povjerenje i veliko otvorenje prema van.

Upravo zato što brak nije više niti nužnost, niti očita vrednota, odgađa se vrijeme stupanja u brak kod onih koji to žele. Također, istraživanja su pokazala da odrasli savjetuju mladima da žive neko vrijeme u suživotu i da ne žure s vjenčanjem te upozoravaju da se vrijeme stupanja u brak pomiče prema tridesetoj godini života.

Crkva sa zabrinutošću gleda na nepovjerenje mladih prema predanju drugome u ženidbi, trpi zbog pre nagljenosti kojom mnogi vjernici odlučuju prekinuti preuzeti vez i sklopiti novi. Ti vjernici, koji su članovi Crkve, trebaju milosrdnu i poticajnu pastoralnu pažnju. Mlade krštenike treba poticati da ne oklijevaju prigrliti bogatstvo koje njihovim ljubavnim planovima pruža sakrament ženidbe, ojačani potporom koju primaju od Kristove milosti i mogućnosti da sudjeluju u punini života Crkve.⁵²

U tom smislu, nova dimenzija današnjeg obiteljskog pastorala sastoji se u tome da se posveti pozornost stvarnosti građanskih ženidbi između muškarca i žene, tradicionalnim ženidbama i izvanbračnim zajednicama, koje je potrebno razlikovati od prethodna dva oblika. Kada zajednica postigne određenu stabilnost kroz javno preuzetu obvezu, kada je karakterizira duboka afektivna povezanost partnera, odgovornost prema djeci, sposobnost da ustraje u kušnjama, može je se promatrati kao klicu koju treba pratiti u razvoju prema sakramentu ženidbe. Naprotiv, izvanbračne se zajednice vrlo često zasnivaju, ne u pogledu moguće buduće ženidbe, već bez ikakve namjere da se uspostavi institucionalna veza.⁵³

3.4. Porast rastave brakova

Broj rastava nemoguće je ustanoviti jer procesi razvoda znaju trajati i po više godina. Ovdje su podaci samo o razvedenim brakovima. Zabrinjavajući je trend opadanja sklapanja brakova u Hrvatskoj od 1950. godine do 2012. godine. Sklapanje brakova na godišnjoj razini smanjeno je s obzirom na 1950. godinu za 17.672, odnosno za oko 35%. Istovremeno se već od 1970. godine broj razvoda ustalio na oko 5.000 brakova, što je 1970. godine značilo da se razvodi svaki 7. brak, a 2012. godine to je svaki 3,5 brak. Ovdje se ne ulazi u prikazivanje

⁵² Relatio Synodi, Treće izvanredne opće biskupske sinode: *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (5. - 19. listopada 2014.) (18.X.2014.), Vatikan, http://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094:dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obitelji-2014&Itemid=750, br. 25.

⁵³ *Isto*, br. 27.

teritorijalne raspoređenosti, ali je općepoznato da su u gradovima razvodi češći nego u nekim drugim sredinama. Ujedno, treba reći da ovaj broj razvedenih uključuje sve: i one koji se prvi put razvode, kao i one koji su to učinili više puta. Isto tako, primjetno je da do razvoda najčešće dolazi u prvim godinama braka. Može se reći da se više razvoda bilježi u prvih desetak godina, a onda opet nakon 20 godina trajanja braka.⁵⁴

Uvid u brojčane podatke za razdoblje od 1970. godine do 2012. godine ,zaokruživanjem na prosječnih 5.000 rastava/razvoda godišnje, dobije se da se radi o 210.000 brakova. Drukčije rečeno, 420.000 osoba izravno je pogođeno rastavama/razvodima u tom razdoblju od četrdesetak godina. Godine 1950., na tisuću sklopljenih brakova, 83 braka su bila razvedena, a 2012. bilo je 278 razvoda na tisuću sklopljenih brakova, uz dodatnu napomenu o godišnjem smanjenju brakova za 35%.⁵⁵ Već sljedeće, 2013. godine, imamo 5.992 razvoda, odnosno 313 na tisuću sklopljenih. Godine 2014., broj se sklopljenih brakova nešto povećava, na 19.329, dok razvodi brakova prvi puta prelaze šest tisuća, odnosno točno 6.546 razvedenih brakova ili 339 na tisuću sklopljenih brakova.

Od 1970. godine do 2013. godine možemo vidjeti i koliki je prosječni broj djece koji su zahvaćeni razvodima/rastavama. Godine 1970. bilo je 5.333 rastava/razvoda brakova te istovremeno broj djece koja su u tim procesima neposredno pogođena, njih 3.888. Taj se broj u 2012. godini u razvedenih 5.659 brakova povećao na 5.374 djece, a već 2013. godine imamo 5.992 rastave i u njima 5.594 djece.⁵⁶

Ako se brak može razvrgnuti bez ikakvog težeg razloga, već samom izjavom jednog supružnika da inkompatibilnost karaktera onemogućuje bračno zajedništvo, onda očito brak više nema karakter doživotne trajnosti i obvezatnosti.

⁵⁴ P. ARAČIĆ, *Trauma rastave i razvoda braka i obitelji, Uzroci i posljedice. Kako dalje?*, Biblioteka Nova evangelizacija, Osijek, 2016., str. 20.-21.

⁵⁵ Broj sklopljenih brakova u 2013. pao je na 19 169, a razvoda se povećalo na 5 992, što je na 1000 sklopljenih brakova 313 razvedenih; 2014. sklopljeno je 19 329, a na tisuću sklopljenih razvedeno je 339 brakova, odnosno 6 546; DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU REPUBLIKE HRVATSKE, *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2015.*, Zagreb, 2015., str. 14.

⁵⁶ DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU REPUBLIKE HRVATSKE, *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2015.*, Zagreb, 2015., 14.

Temeljno tradicionalno načelo „dok nas smrt ne rastavi,, više ne vrijedi, brak postaje predmet subjektivne odluke supružnika koji ga mogu prekinuti po želji.⁵⁷

Kada ženidbeni drugovi dožive probleme u svojim odnosima, moraju moći računati na pomoć i praćenje Crkve. Pastoral ljubavi i milosrđa stremi k obnovi osoba i odnosa. Iskustvo pokazuje da se uz prikladnu pomoć i djelovanje milosti pomirenja veliki postotak bračnih kriza prevladava na zadovoljavajući način. Znati oprostiti i osjetiti da nam je oprošteno, temeljno je iskustvo u obiteljskom životu. Opraštanje među ženidbenim drugovima omogućuje iskusiti ljubav koja zauvijek i nikada ne prolazi. Međutim, onome koji je primio Božje oprostjenje ponekad je teško smoći snage da pruži istinsko oprostjenje koje preporuča osobu.

Ponovno, snažno potvrđujući vjernost evanđelju i prepoznavajući da su rastava i razvod uvijek rana koja izaziva duboka trpljenja ženidbenim drugovima koji kroz njih prolaze, jednako kao i djeca, sinodski su oci zamijetili urgentnost novih pastoralnih putova, koji polaze od zbiljske stvarnosti raskida obitelji, svjesni da se one, često, podnose s patnjom. Riječ je o situacijama koje se razlikuju po osobnim i kulturnim kao i društveno-političkim faktorima. Potreban je jedan diferencirani pogled kao što je to sugerirao Ivan Pavao II.^{58,59}

Treća izvanredna opća biskupska, „Relatio Synodi“, sinoda održana je od 5. do 9. listopada 2014. godine, gdje je tema susreta bila „Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije.“ Biskupska sinoda okupljena oko pape upućuje pozdrav svim obiteljima na svijetu s njihovim radostima, teškoćama i nadama. Kao okrilje radosti i kušnji, dubokih osjećaja i katkada narušenih odnosa, obitelj je uistinu škola čovječnosti, za kojom se osjeća snažna potreba.⁶⁰ Usprkos mnogim znacima krize obitelji prisutnim u raznim sredinama „globalnog sela“, želja za obitelji je i dalje živa, osobito među mladima i to je razlog zbog kojeg Crkva, iskusna u čovjekoljubivosti i vjerna svome poslanju, naviješta bez

⁵⁷ K. KORAVEVIĆ, Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji, u: *Bogoslovska smotra* 69 (1999.), str. 272.-275.

⁵⁸ Usp. IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio - Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22.XI.1981.), Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 1997., br. 84.

⁵⁹ Relatio Synodi, Treće izvanredne opće biskupske sinode: *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (5. - 19. listopada 2014.) (18.X.2014.), Vatikan, http://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094:dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obitelji-2014&Itemid=750, br. 44,45.

⁶⁰ Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes - Radost i nada. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7.XII.1965.), Zagreb, 2008., br. 52.

prestanka i s dubokim uvjerenjem evanđelje ljubavi koje joj je povjereno objavom Božje ljubavi u Isusu Kristu i koje bez prekida naučava crkveno učiteljstvo i crkveni oci, učitelji duhovnosti.⁶¹

Svaku obitelj treba, prije svega slušati s poštivanjem i ljubavlju te pratiti vodeći se Isusovim primjerom na susretu s učenicima na putu za Emaus. Za te situacije vrijede, na osobit način, riječi pape Franje: „Crkva će svoje članove - svećenike, redovnike i vjernike laike - morati uvesti u to „umijeće praćenja drugoga“ kako bi svi naučili izuti svoje sandale pred svetim tлом drugoga (usp. Izl 3,5). Ritam toga praćenja mora biti odmjeren i ohrabrujući, održavajući našu bliskost i pogled pun poštivanja i suosjećanja, koji ujedno ozdravlja, oslobađa i potiče rast u kršćanskom životu.“^{62,63}

Posebno razlučivanje nužno je za pastoralno praćenje razvedenih, rastavljenih i ostavljenih. Prije svega, treba vrednovati patnju onih koji su nepravедno pretrpjeli rastavu, razvod ili napuštanje bračnog druga ili zlostavljanje kojima su bili izloženi od strane bračnog partnera i zbog kojeg su bili prisiljeni prekinuti zajednički život. Oprostiti pretrpljenu nepravdu nije lako, ali je to hod koji omogućuje milost. Otud nužnost pastorala pomirenja i posredovanja, također uz pomoć prihvatilišnih centara koje treba osnivati u biskupijama. Jednako je tako nužno, na iskren način, posvetiti se posljedicama razvoda ili rastave na djecu, koja su uvijek nevine žrtve tih situacija.

Veliki je broj sinodskih otaca istaknuo nužnost pojednostavljenja i ubrzanja postupka za priznavanje slučajeva ništavnosti, koji će po mogućnosti biti potpuno besplatni. Izneseni su, među ostalima, i sljedeći prijedlozi: ukidanje drugog poziva za afirmativne presude, mogućnost određivanja administrativnog puta pod odgovornošću dijecezanskog biskupa - kratki postupak koji će se pokrenuti u slučajevima općepriznate ništavnosti. Ipak, neki su oci izrazili svoje protivljenje tim prijedlozima jer ne bi jamčili pouzdan sud. Potvrđeno je da se u svim tim slučajevima radi o utvrđivanju istine o valjanosti veza.

⁶¹ http://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094:dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obitelji-2014 (04.07.2017.)

⁶² Usp. PAPA FRANJO, *Evangelijsko gaudium. Radost Evanđelja. Apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama i svim vjernicima laicima o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu* (24.XI.2013.), *Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2013.*, br. 169.

⁶³ Relatio Synodi, Treće izvanredne opće biskupske sinode: *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (5. - 19. listopada 2014.) (18.X.2014.), Vatikan, u: http://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094:dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obitelji-2014&Itemid=750, br. 46.

Prema nekim drugim prijedlozima, trebalo bi razmotriti mogućnost da se u svezi valjanosti sakramenta ženidbe pridaje važnost ulozi vjere zaručnika, to ništa ne mijenja na činjenici da su sve sklopljene ženidbe sklopljene među krštenicima sakrament.⁶⁴

Rastavljene osobe koje nisu nanovo stupile u brak, a koje su često svjedoci bračne vjernosti, treba poticati da pronađu u euharistiji hranu koja ih podupire u njihovu stanju. Lokalna zajednica i pastiri moraju pratiti te osobe s brižnošću, posebno ako su s njima djeca ili ako žive u teškom stanju.

Pozornost treba obratiti i na situacije u kojima se nalaze rastavljene i ponovno vjenčane osobe koje zahtijevaju pomno razlučivanje i praćenje ispunjeno poštivanjem, izbjegavajući svaki govor i stav zbog kojih će se one osjetiti diskriminiranima, a pažnju je potrebno usmjeriti na njihovo sudjelovanje u životu zajednice.

Briga koja se posvećuje tim osobama ne slabi vjeru zajednice i njezino svjedočanstvo o nerazrješivosti ženidbe, već u samom činu brige zajednica izražava svoju ljubav.⁶⁵

Razmišljalo se o mogućnosti da rastavljeni i ponovno oženjeni pristupaju sakramentima pokore i euharistije. Više se otaca izjasnilo u prilog sadašnjoj disciplini, zbog konstitutivnog odnosa koji postoji između sudjelovanja u euharistiji i zajedništva s Crkvom i njezina učenja o nerazrješivosti ženidbe. Drugi su se izjasnili za pripuštanje euharistijskom stolu, koje neće vrijediti za sve, već u određenim situacijama i po točno određenim uvjetima, posebno kada je riječ o slučajevima koji su ireverzibilni i za sobom povlače moralne obveze prema djeci koja bi podnosila nepravedna trpljenja. Eventualnom pristupu sakramentima prethodio bi pokornički hod, pod odgovornošću dijecezanskog biskupa. To pitanje treba dalje proučavati, produbljivati, imajući na umu razlike između objektivnog stanja grijeha i olakotnih okolnosti, budući da „ubrojivost i odgovornost za neki čin mogu se umanjiti ili poništiti“ različitim „psihičkim ili društvenim čimbenicima“.^{66,67}

⁶⁴ *Isto*, br. 47,48.

⁶⁵ Relatio Synodi, Treće izvanredne opće biskupske sinode: *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (5. - 19. listopada 2014.) (18.X.2014.), Vatikan, u: http://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094: dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obitelji-2014&Itemid=750, br. 50,51.

⁶⁶ HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 1994., br. 1735.

⁶⁷ Relatio Synodi, *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije...*, br. 52.

4. RAZVOD BRAKA I NJEGOVE POSLJEDICE

Kao što je već u prvom dijelu spomenuto, u protekla su se dva desetljeća dogodile bitne promjene u funkcioniranju partnerskih odnosa, braka i obitelji u cijelom svijetu pa tako i u Hrvatskoj. Promijenio se sustav društvenih vrijednosti, što je uvelike utjecalo i na obiteljske vrijednosti. Tradicionalni sustav razmišljanja i navike teško se mijenjaju, zbog čega mladi, partneri i roditelji pokazuju različite poteškoće u prilagodbi na nove okolnosti. Između ostalog, pokazuju i potrebu za učenjem novih vještina koje će im omogućiti lakše snalaženje u sadašnjim, sve težim kriznim životnim situacijama.

Sve veći broj razvoda brakova dovodi do novih oblika proširenih, miješanih obitelji, a u porastu je i broj samohranih roditelja, na taj način dolazimo do sve većeg broja obitelji u riziku. Većina istraživača navodi da treba promatrati pojedinačne odnose i promjene u obitelji jer svaki događaj mijenja obitelj kao cjelinu. Zadovoljavajuće intimne veze i osjećaj roditeljske kompetencije pozitivno utječe na fizičko i psihičko zdravlje ljudi. Nauprot tome, neki od najčešćih razloga za traženje psihološke pomoći upravo su problemi u braku i roditeljstvu te nepovoljan utjecaj roditeljskih problema na djecu.

4.1. Rizični faktori za razvod braka

Istraživanja provedena posljednjih desetljeća ustanovila su kako među opće faktore rizika za razvod braka spadaju: sklapanje braka u tinejdžerskoj dobi, siromaštvo, nezaposlenost, niska razina obrazovanja, kohabitacija, iskustvo predbračnog začeca i/ili porođaja, nova bračna zajednica koja uključuje djecu iz prijašnjih bračnih zajednica, miješani brakovi, drugi ili treći brak te neodrastanje uz roditelje koji su u braku. Uz to, percepcija nepravedne podjele kućanskih poslova doprinosi manjoj bračnoj sreći i većoj vjerojatnosti da će brak rezultirati razvodom.

Interpersonalni prediktori razvoda uključuju percepciju nagomilanosti problema, obiteljsko nasilje, česte konflikte i nevjeru, slabu predanost bračnoj vezi, nisku razinu ljubavi i povjerenja među supružnicima.

U literaturi se navode tri tipa razvoda braka: razvod kao vrsta poslovnog dogovora, prijateljski razvod i visokokonfliktni razvodi.

1. Razvod kao vrsta poslovnog dogovora: supružnici gledaju na razvod kao na sklapanje posla te je tipičan za supružnike koji više ne gaje ljubavne osjećaje i ne dijele zajedničke interese te svaki supružnik želi samostalno nastaviti sa svojim životom. Za ovakav tip razvoda karakteristična je umanjena komunikacija nakon samog razvoda, kontakt se isključivo svodi na razgovor o skrbi za djecu. Takvi roditelji probleme rješavaju bez emocionalnosti, s mogućnošću dogovora te u cilju najboljeg interesa djece.

2. Prijateljski razvod: čest je kod supružnika koji bolje funkcioniraju kao prijatelji nego ljubavnici ili partneri, nerijetko i dalje ostaju u bliskim prijateljskim odnosima, a u takav blizak odnos nerijetko uključe i nove partnere bivših supružnika.

3. Visokokonfliktni razvod: karakterizira snažno izražen sukob među supružnicima koji ne uspijevaju riješiti nesuglasice na neki od prva dva načina. Svoj sukob pretvaraju u ratovanje, što nerijetko šire i na djecu i ostatak obitelji. S obzirom da je jedan prediktor dječje prilagodbe na razvod roditelja upravo odnos roditelja nakon razdvajanja, ovome će tipu razvoda, s obzirom na štetnost koju po djecu može imati, biti posvećena glavnina pažnje.⁶⁸

4.2. Vanjski razarajući čimbenici braka i obitelji

U kulturnom kontekstu vremena u kojemu živimo, ljudsko se mišljenje i djelovanje sve češće razotkriva u svojoj mnogostrukoj destruktivnosti. Fenomen destrukcije sve je jasnije prepoznatljiv kao neposredna prijetnja postojanju samog čovjeka. Destrukcija označava negiranje, rušenje, razaranje, razgrađivanje, pustošenje, rasipanje, propadanje: zapravo označava smrt. U raznim antropološkim redukcionizmima, danas se bez ikakve odgovornosti udaljavamo od istinske "slike o čovjeku".⁶⁹ Svoje glava logika nekontrolirane volje za dominacijom, žudnja za moći, pokorila je i samog čovjeka, pretvorivši ga u puko sredstvo. Može se reći da čovjekova svoje glavost neizbježno dovodi do izolacije, da čovjek samog sebe otjera u prognanstvo, da jednostavno raskine sa svim vrijednostima koje postoje izvan njega. Na taj se način on duhovno pustoši i osiromašuje. S druge strane, prepušta se sustavu zamjenjivosti funkcija i recipročnosti uloga.

⁶⁸ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 379.-380.

⁶⁹ Usp. W. GRIESSER, (ur.), *Reduktionismen und Antworten der Philosophie*, Wurzburg, 2012., str. 7.-13.

Vrijeme u kojem živimo možemo nazvati vremenom razuzdane volje. Usredotočena na samu sebe, volja prestaje težiti dobru drugoga, što je inače njezina prirodna sklonost i što se oduvijek nazivalo ljubavlju te svodi samu sebe na голу žudnju.

Ona se veže uz čovjekovo „ja“ i djeluje u poražavajućoj negaciji drugih. S jedne strane, danas čovjek postaje bez svojega „ja“ - „bez - ja - k“, a s druge pak strane sve usmjeruje na sebe, „sebičnjak“ spreman posvuda provoditi svoju „ego-diceju“.⁷⁰

4.2.1. Postmoderna i fenomenologija destrukcije

Vrijeme u kojem živimo uokvireno je onime što se obično naziva postmodernom. Posljedice ove epohe oblikovale su i oblikuju novi model misli i stilova života.

Utapamo se u sveobuhvatnim virovima relativizma. Govori se o relativiziranju trajnosti istine i stalnosti etičkih načela kako u privatnome tako i u društvenome životu. Zazire se od trajnih vrijednosti i napornog razmišljanja. Postmoderni čovjek ulazi u prostor u kojemu nitko nije spreman na apstraktno, ali i jasno razmišljanje. Moral, etika i ljudsko dostojanstvo stavljaju se pod giljotinu ciničnih, zapravo neodgovornih arhitekata genoma i alkemičara gena. Upravo je zato čovjek na početku XXI. stoljeća zaigran relativizmom i individualizmom, opojen svojim strastima, došao do mutne spoznaje o vlastitoj slobodi bez odgovornosti.

Multiopcionalnost i transformacija postaju čarobne riječi. No, u našem okruženju kulminiraju sve najgore i najdestruktivnije osobine: međuljudska otuđenost, nepravde, birokratizam, nemogućnost zadovoljenja vitalnih potreba, siromaštvo itd. Nasilje, konzumerizam i ekološka devastacija simptomi su nesposobnosti civilizacije da iznađe održivi i zdravi način života. Anarhija i perverzne društvene anomalije, razulareni seksizam i pohotni hedonizam pripremaju i hrane „tsunami“ destruktivnih mentalnih i društvenih patologija: rast sociopatologije, raznorodne perverzije, epidemije nepoštivanja života, toksikomanije, ovisnosti itd.

⁷⁰ Usp. M. ONFRAY, *La piissance d exister. Manifeste hedoniste*, Paris, 2006.; navedeno prema: ONFRE M., *Moć postojanja. Hedonistički manifest*, Beograd, 2007., str. 67.

Postmoderno doba, koje se nekritički slavi kao vrijeme u kojemu su sve veće mogućnosti kreiranja čovjekovih sloboda, ustvari postaje vrijeme rasapa čovjeka u kojemu se gube potrebe za pripadanjem, (samo)poštivanjem i ljubavlju.

Ljudi, doduše, danas imaju veću mogućnost izbora, ali ih u ubrzanom razvoju tehničke revolucije prati kriza identiteta, propast vrednota i opća nesigurnost.

Često suvremeni čovjek postaje pasivni konzument masovnih medija koji više ne luče poroke od vrlina. Nije čudo da i u društvenim okvirima nailazimo na zakonsku legitimaciju individualnih ludorija, zapravo društvenih patologija, koje su proizašle iz inkubatora liberalnog i permisivnog društva s kraja 60-ih godina prošlog stoljeća. Manipulatori ili „arhitekti kulture“ smrti vještom retorikom veličaju i šire rasap.⁷¹

4.2.2. „Ideološki kolonijalizam“ kao posljedica raspada braka i obitelji

Svima nam je, možda čak i iz bližega okružja, poznato da je teško održati instituciju braka, da se često živi u drugomu pa i trećemu braku. Brak nije više vjerski i pobožni, a nije ni sekularna i civilna zajednica nastala uz suglasnost dvoje ljudi prema zakonima suverene države. Jednostavno, brak kao veza između muža i žene više nije nešto naročito. Čini se da je tako brak samo jedna od mnogih mogućnosti (postmodernih mogućnosti), istovrijedni i istopoželjni „performativ“ u koji se lako mogu upucavati nove forme.

S druge strane, mnogi jednostavno ne žele ući u brak i zasnovati obitelj. Tradicionalni brak i tradicionalno poimanje obitelji su pred raspadom. Za njih gotovo da više i nema mjesta u suvremenom društvu. Tradicionalna obitelj je zastarjela i društvo u prvi plan postavlja druge varijacije koje su u skladu s vremenskom dimenzijom: izvanbračne zajednice, istospolne zajednice, obitelji u kojima djeca žive samo s jednim roditeljem, samačka domaćinstva itd.

Brak i obitelj su se već posljednja dva stoljeća našla u unakrsnoj vatri raznih opasnosti i postali su predmetom koji je nepošteden manipulacije. Papa Franjo u tom kontekstu govori o njihovoj ideološkoj kolonizaciji.⁷²

Kada se dogodila ta kolonizacija i što ona označava ocrta francuski antiteist i anarhist Michael Onfray: „Kada je kobne 1940. godine maršal Petaine ubio Francusku

⁷¹ I. KOPREK, Razarajući čimbenici braka i obitelji, u: *Bogoslovska smotra*, 85 (2015.), str. 761.-762.

⁷² „Oduprite se ideološkoj kolonizaciji koja prijeti obitelji“, pozvao je 16. siječnja 2015. godine papa Franjo prilikom susreta s obiteljima u velikoj sportskoj dvorani u Manili na Filipinima.

Republiku, odbacio je devizu naslijeđenu iz Francuske revolucije - Sloboda, Jednakost, Bratstvo - kako bi dao prednost novoj triologiji: Rad, Obitelj, Domovina. Ta obitelj koju je volio maršal koji, kao što se zna, nije cijenio Židove, ni komuniste, ni homoseksualce, ni intelektualce - ima datum rođenja i sva sreća, datum smrti.

Njezina je geneologija judeo - kršćanska, točnije prvo stoljeće, vrijeme Pavla iz Trasa. U Francuskoj je njezin ukop održan u Parizu, svibnja 1968. godine, na barikadama. Zahvaljujući dekristijanizaciji Francuska revolucija je omogućila napredak na polju laičkog definiranja obitelji: stvaranje prijateljske zajednice dvaju spolova, deklaracija o pravima žena (1791.), sekularizacija civilne države i zakon o sporazumnoj rastavi braka, zakon o braku koji se svodi na građanski ugovor, odvajanje Crkve od države - toliko reformi koje su otrgle obitelj iz naručja Crkve. Povratak dekristijanizacije, s metafizičkom revolucijom iz svibnja 1968. godine, jamči napuštanje svakog autoriteta božanskog prava: kraj gospodara, profesora, učitelja, nadzornika ali i oca, muža, glave obitelji s nasljednom vlašću, Neba, na kojem se moć sjedinjuje u rukama jednoga. Otada stupa na vlast logika jednakosti i ugovora.

Kraj biološkog muškarca iz božanskog prava i obitelji, njegovih najomiljenijih etoloških teritorija, zbiva se istodobno kad i molekularne revolucije, prema riječima Felixa Guattarija, dok Jean - Francois Lyotard govori o libidalnoj ekonomiji i nagonskom depozitu, Gilles Deleuze o strojevima žudnje i pobuni fluksa, a Rene Scherero o strasnom privlačenju. Sam duh i plodnost misli iz 1968. godine neizbježan je za shvaćanje postmoderne obitelji. Zajednička točka svim tim mislima - radikalno rastavljanje onoga što Pavao i kršćanstvo sastavljaju: heteroseksualnost, vjernost, monogamija, zajednički život i razmnožavanje. Svako od tih područja postaje monogamija, zajednički život i razmnožavanje. Svako od tih područja postaje neovisno i samostalno: klasična obitelj se raspada. Rađa se njezino postmoderno tumačenje koja karakterizira nomadska praksa seksualnosti, mogućnost multiseksualnog organiziranja, organizacija samačkog života i metafizika sterilnosti, odnosno materinstvo u starijim godištim.⁷³ Tako su brak i obitelj ušli u destruktivni prostor „ideološkoga koloniziranja.“

Događaji onih „ludih 68-ih godina“ XX. stoljeća, kao i kulturna revolucija kasnih godina XX. stoljeća, konačno su zabilježili posljednji čavao u opravdanost i smisao prakse braka i

⁷³ M. ONFRAY, *La piissance d'exister. Manifeste hedoniste*, Paris, 2006.; navedeno prema: ONFRE M., *Moć postojanja. Hedonistički manifest*, Beograd, 2007., str. 135.

obitelji. Tako brak i obitelj proživljavaju ozbiljnu krizu, postali su predmetom nepoštene manipulacije kojoj je cilj umanjiti njihovo značenje. U tome su se posebno istaknule tri ideologije: komunizam, feminizam i genderizam.⁷⁴

4.2.2.1. Brak i obitelj u ideologiji komunizma i marksizma

Komunistička je ideologija, zapravo svojevrsna mješavina materijalizma i evolucionizma, već sredinom XIX. stoljeća započela razaranja braka i obitelji. U marksističkom viđenju ne postoji stvarnost koja nadilazi materiju: sve što postoji jest materija oživljena trajnim pokretom. U takvom viđenju, obitelj je povijesna nadstruktura određena da bude „nadiđena“ u nužnom prijelazu iz građanskog u besklasno društvo, odnosno u anarhično društvo, utemeljeno na konačnom nestanku obitelji.

Lišavajući čovjeka njegovih duhovnih potencijala komunizam je, pa i na našim prostorima, sredinom prošlog stoljeća preko misli neomarksista tzv. frankfurtske škole, otvorio prostor za nova razaranja obitelji i braka. Prenositeljima „seksualne revolucije“ snažno su pomagali mediji, ali i provjerene metode novonastalih totalitarnih režima: proizvodnja i distribuiranja laži. Budući da sovjetski režim nije uspio uspostaviti totalni kolektivizam, pokušao je obitelj podčiniti državnim interesima kako ih uređuje partija i zaključio da supružnici mogu biti razdvojeni ukoliko to država zatraži. Njega je zanimalo samo to da obitelj proizvodi „čistu“ djecu i u dovoljnom broju za potrebe države.⁷⁵

4.2.2.2. Brak i obitelj u ideologiji feminizma

Kao posljedica industrijske revolucije s kraja XX. stoljeća, feminizam je zaživio u industrijskim zemljama Zapada. Žene su se u to vrijeme počele uključivati u proces proizvodnje te su se osamostalile. Tako je započela „svađa među spolovima“, okretanje ženskog protiv muškog spola. Razvoj strojeva je, ne samo sve više otklanjao potrebu za ljudskom radnom snagom, nego je postupno eliminirao prednosti koje su imali muškarci nad ženama. Ponuđena joj je lažna sloboda i neovisnost, a zapravo je dovedena u, realno gledajući, stanje kronične opsjednutosti obvezama.

Empowerment je jedan od središnjih pojmova globalne feminističke revolucije. Kod nas se često taj termin pogrešno prevodi kao „osnaživanje“. Empowerment sadrži ideju

⁷⁴ I. KOPREK, Razarajući čimbenici braka i obitelji, u: *Bogoslovska smotra* 85 (2015.), str. 755.

⁷⁵ I. KOPREK, Razarajući čimbenici braka i obitelji, u: *Bogoslovska smotra* 85 (2015.), str. 766.

promaknuća: rehabilitacije žena, diobe vlasti i odgovornosti. Naime, taj termin empower znači „dati vlast, ovlastiti, dopustiti, autorizirati se“, ali i uzeti vlast u svoje ruke. U postmodernoj kulturi, vlast se ne shvaća kao služenje, nego kao kontrola nad vlastitim životom: ekonomskim, političkim, obiteljskim i seksualnim. Empowerment, koji je u pozadini feminizma, predstavlja se kao svojevrsno „oslobođenje“, ali prvotno i kao proces mijenjanja odnosa moći među spolovima i institucijama koje podržavaju diskriminaciju.

Idejni začetnici i promicatelji seksualne revolucije zapravo su poznate feministkinje. Konačni cilj feminističke revolucije mora biti eliminacija samih spolnih razlika, genitalne razlike između pojedinih ljudi neće imati društveno značenje.⁷⁶

4.2.2.3. *Brak i obitelj u ideologiji genderizma*

Genderizam postaje, može se bez pretjerivanja reći, glavna preokupacija današnje politike. Teško se oteti dojmu da je rodna ideologija (genderizam) zapravo svojevrsni totalitarizam u novom ruhu. Borba za prava obespravljenih proletera zamijenjena je borbom prava LGBT osoba i zajednica. Metode toga nisu nikako demokratske ni znanstvene. Dovoljno je ukazati na činjenicu da je homoseksualnost 1973. godine prestala biti na popisu bolesti, to su jednostavno izglasali američki psihijatri. Nikakvi znanstveni dokazi za to nisu bili potrebni, već je bila dovoljna većina glasova.

Vidljivo je da genderizam ne počiva na argumentima znanstvenih spoznaja, nego na volji politike. Kritički su glasovi ugušeni financijskom moći i odstranjuju se iz pogona znanosti i odluka politike. U ime slobode izbora, jednakosti i borbe protiv diskriminacije uspostavljaju se takozvana „nova ljudska prava“, a osobito odgoj za „seksualno zdravlje (zdravstveni odgoj) i reproduktivna prava.“⁷⁷

Čini se da je značajan problem, zapravo jedan od čimbenika razaranja obitelji, današnje podlaganje obitelji pravu. Njemački teoretičar Karl Albert Schachtschneider u članku „Rechtsproblem Familie“ upozorava da je danas došlo do nedopustivog po-državljenja odnosa u obitelji.⁷⁸ To je po-državljenje odgovorno za rasap obiteljskih struktura. Naime,

⁷⁶ Isto, str. 767.

⁷⁷ N. BOLZ, *Diskurs uber die Ungleichheit. Ein Anti - Rousseau*, Verlag: Fink Signatur, Paderborn, 2009.

⁷⁸ Usp. K. A. SCHATSCHNEIDER, *Rechtsproblem Familie in Deutschland*, u: W. LACHMANN (ur.), *Familienpolitik*, Suhrkamp, Berlin, 2009.

miješanjem države u područje intime obitelji rezultira da se obiteljski odnosi zamjenjuju pravnim propisima.

Akteri razaranja braka i obitelji služe se lukavstvom da bi postigli svoj cilj. Rabe časne pojmove, a daju im potpuno novi suprotni, zavodljivi smisao. Govore o ljudskim pravima, toleranciji i o pravima djeteta, ali u okviru tih prava žele nametnuti ona prava koja ljudima nanose štetu. Pod pokrivalom ljudskih prava, majka i otac gube mogućnost da odgovorno odgajaju svoju djecu. Tome uvelike, uz politiku i državu, pomažu masovni mediji. Iako bi trebali služiti dobru, oni često siju zlo, zbrku i kaos. Postali su plodno tlo za razvoj loših običaja i nemoralna u društvu. Štoviše, štete harmoniji obiteljskog života emitiranjem tobožnjih vrednota i antiuzora, raznih oblika terora, nasilja i pornografije, širenjem moralnog relativizma, buđenjem i poticanjem niskih poriva i hvaljenjem poroka.

Dnevne su tiskovine pune tekstova i slika koje potiču destrukciju obitelji i braka. O filmovima i novim tehnologijama (Internet) da se i ne govori. Jednostavno, i suvremena znanost i umjetnost često stoje u službi razaranja braka i obitelji.⁷⁹

4.3. Unutarnji razarači braka i obitelji

Vanjski i ideološki razarači obitelji su mnogobrojni, financijski jaki i dobro umreženi. Umrežena je i industrija razaranja obitelji na kojoj se otvaraju radna mjesta.

Usporedi li se situacija obitelji s početka industrijske revolucije XIX. stoljeća s današnjom situacijom, onda se može primijetiti da su se dogodile temeljne promjene. S početka XIX. stoljeća brak i obitelj imali su karakter zabrinjavajućeg zajedništva za bračni par i njihovo potomstvo. Bili su usmjereni na muža/oca kao glavu kuće koji je donosio važne odluke i snosio je odgovornost za dobro svih članova kućne zajednice. Obitelj je bila i zdravo središte za demografsku sigurnost nekog naroda i države. Mnogo je toga u životu bilo jasno strukturirano, od izbora zvanja preko partnera do rada.

Danas se situacija potpuno promijenila, promijenio se stil i tempo života. Uočljive su mnoge varijabilnosti oblika života. Ljudi mijenjaju sve, promjene se događaju brzo, nešto s mogućnosti vlastitog izbora, a nešto i ne, postali su nervozni i nestabilni. Možemo reći kako je danas lakše, čak i iz naivnih razloga, zatražiti rastavu braka nego dati otkaz mobilnome

⁷⁹ I. KOPREK, Razarajući čimbenici braka i obitelji, u: *Bogoslovska smotra* 85 (2015.), str. 774.-775.

operateru. Najčešći razlozi za rastavu braka ipak su: sebičnost, egoizam, emotivna nezrelost, različite ovisnosti i nasilje svake vrste, dok brze promjene uzorkovane općim društvenim i kulturnim razvojem pogoduju udaljavanju ljudi jednih od drugih.

U sve većem broju obitelji neposredan tjelesni i emocionalni kontakt zamjenjuju virtualni odnosi, kako između mladih i starijih članova obitelji, tako i između djece i roditelja. Nema zajedničkog stola i zajedničkih obroka. Model obiteljskih odnosa koji prakticiraju fast food rezultira vrstom obitelji u kojoj se život odvija u kontekstu jednog pored drugoga, umjesto jednog s drugim. Osjećaji topline i ljubavi, razumijevanja i međusobne podrške, marginalizirani su ili se „odgađaju na (ne)određeno vrijeme“. Često u ime slobode, a zapravo sebičnosti.⁸⁰

4.3.1. Socijalno-ekonomske obiteljske poteškoće

Objektivne ekonomske teškoće i stres razaraju brak i obitelj kao mjesto emocionalne potpore i sigurnosti za bračne partnere i njihovu djecu. Osjećaj ekonomske ugroženosti smanjuje kvalitetu roditeljstva, dostupnost roditelja djeci te sudjelovanje u problemima. Posljedica je to smanjenja bračne kvalitete, gubitka nadzora nad životom i razvojem djece, postupnog razvijanja odnosa međusobnog zlostavljanja svih članova obitelji te raspada obiteljske zajednice.

Svojstva ekonomske bijede:

- neprimjerena prehrana
- slaba materijalna opremljenost
- nepoticajna i kaotična socijalna okolina.

Djeca u obiteljima nepovoljne ekonomske situacije biološki su i zdravstveno ugrožena, već tijekom trudnoće. Posljedice mogu rezultirati: preranim rođenjem, gluhoćom, sljepoćom, neuhranjenosti, smanjenim školskim uspjehom. Ta djeca rijetko završavaju srednju školu, ne sudjeluju u izvanškolskim aktivnostima, loše provode praznike i skloniji su devijantnom ponašanju.

Roditelji u dobrostojećim obiteljima mogu se okarakterizirati kroz sljedeće značajke: visoko obrazovani, dobro plaćeni, posvećeni poslu, ali često odsutni, imaju natjecateljski način življenja što rezultira slabom povezanošću s djecom i stalni stres.

⁸⁰ Isto, str. 775.

Nepovoljni događaji povećavaju neugodnu komunikaciju među partnerima i tako smanjuju bračnu kvalitetu.

4.3.2. Bračno zlostavljanje

Obiteljsko nasilje oblik je interpersonalnog nasilja u koje mogu biti uključeni svi članovi obitelji. Može uključivati agresivnu, zlu namjeru prema članu obitelji i/ili agresivan nasilnički akt prema njemu i/ili negativne posljedice u obliku ranjavanja, povređivanja ili smrti.

Agresija je akt, akcija ili aktivnost usmjerena prema drugoj osobi, a kojemu je svrha emocionalno ili tjelesno povrijediti i ozlijediti tu osobu.

Nasilje je neprijateljsko ponašanje protiv drugoga pojedinca koje za njega može, a ne mora imati pogubne posljedice.

Zlostavljanje uključuje i negativne posljedice koje su proizašle iz agresije ili nasilja, a to su ozljeđivanje, bolest ili smrt. Samo kod zlostavljanja imamo vidljive posljedice nasilja.

Žene su češće nasilnici, a muševi češće zlostavljači. Zlostavljanje žene može biti tjelesno i emocionalno te obično intimno teroriziranje.

Odnosi partnerskog nasilja:

1. Situacijsko partnersko nasilje: uobičajeno partnersko nasilje (posljedica sukoba tijekom bračnih interakcija), ne pojačava se tijekom vremena, aktivna oba partnera.
2. Uobičajeno partnersko nasilje: ne pojačava se tijekom vremena, aktivna oba partnera.
3. Intimno teroriziranje: pojačava se s vremenom, karakteristično emocionalno zlostavljanje koje tipično provode muškarci.
4. Reaktivno nasilje: tipično za žene koje uzvraćaju nasilje, znak da će žena uskoro napustiti partnera.

Posljedice bračnog nasilja često se manifestiraju kroz tjelesne ozljede. Osim toga, prisutne su i dugoročno negativne psihičke posljedice: depresija, alkoholizam, smanjeno samopoštovanje, gubitak samopouzdanja te pasivna ovisnost o partneru.

Posljedice nasilja za bračne partnere mogu biti neposredne i dugoročne za tjelesno zdravlje te neposredne i dugoročne negativne psihičke posljedice. Tjelesne neposredne

posljedice jesu tjelesne ozljede, a dugoročne su organske posljedice ozljede te narušeno zdravlje: primjerice nesаница, visok krvni tlak i ostale posljedice stresa. Kao najčešće psihičke posljedice spominju se depresija, alkoholizam, drogiranje, posttraumatski stresni poremećaj, smanjeno samopoštovanje, gubitak sigurnosti i samopuzdanja, pasivna ovisnost o partneru te sklonost samoubojstvu. Objektivne promjene u položaju zlostavljanog pojedinca jesu: socijalna izoliranost, smanjena radna sposobnost zbog čestih izostanaka s posla, mogući gubitak posla, smanjenje roditeljske kompetencije zbog psihičkih posljedica i pogoršanog ekonomskog položaja. Podaci su pokazali da sudjelovanje u partnerskom nasilju izaziva depresiju, smanjeno samopoštovanje i zlouporabu droga/alkohola i u počinitelja i u žrtve.

4.3.3. Zlostavljanje i zanemarivanje djece

Nasilje nad djecom definira se, u najširem smislu, kao ozljeđivanje i mentalno povređivanje, seksualno zlostavljanje i nemaran postupak ili maltretiranje djece mlađe od 18 godina od strane osoba koje su odgovorne za djetetov razvoj.

Mogli bismo razlikovati sljedeće kategorije nasilja nad djecom:⁸¹

- tjelesno nasilje i zlostavljanje
- tjelesno zanemarivanje
- emocionalno nasilje i zlostavljanje
- emocionalno zanemarivanje
- spolno nasilje bez kontakta
- spolno nasilje uz kontakt
- izlaganje djeteta roditeljskom neprikladnom ponašanju
- izlaganje djeteta međusobnom roditeljskom nasilju
- tu se još dodaje i izrabljivanje ili iskorištavanje djetetova rada ili prostitucija.

U izvanobiteljske nepovoljne utjecaje mogu se ubrojati utjecaji nasilnih televizijskih programa jer djeca koja dugo i često gledaju nasilje na filmu i televiziji u osnovnoškolskoj dobi postaju nasilni adolescenti, a kao odrasle osobe često se sukobljavaju s društvom i osuđivani su zbog kriminalnog ponašanja. Utjecaj nasilnih video igara još snažnije od drugih medija utječu na agresivno ponašanje, na taj način da se stječu: agresivni načini mišljenja, agresivni osjećaji i ponašanje. Jedan od izvanobiteljskih nepovoljnih utjecaja je i utjecaj

⁸¹ S. VULETIĆ, *Obiteljski moral. Odgovornost bračne ljubavi*, scripta ad usum privatum, Škola za župne suradnike, 2014/2015.

nasilnog teksta u popularnoj glazbi koja utječe na osobine mladih i djece, potičući njihove agresivne osjećaje i misli.

Posljedice nasilja nad djecom najčešće su izražene kao tjelesne i psihičke posljedice te promjene ponašanja, a mogu biti i dugoročne. Koliko će posljedice nasilja biti teške ovisi o tome u kojoj je dobi dijete kad započne nasilje, o silini nasilja te srodnosti zlostavljača djeteta. Emocionalna reakcija djeteta ovisi o učestalosti, sadržaju i obliku nasilja. Smatra se da je zanemarivanje najčešća vrsta nasilja nad djecom.

4.4. Više posljedica za brak i obitelj koje nosi moderno doba

Sociolozi, filozofi, teolozi, povjesničari kulture i drugi nastoje odrediti ovu nepreglednu situaciju danas, pronaći uzroke (individualizam, moderna znanost i tehnologija, gubitak smisla za transcenciju - vjeru) i što je još teže i gotovo nemoguće, predvidjeti buduće koordinate društvenog života.

Perpleksnost se osobito osjeća na području socijalnog rada, pravne regulative i političke etike, izvan Crkve, ali i u samoj Crkvi jer Crkva treba služiti svijetu u kojemu imamo sve više moralnih pojava i međuljudskih odnosa te zajednica koje ne odgovaraju tradicionalnim kršćanskim standardima: rastave brakova, crkveno i civilno nevaljano stupanje u brak, odvajanje obitelji od braka, višeznačnost pojma „obitelj“, zajednice homoseksualnih osoba, pobačaj itd.

Veliki je problem kako uvjerljivo govoriti i djelovati u današnjem svijetu. Za svoje vjernike Crkva ima određene standarde, ali što govoriti onima vani, posebice onima koji imaju posebnu brigu za opće dobro, a po osobnom uvjerenju su katolici? Pod težinom te problematike održan je potkraj 1994. godine u Rimu, prema nekim vijestima na poticaj Zbora za nauk vjere, simpozij „Katolici i pluralističko društvo. Slučaj nesavršenih zakona“.⁸² Tretirane su teme o bioetici i moralu, općenito s teološke strane, teme s područja socijalne filozofije i povijesti institucija, kao i o moralnoj situaciji u svijetu.

Unutar Crkve treba i dalje čvrsto i hrabro podržavati i promicati bitne oznake braka i obitelji na temelju Svetog Pisma i autentične kršćanske tradicije. Brak treba i dalje držati

⁸² ZBOR ZA UČENJE VJERE, *Pismo Annus internationalis familiae biskupima Katoličke Crkve o primanju sv. Pricesti vjernika koji su nakon rastave braka sklopili novi* (14. rujna 1994.) <http://www.vjeraidjela.com/pismo-o-primanju-svete-pricesti-vjernika-koji-su-nakon-rastave-braka-sklopili-novi/>

temeljem i početkom obitelji, ne samo kao jednom sklopljeni ugovor, nego kao savez. Budući da današnji brakovi i obitelji najčešće stradavaju pucanjem odnosa između muža i žene, sve se više ističe brak kao odnos, odnosno relacija, ali utemeljena u ontološkom poretku, u naravi, makar imali poteškoća u određivanju pojedinosti. To je u skladu s Novim zavjetom koji u pogledu na brak spaja red stvaranja s „otajstvom“ vjere između muškarca i žene.

Kršćani trebaju biti svjedoci da je moguće živjeti jedinstvo i uz nerazrješivost, unatoč sociološkim teškoćama i pokazateljima.

Taj životni odnos, prema mišljenju stručnjaka, nikad u povijesti nije bio toliko ugroženo kao što je danas. Ne pogoduje braku ni velika obitelj, ni rodbina, ni gospodarski ili socijalni čimbenici (radni uvjeti, gospodarske i socijalne mogućnosti), mnogi čak pridonose rušenju.

Veliki je problem kako danas živjeti prema „leges Christi“, a u isto vrijeme biti i djelovati u društvu u kojemu vladaju „leges Caesaris“, carski zakoni, tj. zakoni ustanove, zakoni i propisi pluralističkog društva. Negdje će biti slaganje, a ponegdje i veliki raskoraci među tim zakonima. Međutim, moramo ostati vjerni Evanđelju i bitnim zasadama kršćanskog morala i ne možemo postati formalni i puki suputnici.

Ivan XXIII. i Drugi vatikanski sabor izraziti naglasak su postavili na biblijsku kategoriju „znakova vremena“. Od životne je važnosti za Crkvu znati ih prepoznati.⁸³

4.5. Bračna nestabilnost

Bračna nestabilnost, prema psihološkom pogledu, nestabilan je proces koji traje od trenutka sklapanja braka do kad sud taj brak ne proglasi nepostojećim. Svaki je brak na početku stabilan i svaka pomisao da bi moglo doći do bračne nestabilnosti, supružnike bi zgrozilo. No, tijekom vremena, zbog različitih teških životnih uvjeta, bračna se kvaliteta smanjuje i brak koji je psihološki bio stabilan, postaje nestabilan i ako se ta nestabilnost razvija, može na kraju završiti razvodom. Razvod je samo krajnji oblik bračne nestabilnosti i vanjska posljedica svih problema, stresa i frustracija koje su partneri proživjeli.

Pravno je nestabilnost braka izjednačena s razvodom, a zakon na temelju kojeg se brakovi razvode različit je u pojedenim zemljama. U nekim je zemljama zakon vrlo liberalan,

⁸³ M. VALKOVIĆ, Društveni utjecaj na brak i obitelj, u: *Bogoslovska smotra* 69 (1999.), str. 303., 305.-310.

što znači da se brak relativno lako može razvrgnuti, dok je u drugim zemljama veoma strog pa čak i ne postoje mogućnosti rastave brakova, primjerice takav je slučaj na Malti.

4.5.1. Tri teorijska objašnjena bračne nestabilnosti

Teorije koje objašnjavaju bračnu nestabilnost su: teorija socijalne razmjene, teorija bračne ravnoteže i model ranjivost-stres-prilagodba. Te su tri teorije najpoznatije i najčešće se navode u znanstvenim radovima, a govore o bračnoj stabilnosti, odnosno nestabilnosti.

1. *Teorija socijalne razmjene* popularna je sociopsihološka teorija, koja pomaže objasniti procese u različitim skupinama. Između ostalog i bračne procese, bračnu kvalitetu i stabilnost. Prva varijanta teorije predstavlja Levingerov model kohezivnosti partnerskih odnosa. Prema tom modelu bračna kohezivnost i opstojnost braka ovise o trima čimbenicima i njihovim međusobnim odnosima. Prvi je privlačnost među partnerima, koja može biti tjelesna, psihološka, statusna ili materijalna. Levinger pretpostavlja da će bračna stabilnost biti veća što se partneri međusobno više privlače. Drugi čimbenik je alternativna privlačnost ili privlačnost izvan braka. Alternativna privlačnost uključuje emocionalne veze izvan braka, novog i privlačnijeg partnera, samački život ili profesionalnu karijeru koju bi, prema mišljenju partnera, brak i bračne obaveze otežavale i sprečavale. Što je alternativno privlačenje izvan braka jače, to će bračna nestabilnost biti manja i slabija. Naposljetku, treći čimbenik jesu prepreke razvodu, a to su najčešće djeca ili mišljenje da je brak poželjan način života. Što su prepreke veće i jače, to će brak biti čvršći. Temeljna je postavka modela bračne kohezivnosti da je međuodnos triju navedenih čimbenika u svakome braku prisutan trajno jer se radi o trajnom dinamičnom procesu i što su privlačnosti među partnerima i prepreke prema razvodu jače i veće, a alternativno privlačenje manje, to će brak biti kohezivniji i stabilniji i obrnuto. Samo u krajnjem slučaju, kada privlačnost među partnerima i prepreke razvodu ne postoje, a snažno je alternativno privlačenje, doći će do bračne disolucije ili razvoda braka.

Inačicu teorije socijalne razmjene primijenjenu na bračne odnose predstavlja model ulaganja u kojemu se ističe odanost ili privrženost partneru. Prema tom modelu bračni će partner biti privržen drugom bračnom partneru ako je u braku zadovoljan, ako su alternative postojećem braku lošije, nego ostanak u braku i ako pojedinac smatra da je mnogo uložio u bračne odnose.

Oba modela počivaju na istom načelu, na načelu razmjene nagrada i ulaganja. Ako je nagrada za ostanak u braku veća od cijene odlaska, s time da se u obzir uzme i cijena

promjene, brak će biti stabilan, a ako su partneri nezadovoljni, u brak su malo ulagali i imaju alternativno rješenje, brak će završiti razvodom.⁸⁴

2. *Teorija bračne ravnoteže* (Gottman, 1993.)⁸⁵ nastala je na temelju rezultata istraživanja, gdje je Gottman raspoznao tri vrste stabilnih brakova koji neće završiti razvodom i četvrtu, nestabilnu, u kojoj su nastali poremećaji koji potiču razvod. Stabilni brakovi jesu: živahno-promjenjiv tip, potvrđujući tip i tip braka u kojemu parovi izbjegavaju sukobe. Sve tri vrste stabilnih brakova razlikuju se međusobno s obzirom na emocionalnu izražajnost i učestalost razložnog uvjeravanja partnera, osobito u situacijama kada se donose odluke. Živahno emocionalni parovi su emocionalno najizraženiji. Zatim po izražajnosti slijedi potvrđujući tip, a najmanje izražajan je ekspresivan brak, u kojemu partneri izbjegavaju sukobe. Razumno uvjeravanje je prisutno odmah, na početku rasprave u živahnim brakovima. U potvrđujućim brakovima ono nastupa kasnije, ali još uvijek na vrijeme da bi se izbjegle negativne emocije. U skupini stabilnih brakova koji izbjegavaju sukob, razumno uvjeravanje vrlo je rijetko, ali partneri izbjegavaju povrijediti jedan drugoga i izbjegavaju sukob.

Za četvrtu skupinu, karakteristična je kaskada prema razvodu. Glavni čimbenik koji uzrokuje razvod jest smanjenje bračne kvalitete. Kaskadu čine tri elementa, koji se međusobno pojačavaju: poplava negativnih emocija i atribucija, udaljavanje od partnera i preispitivanje smislenosti braka. Kao prvo, poremećena ravnoteža trijade izaziva poplavu negativnih emocija i atribucije, koja onda pokreće udaljavanje od partnera, što znači da se povećava kritičnost prema partneru, javljaju se prijezir, odbacivanje ili čak gađenje. Zapravo, partneri postaju stranci. Zatim se preispituje smislenost braka i zajedničkog života s partnerom, kaskada se ubrzava i brak završava razvodom. Prema Gottmanovoj teoriji, za održanje braka najvažnija je kvaliteta partnerske komunikacije. Ako partner ne daje drugom partneru ugodne poruke, ako nisu međusobno brižni i nježni, poremetit će se njihov doživljaj bračnog zadovoljstva i fiziološko funkcioniranje. Kad se to dogodi, procesi međusobnog udaljavanja se pojačavaju i dovode do razvoda.⁸⁶

⁸⁴ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 538.

⁸⁵ J. GOTMAN, A theory of marital dissolution and stability, u: *Journal of Family Psychology* 7 (1993.), str. 57.-75.

⁸⁶ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 538.-540.

3. *Model ranjivost-stres-prilagodba* teorijski je model bračne nestabilnosti i najnoviji pokušaj objašnjenja bračne nestabilnosti. Model je nastao kao kritička analiza 115 longitudinalnih studija o odrednicama bračnog zadovoljstva i uzrocima razvoda braka. Autori modela, Karney i Bradbury (1995.)⁸⁷ ustvrdili su postupkom metaanalize najvažnije korelate bračnog zadovoljstva i bračne nestabilnosti. Na temelju dobivenih rezultata predložili u model odnosa varijabli koje uzrokuju razvod ili bračnu nestabilnost. Polazna točka modela jest varijabla trajne ranjivosti bračnih partnera, pod kojom se prvenstveno razumijeva osobnost bračnih partnera, zatim različite predbračne životne traume i kvaliteta rane privrženosti roditeljima. Trajna ranjivost djeluje na bračnu stabilnost, ali preko posredničkih varijabli, među kojima je najvažnija bračna kvaliteta na koju djeluju stresni događaji i adaptivni procesi u braku. Trajna ranjivost određuje koliko će pojedinac često i snažno reagirati na vanjske događaje, primjerice na stres, pa će ranjivije i osjetljivije osobe biti više izložene djelovanju stresa. Trajna ranjivost utječe i na adaptivne procese jer će se ranjiviji pojedinci teže suočiti sa stresom. Zbog pojačane osjetljivosti na stres i manje mogućnosti prilagodbe na njega, takvi će bračni partneri doživjeti i izazvati pad svoje i partnerove bračne kvalitete, a to će proizvesti i bračnu nestabilnost.⁸⁸

Zbog rasprostranjenosti razvoda, osobito u nekim zemljama, mnoga istraživanja nastoje otkriti uzroke i smanjiti broj razvoda. No, ta se istraživanja ne temelje ni na jednoj od opisanih teorija, nego su utvrđivala povezanost različitih varijabli s pojavom razvoda braka.

4.5.2. Korelati i odrednice bračne nestabilnosti

Zbog rasprostranjenosti razvoda, osobito u nekim zemljama, mnoga istraživanja nastoje otkriti uzroke i smanjiti broj razvoda. No, ta se istraživanja ne temelje ni na jednoj od opisanih teorija, nego su utvrđivala povezanost različitih varijabli s pojavom razvoda braka. Sve se varijable mogu razvrstati u tri široko definirane skupine:

1. Osobine bračnih partnera
2. Karakteristike braka i bračnih procesa
3. Bračno okruženje

⁸⁷ B. KARNEY, T. BRADBURY, The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, method and research, u: *Psychological Bulletin* (1995.), str. 3.-34.

⁸⁸ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 541.

4.5.2.1. Osobine bračnih partnera

Od osobina bračnih partnera za razvod su prediktivne varijable: rod i dob bračnih partnera, dob stupanja u brak, bračni staž, osobnost bračnih partnera, religioznost i pretjerana konzumacija alkohola.

Rod bračnog partnera znatno određuje bračno ponašanje. Zato je za poznavanje bračnih procesa, uključujući bračnu nestabilnost, uvijek nužno uzeti u obzir i rod bračnog partnera ako se radi o bračnoj nestabilnosti ili pak o krajnjem ishodu, rastavi. Kao temeljni uzrok ističe se nesklad ili prevelika razlika između bračnih partnera u uvjerenjima, očekivanjima, potrebama, a sve to proizlazi iz rodnih razlika. Prevelike razlike, pogotovo ako se o njima ne vodi računa ili ako ih bračni partneri sustavno zanemaruju, stvaraju negativne emocije među bračnim partnerima, nestanak identifikacije i emocionalno udaljavanje, što povećava bračnu nestabilnost i na kraju dolazi do razvoda braka.⁸⁹

Dob bračnih partnera, dob stupanja u brak i bračni stalež važni su čimbenici pri određivanju osobina bračnih partnera. Međunarodne statistike govore o tome da se češće razvode mlađi pojedinci. To se tumači neiskustvom, nesigurnošću zaposlenja ili općenito poteškoćama koje nastaju kad u brak ulaze mlađi pojedinci. U visokoj korelaciji sa starošću bračnih partnera i godinama kad se zasniva brak jest i trajanje braka ili bračni stalež. Zaključak bi bio da se češće razvode pojedinci koji su kraće u braku.

Osobnost bračnih partnera karakteristika je koja je izrazito važna za bračnu stabilnost. Nema sumnje da bračnu stabilnost učvršćuje ugodnost, samokontrola i općenito pozitivna emocionalnost i to obaju bračnih partnera, a bračnu nestabilnost i kaskadu prema razvodu potiču neortocizam, depresivnost i agresivnost partnera ili općenito negativna emocionalnost, pod kojom se podrazumijeva kritičnost prema partneru, prijezir i podcjenjivanje. Sličnosti u osobnosti bračnih partnera pokazala se važnom za opstojnost braka.

Religioznost je karakteristika koja prema istraživanjima djeluje na stavove prema razvodu, a negativno razmišljanje o razvodu sprečava napuštanje braka. Većina istraživanja pokazuje da zajednički odlazak supružnika u crkvu učvršćuje bračnu dijadu, stvara zajedništvo sustava vrijednosti, uvjerenja i svrhovitosti i dodatno integrira bračne partnere.

⁸⁹ Isto, str. 542.

Pretjerana konzumacija alkohola narušava bračnu stabilnost. Pretjerana konzumacija alkohola istodobno je i uzrok i posljedica bračne nestabilnosti. To znači da alkoholizam jednog ili obaju partnera narušava intimnost i bračnu kvalitetu, a smanjena bračna kvaliteta započinje kaskadu prema razvodu.⁹⁰

4.5.2.2. *Karakteristike braka i bračnih procesa*

Osim varijabli individualne razine, tj. osobina bračnih partnera, od odrednica bračne nestabilnosti osobito su važne karakteristike braka i bračni procesi, a to su bračna kvaliteta ili bračno zadovoljstvo, seksualno zadovoljstvo, zlostavljanje u braku, preljub ili seksualni odnosi izvan braka, ekonomska moć bračnih partnera, kohabitacija prije sklapanja braka, rođenje djeteta prije stupanja u brak, predbračna trudnoća i rođenje djeteta u braku.

Predbračna i bračna kvaliteta, prema kvaliteti predbračnih odnosa, parove su podijelili u četiri skupine: vitalni, skladni, tradicionalni i konfliktni parovi. Nakon tri godine bračnog života, najviše brakom su bili zadovoljni vitalni, zatim skladni pa tradicionalni, a najmanje zadovoljni bili su konfliktni parovi. Najstabilniji su bili brakovi tradicionalnih predbračnih parova, a najmanje brakovi iz konfliktne predbračne skupine. To nam pokazuje kako je kvaliteta predbračnih odnosa bitna za stabilnost budućeg braka. Kvaliteta bračnih odnosa ističe se među najvažnijim odrednicama stabilnosti braka. Također, za bračnu stabilnost bitno je životno zadovoljstvo i opća dobrobit pojedinca.

Seksualno zlostavljanje i zlostavljane u braku karakteristike su koje uvelike utječu na poimanje kvalitete bračnog odnosa. Zna se da je seksualno zadovoljstvo bračnih partnera važno za trajnost braka. Bračna nestabilnost ugrožena je ako se partneri seksualno ne slažu ili ako jedan od partnera ima seksualnih poteškoća. Zlostavljane u braku razara brak i partnerske odnose. Verbalno zlostavljanje, ako je dugotrajno i stvara teško izdržljivo stanje, razara bračnu kvalitetu i često završava razvodom. Dok je tjelesno zlostavljanje, prije stupanja u brak, a osobito u braku, pogubno za brak. Ono uništava bračnu kvalitetu i otvara kaskadu prema razvodu. Zbog toga je zlostavljane u braku jedan od najčešćih i najvažnijih razloga razvoda braka.⁹¹

⁹⁰ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 542.-544.

⁹¹ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 544.-545.

Preljub ili seksualni odnosi izvan brak povod su za prekid braka, koji vjerojatno nije prije preljuba bio kvalitetan. U svim kulturama reakcija na preljub je slična. Povrijeđeni partner često traži razvod, uz veće ili manje sukobe, a otkrivanje preljuba i kasniji razvodi često prate tjelesno zlostavljanje. Odluka o razvodu ili produžetku braka ovisi o procjeni povrijeđenog partnera: je li bolje ostati u braku ili je korisnije napuštanje bračnog partnera i traženje razvoda. Odluka ovisi i o tome koliku je cijenu povrijeđeni partner spreman platiti ako nastavi brak ili ako napusti partnera. Ako je povrijeđeni partner privlačan i lako bi našao novog partnera, ako je preljubnik neugodan i emocionalno nestabilan te ako povrijeđeni partner do otkrića preljuba nije u braku bio osobito zadovoljan, brak će vjerojatno završiti razvodom. No, ako je preljubnik privlačna, ugodna i emocionalna osoba, a povrijeđeni partner je do otkrića preljuba u braku bio zadovoljan, uz to ako su u braku djeca, a partnere veže i zajednička imovina, brak će vjerojatno preživjeti.⁹²

Ekonomska moć bračnih partnera, također je čimbenik koji utječe na stvaranje stava o kvaliteti bračnog odnosa. Ako se analizira kako objektivno shvaćena ekonomska moć obitelji djeluje na bračnu stabilnost, treba ustvrditi, barem kad se radi o Europi i Sjevernoj Americi, da veća ekonomska moć znači i veću bračnu stabilnost. No, taj odnos nije linearan, odnosno nakon određene točke daljnje povećanje ekonomske moći ne povećava bračnu stabilnost. Dok subjektivni doživljaj ekonomske moći ili nemoći izražen kao ekonomski stres i potreba za svakodnevnim ekonomiziranjem još snažnije utječe na bračnu stabilnost od objektivne ekonomske moći. To posebno vrijedi za parove koji se bore za svakodnevno preživljavanje kojima na kraju mjeseca uvijek nedostaje novaca. Takva situacija stvara napetost između bračnih partnera, potiče na međusobno optuživanje i nesporazume, što umanjuje bračnu kvalitetu i počinje kaskadu prema razvodu.

Predbračna trudnoća i rođenje djeteta prije stupanja u brak mijenja planove bračnih partnera. Ponekad partneri prekidaju školovanje, mijenjaju životne planove ili karijeru. Rođenje djeteta ili trudnoća ubrzava ulazak u brak, za koji partneri nisu psihički spremni. To se može nepovoljno odraziti na bračne procese, posebno na kvalitetu i stabilnost budućeg braka.⁹³

⁹² Isto, str. 546.

⁹³ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 547.

Kohabitacija prije sklapanja braka isto tako utječu na poimanje kvalitete bračnog odnosa. Partneri koji kohabitiraju selekcionirani su i različiti od pojedinca koji prije stupanja u brak nisu kohabitirali. Oni su prosječno nižeg obrazovanja, u djetinjstvu su živjeli u jednoroditeljskim obiteljima, nisu religiozni, ako rade slabo su plaćeni te na brak ne gledaju tradicionalno. Važno je napomenuti kako imaju pozitivne stavove prema razvodu. U njihovu braku česti su nesporazumi i sukobi, brak im je manje kvalitetan i manje stabilan, nego ako partneri prije stupanja u brak nisu kohabitirali.

4.5.2.3. *Bračna okolina*

Brak i bračni partneri postoje i žive u društvenoj okolini koja neposredno ili posredno utječe na sve bračne procese i na bračnu stabilnost. U bračnu okolinu spadaju: djelovanje strukture djetinjstva, odnos među partnerovim roditeljima, neposredan utjecaj roditelja partnera na brak, rad izvan kuće i ekonomska nesigurnost.

Struktura obitelji djetinjstva jedan je od čimbenika koji spadaju u poimanje bračne okoline. Istraživanja pokazuju da djeca iz jednoroditeljskih obitelji imaju više problema u emocionalnom i socijalnom razvoju, nego djeca koja žive s oba biološka roditelja. Dokazano je da postoji međunaraštajni prijenos te će se vjerojatno razvesti partneri čiji su se roditelji također razveli.

Odnosi među roditeljima djeluju na bračne procese i na bračnu stabilnost. Loši odnosi među roditeljima, sukobi i zlostavljanja, djeluju nepovoljno na bračne odnose njihove djece. Partneri su promatrajući i oponašajući u djetinjstvu svoje roditelje preuzeli njihove modele ponašanja kao svoje.⁹⁴

Neposredan utjecaj partnerovih roditelja na brak definitivno utječu na bračnu okolinu. Emocionalne veze roditelja i djece relativno su čvrste. Isto tako, događa se da zbog emocionalnih, financijskih ili praktičnih razloga mladi bračni parovi žive u vrsti zajedništva s roditeljima jednog od bračnih partnera. Istraživanja su pokazala kako loš odnos snahe i svekrve negativno utječu na bračnu kvalitetu i u nekim slučajevima smanjuju bračnu stabilnost. Netrpeljivost između bračnog partnera i roditelja drugog partnera nije posljedica urođenih genskih predispozicija ljubomore i sumnjičavosti, nego je vjerojatno posljedica

⁹⁴ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 548.-549.

konkretnih odnosa ovisnosti/neovisnosti i slobode stvaranja odnosa na temelju osobnih sklonosti.

Rad izvan kuće i ekonomska nesigurnost također uobličuju bračnu okolinu. Veliko radno opterećenje i dugotrajan stres na radnome mjestu prenose se na bračne odnose, izazivaju bračni stres i napetost među bračnim partnerima, smanjuju bračnu kvalitetu i potiču kaskadu prema razvodu.

Ako je rad u smjenama dugotrajan, pada bračna kvaliteta i izrazito se povećava vjerojatnost razvoda. Također, osjećaj ekonomske nesigurnosti stvara velike probleme u bračnim odnosima. Partneri su međusobno razdražljivi i agresivni, povećava se konzumacija alkohola pa nastaju još veći sukobi i nerazumijevanje.⁹⁵

4.6. Razvod braka

Sam razvod braka nije došao preko noći, kao što se ni odluka o vjenčanju ne donosi naglo. Obično do sklapanja braka dolazi u fazi zaljubljenosti i naglašenih emocija, tijekom kojih dolazi do idealizacije partnera i tek kad se završi faza zaljubljenosti, a nije došlo do prelaska u fazu zrele ljubavi, dolazi do osjećaja nezadovoljstva i razočaranosti.

Najčešće osobe nisu svjesne da je početna idealizirana slika o partneru produkt njihovih vlastitih želja, očekivanja i potreba, koju često nije moguće dostići u realnosti pa je od prvih naznaka bračne disolucije do konačne odluke o razvodu dug put za koji ženama u prosjeku treba 22 mjeseca, a muškarcima 11 mjeseci.

Proces razvoda bio je predmetom istraživanja brojnih autora. Aseltine i Kessler (1993)⁹⁶ opisali su shemu tijekom četiri faze koje prethode razvodu braka sve do konačnog fizičkog razdvajanja partnera: faza nestanka iluzije o partneru, faza erozije odnosa, faza emotivnog razdvajanja i faza fizičkog razdvajanja. Osim što je ponekad dug, taj proces je najčešće i vrlo bolan i visokostresan. Trajanje braka ima utjecaj na doživljaj stresa prilikom razvoda. Ako brak traje manje od pet godina (koliko otprilike traje proces navikavanja), a faza zaljubljenosti je prošla, odvajanje od partnera će biti lakše. Nakon što je prošao period navikavanja na partnera, stupanj neovisnosti važan je činitelj u pogledu intenziteta stresa koji

⁹⁵ Isto, str. 549.-551.

⁹⁶ R. H. ASELTINE, R. C. KESSLER, Marital disruption and depression in a community Sample, u: *Journal of Health and Social Behavior* (1993.), str. 237.-251.

se javlja kod razvoda braka. Partner koji je na bilo koji način ovisan o drugom partneru, doživjet će napuštanje partnera daleko težim od onoga koji je neovisan u svim aspektima. Isto tako, stupanj društvenosti jedan je od bitnih činitelja o kojemu ovisi intenzitet stresa. U situacijama potpunog oslanjanja na partnera u psihološkom i socijalnom smislu te izolacije od ostalog dijela svijeta, partner će tijekom i nakon razvoda naći u izuzetnoj teškoj situaciji.

Struktura ličnosti također je važan čimbenik koji uvjetuje najveći dio odnosa, postignuća i uspjeha pri suočavanju s kriznim situacijama. Sigurna, samosvjesna, prilagođena osoba daleko će se uspješnije prilagoditi svim novim situacijama, a posebice kriznim situacijama. Uz sve navedeno, postoji i razlika u doživljaju razdvajanja kod partnera koji napušta i onoga koji je napušten. Obično se pozicija napuštenoga vezuje uz još neke, već spomenute činitelje, čime se intenzitet stresa višestruko povećava. U prosjeku, krize nakon razvoda braka traju duže kod žena (zbog smanjena prihoda, stambenih problema, preuzimanja brige za djecu.), a posebno se teško prilagođavaju žene od 50 godina.

Među dugoročnim posljedicama razvoda braka najčešće se spominju poteškoće s mentalnim i fizičkim zdravljem. Problemi mentalnog zdravlja mogu doći do izražaja i kroz krajnji oblik suicida (jedan od pet suicida izvrši razvedeni muškarac, a jedan od tri suicida izvrši razvedena žena).⁹⁷

Razvod braka čimbenik je koji najviše pridonosi povećanju broja obitelji s jednim roditeljem i s obzirom na stres koji izaziva kod članova obitelji, može imati različite posljedice na psihosocijalni razvoj djece. Prema podacima o sklapanju i razvodu brakova u Hrvatskoj, evidentan je trend opadanja stope sklapanja braka.

Razvod braka na ljestvici životnih događaja uvršten je u izrazito stresne događaje tako da se na skali nalaze na drugome mjestu, odmah iza smrtnosti bračnog druga.⁹⁸

Prema Obiteljskom zakonu⁹⁹ iz 2004. godine u Hrvatskoj „brak prestaje bez obzira na oblik u kojem je sklopljen smrću bračnog druga, proglašenjem nestalog bračnog druga umrlim, poništenjem ili razvodom. Odluku o razvodu donosi sud i to:

⁹⁷ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 32.-33.

⁹⁸ B. ČAVAROVIĆ - GABOR, Razvod braka roditelja i simptomi traume kod djece, u: *Ljetopis socijalnog rada* 15 (2008.) 1., str. 70.

- ako se utvrdi da su bračni odnosi teško i trajno poremećeni
- ako je od prestanka bračne zajednice protekla godina dana
- ako oba bračna druga sporazumno zahtijevaju razvod braka.¹⁰⁰

Prema Obiteljskom zakonu iz 2004. godine,¹⁰¹ bračni partner koji se odlučio na razvod može tužbom zahtijevati prestanak braka ili zahtjev za poništenjem braka može biti zajednički. Kada sud zaprimi tužbu ili zahtjev za razvodom od jednog partnera ili kad zaprimi zahtjev od oba partnera za sporazumnim raskidom, a u braku ima djece, na prvom ročištu sud će zatražiti od bračnih drugova da odmah izjave kojem se centru za socijalnu skrb, savjetovalištu za brak i obitelj ili osobi ovlaštenoj za pružanje stručne pomoći žele obratiti radi pokušaja uklanjanja bračnih nesuglasica, odnosno radi dogovora o uređenju pravnih posljedica braka. Tijekom posredovanja koje može trajati dosta dugo, neki partneri promijene mišljenje, povuku tužbu i brak se nastavlja, dok drugi ustraju u zahtjevu, što znači da posredovanje nije uspjelo, pa se donosi odluka o prestanku braka. Sa psihološkog su stajališta zanimljive razlike između parova koji su nakon posredovanja povukli zahtjev za rastavu i parova kod kojih posredovanje nije uspjelo.

Međunarodno iskustvo pokazuje da se bračni parovi koji provode razvod i oni koji su povukli zahtjev za razvodom razlikuju s obzirom na osobna i bračna obilježja. Primjerice, češće mijenjaju mišljenje i povlače zahtjev za razvodom bračni partneri koji su obrazovaniji, koji su zajednički vlasnici kuće ili veće nekretnine, partneri koji su u braku bili seksualno zadovoljni te oni koji relativno dobro komuniciraju. Potvrđeno je da bračni partneri koji su povukli tužbu, češće reagiraju psihosomatski i zato češće posjećuju liječnika, nego partneri koji su proveli odluku o razvodu. Za razliku od njih, razvedeni su u prosjeku duže bolesni i češće oboljevaju od kroničnih bolesti.¹⁰²

⁹⁹ M. ALINČIĆ, A. ABRAMOVIĆ, M. BELAJAC, V. HRABAR, D. HRVATIN, B. JAKOVAC – LOZIĆ, D. KORAC, *Obiteljski zakon*, Narodne novine, Zagreb, 2004.

¹⁰⁰ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 535.

¹⁰¹ M. ALINČIĆ, A. ABRAMOVIĆ, M. BELAJAC, V. HRABAR, D. HRVATIN, B. JAKOVAC – LOZIĆ, D. KORAC, *Obiteljski zakon*, Narodne novine, Zagreb, 2004.

¹⁰² M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 552.-553.

4.6.1. Teorijska objašnjenja reakcije partnera na razvod

U mnogim zemljama zbog velikog broja razvoda, na doživljaj razvoda, a osobito na reakcije i procese prilagodbi partnera na razvod, usmjerena je velika pozornost stručnjaka, psihologa, bračnih terapeuta i psihijatarata. Oni, naime, nastoje objasniti reakcije i pomoći pojedincima koji, nakon razvoda, nisu sposobni sami se suočavati sa stresom i novonastalom situacijom. Ponuđena su i teorijska objašnjenja reakcija, provedena su mnoga istraživanja, objavljen je veliki broj studija bračnih terapeuta, kliničkih psihologa ili psihijatarata. Od niza teorija koje su nastale tijekom posljednjih tridesetak godina, najčešće se rabe dvije teorije: model obiteljske krize i model otpornosti, suočavanje i prilagodba na obiteljski stres.

Model obiteljske krize poznat je pod nazivom ABCX model. U prvotnom obliku model je pretpostavljao da se u životu pojedinca javljaju stresori, na koje različito reagiraju. U slučaju razvoda, prema ovome modelu, razvod je stresor, a partneri ga različito doživljavaju i na njega reagiraju prema svojim mogućnostima. McCubbin i Petterson (1982) uvode u model promjene, tvrdeći da se i nakon razvoda ili baš zbog razvoda, javljaju novi neugodni događaji ili stresori. Istodobno se pojavljuju čimbenici koji mogu smanjiti stres, npr. potpora okoline i rodbine, što također djeluje na prilagodbu, zdravlje ili opću dobrobit bivših partnera.

Izmijenjeni model nazvan je dvostruki ABCX model jer pretpostavlja više stresora i prije i nakon razvoda, više čimbenika koji mogu smanjiti snagu stresa, zbog čega će pojedinci, bivši bračni partneri, imati različite rezerve energije za suočavanje sa stresom i na kraju će zbog navedenih promjena, vjerojatno i krajnji ishod krize biti drugačiji.

Otpornost, suočavanje i prilagodba na obiteljski stres model je u koji se ugrađuje niz novih elemenata, primjerice društvena okolina i kultura, u kojoj pojedini bračni parovi žive. Taj se novi model naziva otpornost, suočavanje i prilagodba na obiteljski stres i utemeljen je na pet pretpostavki koje opisuju život u braku ili obitelji:

- u životu braka i obitelji u različitim se etapama javljaju različite teškoće i problemi
- s vremenom bračni partneri i članovi obitelji stječu sposobnost, znanja i vještine kojima zaštićuju brak i obitelj u slučaju neočekivane i nepredviđene krize
- bračni partneri i članovi obitelji pružaju, ali i primaju potporu rodbine i od sredine u kojoj žive

- u situaciji manje ili veće bračne ili obiteljske krize članovi obitelji nastoje uspostaviti stanje kakvo je bilo prije nego što se kriza pojavila.¹⁰³

Razvod djeluje kao stresor na oba partnera, a osobito na napuštenog partnera. Razvod kao stresor izaziva nove, dodatne stresore, tzv. medijatore ili posrednike. Razvod sam po sebi jest stresor, ali istodobno uvjetuje pad životnog standarda za jednog ili oba bivša partnera. Pad životnog standarda medijator je učinka glavnog stresora jer može biti dodatni stresor ako se standard smanji, osnovni stresor ako zbog osobnih ili obiteljskih rezervi snaga standard ne padne. Utjecaj glavnog stresora (razvoda) na prilagodbu partnera posredovan je padom životnog standarda koji djeluje na bolju ili slabiju prilagodbu bračnih parova. Razvod uz isti stresor – medijator neće u svih pojedinaca izazvati iste probleme u prilagodbi. Problemi će biti mnogo veći kod bivših bračnih partnera, čija je ekonomska moć i prije razvoda bila razmjerno slaba.

4.6.2. Stresori medijatori ili posrednici razvoda

Stres se definira kao sklop emocionalnih, tjelesnih (fizioloških) i/ili bihevioralnih reakcija do kojih dolazi kad neki događaj procijenimo opasnim i/ili uznemirujućim, odnosno kao sklop psihičkih i tjelesnih reakcija na stresor koji pred nas postavlja zahtjeve kojima ne možemo udovoljiti. Sam stresor ili izvor stresa definira se kao događaj ili niz događaja za koje procijenjujemo da ugrožavaju naš život i/ili život nama važnih ljudi, materijalna dobra, samopoštovanje i sl., odnosno događaj za koji smatramo da može poremetiti (izmijeniti) uobičajeni, svakodnevni tijek našeg života. Stresor je, dakle, vanjski događaj, a stres je unutrašnje stanje ili doživljaj. Pojam se stresa ne odnosi na statičan odnos pojedinac - okolina, već se promatra kao proces koji se razvija u funkciji situacijskih i osobnih promjena. Stresni događaji su događaji koje procijenimo, protumačimo ili doživimo prijetećima, ugrožavajućima ili opasnim za nas i/ili za nekoga tko nam je drag.

Za neke pojedince razvod neće predstavljati neugodan događaj, takvi pojedinci osjećaju olakšanje nakon razvoda. Razvod za njih znači kraj frustracija i početak novog sretnijeg života. Medijatori su različite emocionalne reakcije ili specifični oblici ponašanja, a mogu se grupirati s obzirom na prirodu u socijalne, psihološke i medijatore ponašanja.

¹⁰³ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 553.-554.

1. Socijalni medijatori stresa razvoda: tu se ubraja prekid s djecom, ako se radi o roditelju koji je napustio dom, što je mnogo češće otac nego majka. Zatim prekid s zajedničkim prijateljima, a bivše žene gube više socijalnih i prijateljskih kontakata od svojih bivših muževa. Nakon razvoda često se nastavlja sukob s bivšim partnerom oko djece i podjele dobara. Uobičajena je selidba ili promjena mjesta stanovanja, a smanjuju se i/ili se prekidaju odnosi s rodbinom ili rodbinom drugog partnera.

2. Psihološki medijatori stresa razvoda: to su bijes, anksioznost, ambivalentnost prema bivšem partneru, promjene raspoloženja od sreće zbog samostalnosti do anksioznosti i depresije zbog straha što će biti sutra i kako će izgledati budući život. Često nakon razvoda partneri imaju izražen osjećaj da nisu uspjeli kao supružnici ili kao roditelji i zato im je smanjeno samopoštovanje. Mnogi sebe okrivljuju za razvod jer možda nisu bili dobri i dovoljno pažljivi partneri, možda jer nisu bili privlačni partneri ili su zapustili partnera i bračne obveze. Također, zabrinuti su zbog pitanja koje si postavljaju, pitaju se jesu li sposobni naći novog partnera, a često se javlja i osjećaj osamljenosti.

Budući da razvod znači prekid uobičajenog načina života, prva posljedica jest svojevrsan kaos. Bivši partneri nikad nemaju dovoljno vremena da obave sve potrebne poslove koje su prije razvoda dijelili s partnerom. Zato često kasne na posao, imaju problema u intimnom životu, problem je ako nemaju novog partnera pa su nezadovoljni i zabrinuti, a ponekad se problem, koji je tipičniji za bivše muževe, odnosi na kratkotrajne intimne i emocionalno površne seksualne odnose s jednom, a češće s više partnerica, što zapravo ne zadovoljava te muškarce pa se i dalje osjećaju osamljenima.¹⁰⁴

4.6.3. Moderator stresa razvoda

Moderatori su osobine pojedinca koje ih štite od intenzivnog stresa ili koje olakšavaju borbu sa stresom. To su: rod i dob partnera, trajanje braka, novi partneri i ostali moderatori.

1. Rod bračnog partnera: postavlja se pitanje je li ženama ili muževima lakše ili teže suočiti se s problemima koje donosi razvod braka. Za žene koje su odgojene prema tom tradicionalnom modelu socijalizacije, razvod braka može značiti osobni neuspjeh i povećati probleme prilagodbe. Žene koje nisu usmjerene isključivo na brak i obitelj, nego su više posvećene svojem zvanju i postizanju karijere, osjećat

¹⁰⁴ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 555.-556.

će manji stres i njihova će kriza biti manja i kraća. Najveća je rodna razlika između bivših partnera u ekonomskoj snazi ili prilikama u kojima žive nakon razvoda. Nakon razvoda ekonomska snaga žene pada čak 30% - 50 %, a u većine muževa ekonomska se snaga povećava.

2. Dob bračnog partnera: nije svejedno koja je dob partnera u trenutku razvoda. Utvrđeno je da se stariji partneri nakon razvoda teže snalaze i doživljavaju intenzivnije stres nego mlađi partneri, to osobito vrijedi za žene. Pogotovo u slučaju kada su to starije žene, koje nakon razvoda proživljavaju dužu i bolniju krizu jer teže nalaze novog partnera i teže sklapaju novi brak.
3. Bračni staž: trajanje braka ili bračni staž važan je za intenzitet stresa i trajanje krize nakon razvoda braka. Bračni partneri koji su prije razvoda bili kratko u braku, dvije do tri godine, osjećaju manji stres nego oni koji su u braku proveli deset i više godina. Tijekom prve, dvije ili tri godine, bračni se partneri upoznaju i prilagođavaju zajedničkom životu. Ako se razvedu prije nego što se prilagode jedan drugome, stres neće biti veliki, posebno u usporedbi s intenzitetom koji osjeća jedan ili oba partnera koji su godinama živjeli skupa. Važno je napomenuti da nije utvrđena razlika u intenzitetu stresa koji doživljavaju partneri koji su u braku bili tri godine i oni koji su zajedno možda dvadeset i više godina jer kad je jednom završena međusobna prilagodba, a to je, čini se, nakon prve tri godine, neovisno o duljini braka, stres zbog razvoda bit će jednako snažan.
4. Novi partneri i novi romantični odnosi: snažan su moderator stresa. Bivši partneri koji su ubrzo nakon razvoda uspjeli pronaći novog i odgovarajućeg partnera, mnogo se manje žale i imaju manje teškoća u prilagodbi pa čak ne osjećaju teškoće.

Osim navedenih moderatora čiji je utjecaj dobro istražen, postoje oni čije djelovanje nije istraženo, ali ih potvrđuje praksa terapeuta.

Tu uključujemo socijalnu zrelost partnera, koja znači sposobnost planiranja u kriznoj situaciji, samokontrolu, prilagodljivost i socijalnu odgovornost. Terapeutska praksa pokazuje da bivši partneri koji su u krizi rastave sposobni planirati dalje budućnost i kontrolirati emocije, neće pasti u depresiju. Isto tako, pojedinci koji su u braku bili skloniji individualističkom načinu življenja i koji su znali živjeti i sami, brže se i lakše prilagođavaju

novim prilikama, nego bivši bračni partneri za koje su brak i zajedništvo s partnerom bili iznimno važni.¹⁰⁵

4.7. Strategije smanjivanja stresa zbog razvoda

Tijekom razvoda i nakon njega, bivši supružnici na različite načine nastoje smanjiti stres koji doživljavaju. Već su neka rana istraživanja prepoznala strategije koje smanjuju stres izazvan razvodom. Čak su različitim statističkim postupcima osmišljene i određene skupine strategija. Načine na koje se, upravo razvedeni, bore protiv stresa podijeljeno je u nekoliko skupina:

1. Socijalne aktivnosti u koje pripada emocionalna i intimna veza s novim partnerom, stvaranje novih prijateljstva i jača veza s roditeljima.
2. Učenje ili nastavak školovanja, koje obuhvaća nastavak prekinutog studija, polaganje večernih tečajeva i stjecanje novih vještina.
3. Temeljitije upoznavanje vlastite osobnosti i pogrešaka u razgovoru s osobama koje su se također razvele, uočava se što nije vrijedilo u bivšem braku, analiza pogrešaka u bivšem braku koje su mogle biti razlog za razvod.
4. Izražavanje osjećaja kroz emocionalne eksplozije, plakanje i pokazivanje bijesa, nakon čega pojedinac osjeća olakšanje.
5. Povećana autonomija, početak novog načina življenja, veće zalaganje u radu, prekovremeni rad, iskazivanje vlastite snage i prihvaćanje pozitivnog odnosa prema životu.
6. Obiteljske i kućanske aktivnosti koje obuhvaćaju intenzivno bavljenje djecom, uredno održavanje domaćinstva i provođenje više vremena s obitelji.¹⁰⁶

Strategije su različite, a i njihova uspješnost u sprečavanju stresa također je različita. Kao najuspješnije pokazalo se pronalaženje novog i primjerenog partnera i uspostavljanje nove intimne veze. Sve ostale strategije donekle su uspješne, ali znatno manje, nego ostvarenje nove i primjerene veze.

¹⁰⁵ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 557.-558.

¹⁰⁶ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 558.-559.

4.8. Utjecaj razvoda braka na zdravlje bivših bračnih partnera

Rastava i razvod stres su koji se bitno razlikuje od onih svakidašnjih. Ovdje je riječ o zbiru stresova, i to vrlo različitih, koji su akumulirali prije rastave, ali ostaju i nakon rastave, odnosno razvoda.

Prva stresna posljedica gubitak je afektivnih odnosa u obitelji te lomljenje povezanosti unutar nje. To je intenzivna faza žalovanja, kada subjekt trpi zbog gubitka identiteta jer se vlastiti ja mora odvojiti od svoga partnera, što zna izazvati srdžbu, potištenost, depresiju i smanjenje sigurnosti u sebe, osjećaj grešnosti, osamljenosti, nemoći sa svime onime što to znači. Ugroženo je samo vrednovanje vlastite osobe te je narušena slika o sebi u društvenoj dimenziji života.¹⁰⁷

U rastavi se gubi potpora partnera, nestaje ta zaštitna dimenzija braka, prestaje prostor dijeljenja suodgovornosti, misli i intimnosti. Izvor stresa su i sudski procesi, dodjeljivanje djece, podjela imovine, traženje stana, posla te organizacija ekonomskog vida življenja.

Rastavom i razvodom, pojedinac mora ponovno ustrojiti vlastiti život, što je dodatni i dugotrajniji stres. Krah nekog braka događaj je koji pogađa oba partnera na psihološkom i emocionalnom području. On uključuje fazu razgradnje braka: emotivno odlaženje i distanciranje od partnera, legalni proces razvoda, ekonomski i socijalni vidik, roditeljski vidik te, kao i u svemu popraćeni, psihički aspekt. Ovakav stres kumulativan je i trajniji, iako ne kod svih jednako i utječe na zdravlje sudionika.

Dokazano je da kod mnogih slabi imunitet, oštećuju se kardiovaskularni i endokrini sustav, nestaje pozitivna kontrola obiteljskog sustava pa se javljaju veće nervoze, alkoholizam, druge neurednosti, a time i veća potrošnja lijekova.¹⁰⁸

Sve navedene dugotrajne posljedice razvoda ne javljaju se nužno u istih pojedinaca. Za neke su bivše partnere svojstvene samo određene opisane dugotrajne posljedice. Primjerice, većini žena smanjuje se životni standard, mnogi bivši muževi piju više alkohol i narušava im se tjelesno zdravlje. Nema istraživanja koja jasno pokazuju povezanost između dugotrajnih posljedica razvoda. Ne zna se jesu li razvedeni pojedinci smanjene ekonomske moći ujedno

¹⁰⁷ J. GRBAC, Rastavljeni i ponovno oženjeni stanje i perspektive, u: *Bogoslovska smotra* 85 (2015.), str. 779., 792., 798.

¹⁰⁸ P. ARAČIĆ, *Trauma rastave i razvoda braka i obitelji, Uzroci i posljedice. Kako dalje?*, Biblioteka nova evangelizacija, Osijek, 2016., str. 24.

oni koji imaju siromašniji društveni život te narušeno tjelesno i mentalno zdravlje. Ipak, čini se logičnim pretpostaviti da među navedenim posljedicama vjerojatno postoji povezanost koja proizlazi iz njihove prirode. Sigurno je da će prilagodba biti teža i dugotrajnija što je više posljedica razvoda istodobno prisutno.

5. UTJECAJ RAZVODA BRAKA RODITELJA NA DJECU

Razvod braka roditelja postao je jedan od čestih iskustava ljudi dječje dobi. Dugotrajni sukobi roditelja nakon razvoda braka u najvećoj mjeri doprinose negativnim posljedicama za djecu. Izloženost kroničnim roditeljskim sukobima nakon razvoda, neujednačeno roditeljstvo te narušavanje autoriteta i odnosa djeteta s drugim roditeljem, a osobito prisiljavanje zauzimanja strane u roditeljskim svađama, kod djece dovodi do dugoročnih posljedica. Posljedice razvoja ovise i o tome jesu li djeca razvodom izdvojena iz nepovoljne ili podržavajuće okoline. Razvod ima povoljan utjecaj na djecu ako je brak roditelja bio obilježen intenzivnim sukobima te su djeca po razvodu izložena manjim razinama stresa, dok je za djecu štetno kada se razvede brak koji nije bio visokokonfliktnan.

5.1. Teorijska objašnjenja utjecaja razvoda na djecu

Sistematska obiteljska teorija naglašava kako je obitelj sustav načinjen od međusobne povezanosti članova od kojih svaki svojim postupcima utječe na druge, čime se održava, ili ne uspijeva održati, zdrav sustav. Problemi unutar jednog podsustava, primjerice odnos majka - otac, nisu ograničeni samo na taj podsustav, već potencijalno utječu i na druge podsustave, točnije odnos roditelj - dijete. Unutar sustava dolazi do tzv. „prelijevanja“ dinamike odnosa iz jednog podsustava u drugi, u obliku raspoloženja, osjećaja ili ponašanja. Navedeno, stoga, predviđa slabljenje veza dijete - roditelj zbog stalnih konflikata među roditeljima te dovodi u direktnu vezu kvalitetu odnosa roditelja međusobno, s kvalitetom njihove veze s djecom. Erel i Burman¹⁰⁹ (1995.) naglašavaju da djeca roditelja koji su u toploj emotivnoj vezi imaju prisnije odnose s njima, dok će bračni sukobi dovesti do toga da se djeca emocionalno udalje od svojih roditelja.¹¹⁰ Ako se navedena teorija primjeni na problematiku razvoda, zdravu bi obitelj nakon razvoda obilježavalo to da roditelji nastave kompetentno obavljati svoje roditeljske uloge, zajedničkim se snagama trude dječju dobrobit i zdrav razvoj staviti na prvo mjesto, a djeca i dalje imaju bliske odnose s roditeljima. Ako rastavljeni roditelji dobro funkcioniraju kao uigrani (su)odgajatelji bez usmjerenosti na vlastiti propali odnos, djeca mogu itekako napredovati usprkos razvodu.

¹⁰⁹ O. EREL, B. BURMAN, Interrelatedness of marital relations and parent - child relations: A meta -analytic review, u: *Psychological Bulletin* 118 (1995.) 1.

¹¹⁰ A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 108., 132.

Upravo kod razvedenih obitelji, vrlo čest je blizak odnos sa samo jednim roditeljem.

Kad ih se uspoređuje s djecom iz cjelovitih obitelji, djeca razvedenih roditelja imaju lošije odnose s majkama i očevima, što se može objasniti činjenicom da razvodom obitelj prestaje biti jedan cjeloviti sustav, u tom se slučaju ona dijeli u dva odvojena sustava, odnosno u obiteljske dijade koje mogu biti međusobno nekonzistentne.

Amato (2000.) je klasičnu teoriju stresa primijenio na obitelji u razvodu i formuirao teoriju obiteljskog stresa prema kojoj je razvod potencijalno stresno iskustvo za djecu.¹¹¹ Dakle, razvod braka promatra se kao na stresan događaj, nakon kojega neminovno slijedi razdoblje prilagodbe, a i sam proces raspada braka događa se kroz duži vremenski period, počinje dok su roditelji još u braku, a završava godinama nakon što razvod postane pravno valjan. Kratkotrajni stres i dugotrajne napetosti koje prethode i slijede nakon samog razdvajanja, a manje sam čin razvoda, dovode do ponašajnih, emocionalnih, interpersonalnih i školskih poteškoća kod djece. Amato je kasnije svoju teoriju preformulirao u teoriju višestrukih tranzicija. Naime, dok neke studije na razvod gledaju kao jednu životnu promjenu, kroz ovu se teoriju on percipira kao niz manjih promjena koje dijete doživljava, te je broj tih mogućih promjena koje razvod donosi, više nego sam razvod, ono što za djecu predstavlja rizik.

Mnogo životnih promjena, u kratkom vremenu, koje se događaju tijekom razvoda, mogu imati negativan utjecaj na mentalno i fizičko zdravlje odraslih i djece, a razvod djeci donosi mnoge promjene poput preseljenja, promjene škole, gubitka prijatelja, nove partnere i polubraču. Promjene u strukturi odrastanja kod djece mogu dovesti do problema u ponašanju, školskom postignuću i općenito napredovanju.

Coleman (1988.) pak svojom teorijom obiteljskog socijalnog kapitala stavlja naglasak na značenje roditeljskih resursa spram djece te pojašnjava kako se socijalni kapital obitelji temelji na snazi veze roditelja i djece.¹¹² Kvaliteta veze djece i roditelja kroz brojna se istraživanja pokazala povezanom s ponašajnim problemima kod djece, psihološkom

¹¹¹ P. R. AMATO, The consequences of divorce for adults and children, u: *Journal of Marriage and Family* 6 (2000.) 3., str. 1269.-1287.

¹¹² J. S. COLEMAN, Social capital in the creation of human capital, u: *The American Journal of Sociology* 94 (1988.) - Supplement: *Organizations and Institutions: Sociological and economic approaches to the analysis of social structure*.

prilagodnom, subjektivnim zadovoljstvom, školskim uspjehom te bliskošću s ostatkom rodbine, a posebno je bitna u periodu adolescencije te kasnije kad se formiraju bliske veze.

Većina se istraživača slaže da je doprinos svakog od roditelja bitan pa iako su veze među članovima obitelji razvodom razrušene, općenito se smatra kako je svaki roditeljski kapital dobrodošao i vrijedan za zdravlje djece ako je dostupan te bi po tom principu bilo idealno da djeca imaju bliski odnos s oba roditelja.¹¹³

Sobolewski i Amato u svom preglednom radu (2007.) upozoravaju kako navedena teorija, možda nije primjenjiva u slučajevima konfliktnih razvoda, već upravo nastojanje održavanje bliskog odnosa s oba međusobna sukobljena roditelja može za dijete biti izvor nelagode i stresa.¹¹⁴ Tome u prilog ide i hipoteza o olakšavanju stresa, koja je u skladu s općom teorijom stresa, a po kojoj neka djeca profitiraju kad se visoko - konfliktni brakovi raspadnu i dobiju priliku odrasti u mirnijem okruženju. Djeca koja žive s izrazito sukobljenim roditeljima mogu razvod doživjeti kao olakšanje i napuštanje stresne situacije te po razvodu roditelja mogu bolje funkcionirati.

Teorija ravnoteže u suglasju s hipotezom o olakšavanju stresa, naglasak stavlja na konzistentnost odnosa, na krajnji efekt. Nastojanje održavanja dobrih odnosa s međusobno sukobljenim roditeljima dovest će, u tom slučaju, dijete u psihološku dilemu, odnosno stanje disonance i osjećaja da su uhvaćeni u središte sukoba, a emocionalna cijena za dijete veća je od dobrobiti koja bi proizašla iz dva topla odnosa s roditeljima. Odabiranje strane u tim slučajevima može biti manje stresno od nastojanja djeteta da ostane neutralno.

Testirajući empirijski suprotstavljene hipoteze Sobolewski i Amato (2007.) utvrdili su kako i razvod i roditeljski sukob povećavaju izgleda da dijete ne bude blisko ni s jednim od roditelja u odrasloj dobi, dok razvod, ali ne i bračni sukobi, povećavaju vjerojatnost da dijete bude blisko samo s jednim od roditelja, što osobito vrijedi za odnos s ocem budući da u većini slučajeva djeca ostanu živjeti s majkom, a očevo sudjelovanje u odgoju se, nažalost, u nekim slučajevima svodi na neobavezno druženje ili odlazak na sport nekoliko puta tjedno. Provedeno istraživanje pokazalo je kako je za sveukupni boljitak djece najbolji prediktor

¹¹³ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 376.-377.

¹¹⁴ J. M. SOBOLEWSKI, P. R. AMATO, Parents discord and divorce, parent - child relationships and subjective well - being in early adulthood: Is feeling close to two parents batter than feeling close to one?, u: *Social Forces* 8 (2007.) 3., str. 1105.-1124.

odrastanje u cjelovitoj obitelji s niskom razinom sukoba, dok kod djece razvedenih ili izrazito sukobljenih roditelja nije bilo razlike jesu li bili bliski samo s jednim ili oba roditelja.¹¹⁵

5.2. Veza između utjecaja razvoda roditelja i dječje dobrobiti

Prema pretpostavkama s područja bihevioralne genetike, postavlja se pitanje je li dobivena povezanost između roditeljskih sukoba i/ili razvoda i dječje dobrobiti doista legitimna. Stručnjaci iz ovog područja naglašavaju vezu između rizičnih faktora same obitelji i kasnije dječje prilagodbe te smatraju kako se neke problematične roditeljske osobine poput neuroticizma ili sklonost antisocijalnom ponašanju nasljeđuju. Isti stručnjaci smatraju da su takvi roditelji skloniji bračnim sukobima i razvodima, kao i da te dvije činjenice zapravo dovode do naizgled uzročno-posljedične veze razvoda braka i dječje prilagodbe, dok ista zapravo ne postoji, već je uzrok dječjih teškoća genetski prijenos. Dodatna je pretpostavka da problematični obiteljski odnosi dovode i do problema kod djece i do razvoda te je povezanost razvoda i prilagodbe kod djece zapravo lažna. Primjerice, rezultati adolescenata na mjerama standardnih testova postignuća bili su niži kod onih čiji su se roditelji kasnije razveli u usporedbi s onima čiji su roditelji ostali u braku. Adolescenti rastavljenih roditelja imali su i više problema u ponašanju u školi te niže samopouzdanje. Također, učenici su imali lošije rezultate na testovima i do tri godine prije razvoda u usporedbi s djecom čiji su roditelji ostali u braku. Isti se trend nastavio i u godinama nakon razvoda, dok je mjera psihosocijalne prilagodbe uslijedila u distribuciju, pokazujući pogoršanja kako se razvod približavao, no zatim poboljšanja kako je vrijeme od razvoda prolazilo.

Model dječjeg utjecaja pak dovodi u pitanje ranije postavke utjecaja razvoda na dobrobit djece, upozoravajući kako je moguće i sasvim suprotno objašnjenje veze između razvoda i dječje prilagodbe, ponašanje i emocionalni problemi djece razlog su nesloge među roditeljima.

Čini se kako trendovi većine istraživanja ipak idu u smjeru utjecaja od roditelja prema djetetu, a ne suprotno. Tome u prilog govori podatak da se utjecaj roditeljskog konflikta ili razvod pokazao bitnim za dječju prilagodbu i u slučaju biološke, ali i posvojene djece, što pobija tezu modela o utjecaju djeteta i daje potvrdu modelima koji naglašavaju značenje obiteljskog okruženja. Strohchein (2005.) je ustanovila da su čak i prije razvoda djeca čiji su

¹¹⁵ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 378.

se roditelji kasnije razveli pokazivala povišene razine depresivnosti, tjeskobnosti i antisocijalnog ponašanja u odnosu na djecu roditelja koji se nisu rastali.¹¹⁶

Ipak, djeca su po razvodu nastavila pokazivati rast u simptomima depresivnosti i anksioznosti, no ne i u antisocijalnom ponašanju, što opet ide u prilog tezama da je razvod stresan za djecu i narušava njihovu dobrobit, kao i da razvod u slučaju visokokonfliktnih brakova može dovesti do poboljšanja u određenim područjima dječjeg funkcioniranja kad se dijete makne iz stresne okoline.¹¹⁷

Obitelj predstavlja primarnu sredinu u kojoj djeca odrastaju i u kojoj se razvijaju te je upravo zbog toga najvažnija za adekvatnu psihosocijalnu prilagodbu djeteta. Istraživači razvoja emocionalne inteligencije smatraju da upravo emocionalna inteligencija pomaže oblikovati prilagođeno socijalno funkcioniranje u kojem pozitivno okruženje dominira. Manje sukoba i dobri odnosi u obitelji primjer su pozitivnog okruženja. Roditeljska toplina, podrška i ljubav imaju pozitivan utjecaj na emocionalnu i socijalnu stabilnost i zrelost djeteta.¹¹⁸

Većina istraživanja i radova polazi od pretpostavke o mogućim teškoćama u razvoju djece iz razvedenog braka. Možemo ih razvrstati u tri skupine, od kojih je prva koja se tiče odsutnosti jednog od roditelja, druga bi bila ekonomska teškoća partnera s kojim ostaju djeca, a to su najčešće žene, a treća skupina bi bila sukob između roditelja prije i nakon razvoda.

1. Odsutnost jednog roditelja nakon razvoda: za normalan djetetov razvoj nužna je, kao što smo već naglasili cjelovita obitelj, odnosno prisutnost oba roditelja u njegovom razvoju. Ako je jedan od roditelja iz bilo kojeg razloga odsutan od obitelji, nastat će deficit u odgoju. Zbog razvoda roditelja, djeca nemaju dovoljnu roditeljsku pozornost, dostupnost i potporu, često nisu u doticaju s roditeljima s kojim ne žive. Prema tom gledištu, djeca će imati manje problema žive li s poočimom ili pomajkom jer žive u cjelovitoj obitelji, makar oba roditelja nisu i biološki roditelji. Dakle, u modelu deficita važna je nazočnost i angažiranost u odgoju oba roditelja i to se smatra najpoželjnijim. Uzrok mogućim problemima djece nakon razvoda nije sam razvod, nego odsutnost jednog roditelja, najčešće oca, u odgoju i brizi za djecu.

¹¹⁶ L. STROHSCHNEIN, Parental divorce and child mental health trajectories, u: *Journal of Marriage and Family* 67 (2005.), str. 1286.-1300.

¹¹⁷ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 378.-379.

¹¹⁸ Usp. *Isto*, str. 26.

2. Ekonomske teškoće : za razliku od prethodnog, predstavnici ovog pristupa smatraju da je glavni izvor problema djece razvedenih roditelja ekonomsko siromaštvo i bijeda, u koju često, nakon razvoda upada roditelj, uglavnom majka, s kojom dijete ili djeca ostaju živjeti nakon razvoda. Istraživanja pokazuju i potvrđuju da se nakon razvoda financijska situacija samohranih majki ozbiljno narušava. Istodobno, samohrane majke moraju i raditi kako bi uzdržavale sebe i djecu, što može stvoriti različite probleme kod djece iz jednoroditeljskih obitelji. Model deficita i model ekonomskih teškoća imaju jednak odnos prema ponovljenom braku. Oba stajališta ističu da djeca koja žive s pomajkom ili poočimom imaju manje problema, nego djeca koja nakon razvoda žive u jednoroditeljskoj obitelji jer će obitelj s dva roditelja biti u boljoj financijskoj mogućnosti.
3. Sukob među roditeljima prije i nakon razvoda: ako je sukob snažan i čvrst, stvara se izrazito stresna situacija za djecu, koju djeca teško podnose, što se još pogoršava kada roditelji u međusobne sukobe uvuku djecu koja se moraju odlučiti za jednog roditelja. Pristaše tog gledišta smatraju da je u takvoj situaciji bolje rješenje razvod i život djece u jednoroditeljskoj obitelji, nego život s roditeljima koji su stalno u sukobu. Prema njihovom mišljenju, djeca iz obitelji s dva roditelja koja se stalno svađaju, ponašaju se slično kao djeca razvedenih roditelja. Pristup, također, pretpostavlja da se i nakon razvoda određeni oblici neprilagođenog ponašanja djece nastavljaju, ali se s vremenom polako gube i na kraju u većine djece nestaje. Budući da se nakon razvoda neki bračni partneri nastavljaju međusobno optuživati ili sukobljavati, očekuje se da će se i nakon razvoda djeca neprilagođeno ponašati. Tek kada se sukobi smanje ili prestanu, mijenja se ponašanje djece, poboljšava se prilagodba, povećava se njihovo zadovoljstvo i opća dobrobit. Dakle, prema tom pristupu, izvori problema u ponašanju djece jesu roditeljski sukobi prije i nakon razvoda, a ne sam razvod.

Suvremeni je način obuhvatiti različite pristupe jer se pokazalo da je usko gledanje na razvod braka roditelja i njegovo djelovanje na djecu unutar jednog pristupa ili čak unutar jedne znanstvene discipline, pojednostavljenje i pruža samo djelomičan uvid u situaciju. Prijeko je potrebno izgraditi teoretske modele koji uključuju psihološke, sociološke i medicinske čimbenike ili varijable. Jedan od takvih modela jest prijedlog koji je dao Paul

Amato (2000.)¹¹⁹, a koji se sve više rabi kao temelj za rasprave ili istraživanja o tome kako razvod braka utječe na dobrobit djece.¹²⁰

5.3. Utjecaj na zdravlje djece i međuljudske odnose

Teško je dokučiti što sve djeca proživljavaju u procesu rastave svojih roditelja, počevši od dugogodišnjih razmirica i nesporazuma jer do rastave ne dolazi, u većini slučajeva, odjednom. Može se reći da ni za jedan uzrast djece taj proces nije bezazlen i da ih pogađa traumatično, duboko i dugotrajno. Od osjećaja se najčešće spominju ljutnja, žalost, strah, osamljenost, osjećaj grešnosti, bijes, odbacivanje okoline. Također, mnoge druge osjećaje nose u sebi, s različitim intenzitetom, ovisno o uzrastu, spolu i ostalim oznakama svakog pojedinog djeteta. Naravno da je vrlo kompleksno taloženje i promišljanje u ranom djetinjstvu, kada dijete postaje uzdrmano jer je ljubav ugrožena, gubitak jednog od roditelja ne razumije, a tu je i strah da ne izgubi i drugog roditelja, zbunjeno je u svim igrama kojima je izloženo. Prema nekim studijama, takvo je dijete ugroženije u svom rastu i sazrijevanju od druge djece. Pa tako u školi može doći do nazadovanja i određenih teškoća, posebice u vrijeme puberteta jer u tom prijelaznom razdoblju mlada osoba treba oslonac, traži svoj identitet, što mu je otežano jer su vrednote vjernosti, žrtve i odgovornosti za druge poremećene u razrušenom obiteljskom sustavu. Uvlači se i naglašena nesigurnost koja je inače karakteristična za ovo razdoblje. Temeljno je, što je i dokazano, da djeca imaju psihičkih problema i da pate od depresije, da postaju agresivna, neka i asocijalna te da čak pokušavaju izvršiti samoubojstvo.

Stoga je i razumljivo kada jedan mladić, pogođen rastavom braka svojih roditelja kaže: „Ni smrt nije tako teška kao rastava, razvod.“ Psiholozi će reći da dijete čak nekako stabilnije raste kad mu jedan od roditelja umre, nego kad se rastanu i razvedu.¹²¹

¹¹⁹ P. R. AMATO, The consequences of divorce for adults and children, u: *Journal of Marriage and Family* 6 (2000.) 3., str. 1269.-1287.

¹²⁰ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 577.-578.

¹²¹ P. ARAČIĆ, *Trauma rastave i razvoda braka i obitelji, Uzroci i posljedice. Kako dalje?*, Biblioteka nova evangelizacija, Osijek, 2016., str. 25.-26.

5.4. Medijatori utjecaja razvoda na djecu

Smanjena angažiranost roditelja

Tijekom obiteljske krize, neposredno uoči razvoda, tijekom i osobito neposredno nakon razvoda, jedan ili oba roditelja smanjuju brigu za djecu. Partneri su usmjereni na sebe, međusobne probleme i emocionalno razračunavanje. Partner koji pokreće razvod često izbjegava dužnosti u obitelji pa i brigu za djecu. Otac koji je bio brižan, pažljiv i aktivan u odgoju djece, mijena svoje interese. Prije razvoda veći dio vremena izbiva iz kuće, a kod kuće je u sukobu s partnericom ili se povlači u sebe. Neposredno nakon razvoda, on nije fizički prisutan, nema vremena za djecu, obično planira svoj novi život. Smanjena uključenost oca nakon razvoda ovisit će o nekoliko čimbenika, od koji je najvažnija kvaliteta odnosa među partnerima prije razvoda i koliko je otac nakon razvoda uspio psihološki odvojiti ulogu roditelja od uloge bračnog partnera. Ako su partnerski odnosi prije razvoda bili relativno dobri, neznatno će se smanjiti uključenost oca u odgoj djece nakon razvoda. Isto tako, ako su nakon razvoda očevi uspjeli odrediti novi identitet, odnosno odvojiti ulogu oca od uloge muža, njihova uključenost nakon razvoda neće se mnogo promijeniti. Smanjenu uključenost oca u odgoj djece nakon razvoda, kao i razloge tog smanjenja, pokazuje i objašnjava Nehami Baum (2004.)¹²² u sljedećem primjeru: Nakon što su se sudski razveli, kontakt oca s djecom postao je neredovit i sve rjeđi, dok nije potpuno izostao. U tijeku razvoda otac bi dolazio pred školu i dječji vrtić i često djecu automobilom odveo majci. No, nakon razvoda to više nije želio raditi s objašnjenjem da ne želi više viđati bivšu ženu jer ga svaki susret s njom podsjeća na sve što je s njom prolazio. Da bi se veza s djecom nekako održala, majka predlaže da otac nakon škole i vrtića djecu odveze njezinoj sestri, koja je živjela u blizini, s time, da će ona poslije doći po djecu. Otac to prihvaća, ali ubrzo neobjašnjivo odbija i takvu vrstu kontakta. Umjesto toga, on bez najave, kad mu padne na pamet, posjećuje djecu u školi i vrtiću, na što se žale učitelji i zaposleni u vrtiću koji mu zajedno s majkom zabranjuju takvo ponašanje. U razgovoru sa socijalnim radnikom, koji je pokušao promijeniti situaciju i poboljšati vezu djece s ocem, otac konačno objašnjava zašto je najprije smanjio, a zatim prekinuo odnose s djecom. Prema njegovoj izjavi, kad god bi vidio djecu, ona su ga neodoljivo podsjećala na bivšu ženu, što je za njega bilo jako bolno. Nakon svakog susreta s djecom bio bi uništen i na taj dan i

¹²² N. BAUM, Coping with „absence-presence“: Noncustodial fathers parenting behaviors, u: *American Journal of Orthopsychiatry* 74 (2004.), str. 316.-324.

nekoliko sljedećih. Djeca su se, kako on kaže, ponašala kao njihova majka i trebalo bi mu nekoliko dana da se oporavi pa je počeo trpjeti njegov posao i odnosi s novom partnericom.

I majke koje pokreću razvod katkada se ponašaju na sličan način. Iako možda žele, nemaju dovoljno vremena ni strpljenja baviti se djecom, tako da su ona u tom razdoblju obiteljskog života često prepuštena sama sebi, rodbini ili ako se radi o starijoj djeci, prijateljima ili vršnjacima. Za smanjenu aktivnost bavljenja djecom postoje i drugi razlozi, koje dobro objašnjavaju neka istraživanja. Primjerice, smanjena angažiranost jednog roditelja, češće oca, zahtijeva automatski pojačanu aktivnost drugog roditelja, majke. Svi kućanski poslovi, sav odgoj i briga za djecu prelaze na majku, koja vrlo teško ispunjava uloge i obveze koje su prije razvoda partneri dijelili. Ona se obično neprekidno žali da ne može obaviti sve poslove koji se od nje očekuju, da ima premalo vremena, da uvijek kasni, da je umorna i iscrpljena. Stoga je razumljivo da se manje bavi djecom, koja to ubrzo i točno zamjećuju. Dakle, može se smatrati da je smanjena aktivnost roditelja u bavljenju djecom posljedica razvoda. To je ozbiljan stresor i za roditelja-skrbnika i za djecu te često izaziva probleme u prilagodbi djece novonastalim prilikama.¹²³

Pad životnog standarda i siromaštvo

Kao jedna od važnijih posljedica razvoda gotovo se uvijek navodi pad ekonomskog standarda roditelja koji nakon razvoda živi s djecom. Prema podacima koji dolaze iz različitih zemalja, u većini slučajeva, to su žene i majke. Da je to vrlo ozbiljan problem, nema nikakve sumnje jer ga potvrđuju mnogi znanstveni radovi i različiti statistički izvještaji, koji jasno pokazuju da je razvod doista razara ekonomski standard jednoroditeljskih obitelji. Tome treba dodati da roditelj koji ne živi s djecom, a to je u većini slučajeva otac, često zaboravlja financijske obveze prema djeci, neredovito ili uopće ne plaća alimentaciju.

Teške ekonomske prilike odražavaju se na djecu. Roditelj-skrbnik, zbog ekonomske teškoće i neimaštine, nije u mogućnosti platiti djeci obrazovne aktivnosti izvan škole, primjerice učenje stranih jezika, glazbene škole ili druge aktivnosti. Djeca to znaju, nezadovoljna su jer vide da žive u drugačijim uvjetima nego ostala djeca pa su često u sukobu s roditeljem-skrbnikom, što je tipično za adolescente, a sve to otežava njihovu prilagodbu i

¹²³ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 579.-580.

djeluje na njihovu opću dobrobit. Zato stručnjaci često ističu da pravi razlog manje dobrobiti djece nakon razvoda nije razvod, nego neimaština koja je posljedica razvoda. No, neovisno o tome je li takvo mišljenje točno, pad životnog standarda kao posljedica razvoda vrlo je važan medijator i stresor, koji djeluje na dobrobit djece u jednoroditeljskoj obitelji.

Sukobi među roditeljima prije, tijekom i nakon razvoda.

Da su sukobi među roditeljima u braku doista stresor, pokazala su mnoga istraživanja. Neki su autori predložili i pretpostavku koju su nazvali hipoteza o emocionalnoj sigurnosti, a prema kojoj sukobi među roditeljima ne djeluju na emocionalne reakcije neposredno, nego preko djetetova osjećaja ugroženosti. Istraživanja doista pokazuju da sukob roditelja, djeca ponajprije doživljavaju kao ugrozu, boje se što će biti s njima ili s čitavom obitelji ako se roditelji nastave sukobljavati ili ako se zbog čestih sukoba razvedu. No, ugroza ili stresor za djecu su još više sukobi nakon razvoda roditelja.

Kad je brak sudski poništen, psihološki još može potrajati. Niz problema koje bivši partneri moraju riješiti, kao što je pitanje s kim će djeca živjeti nakon razvoda, podjela zajedničke imovine, alimentacija i drugo, mogući su izvori sukoba među bivšim partnerima. Takvi sukobi mogu biti česti, dugotrajni i neugodni, a djeca su obično njihovi svjedoci i teško ih doživljavaju. Ovisno o prirodi, učestalosti i dugotrajnosti sukoba među bivšim partnerima, možemo očekivati lakšu, bržu, težu i sporiju prilagodbu djece novim uvjetima života i njihovoj dobrobiti. Tu pretpostavku potvrđuju mnoga istraživanja. Na takvim su istraživanjima utemeljena stručna mišljenja, prema kojima su sukobi tijekom razvoda i osobito nakon razvoda stresor za djecu pa se smatra da razvod, ako ga nije moguće izbjeći, treba realizirati na što kvalitetniji način. To znači sa što manje sukoba, kako bi se djeca lakše prilagodila novoj organizaciji života. Nažalost, praksa pokazuje da u većini slučajeva, razvod obično poprate veći ili manji sukobi među bivšim partnerima.

Osim opisanih medijatora, koji se najčešće javljaju nakon razvoda roditelja, postoje i drugi, koji su rjeđi, a to su prateći nepovoljni događaji za koje je također utvrđeno da djeluju na djecu kao stresor i otežavaju im da se prilagode novim uvjetima života. Najčešće se kao nepovoljni događaji navode i promjena mjesta stanovanja, često prelazak u lošiji stan zbog

pada standarda. Ako se radi o školskoj djeci, čini se da je promjena škole i prilagodba novoj školi snažan stresor za djecu.¹²⁴

Johnston navodi tri važne dimenzije konflikata među bivšim supružnicima koje valja razmotriti kod procjene učinaka na djecu:

1. Područje konflikata: odnosi se na područja, teme i probleme proizašle iz tijeka postupka razvoda oko kojih postoji neslaganje između bivših supružnika, kakva će biti financijska podrška, podjela imovine, način odgoja djece i vrijednosti koje će zastupati u odgoju.
2. Način na koji se sukob rješava: odnosi se na način ili načine na koji bivši partner pokušava neformalno riješiti sukob, izbjegavajući jedno drugo i rješavanje problema verbalnom i tjelesnom agresijom, formalno rješavajući sve sukobe pravnim putem ili posredovanjem.
3. Izraženi stavovi i ponašanja bivših supružnika: odnose se na izražavanje međusobnih neugodnih osjećaja, izražavanja međusobnog neprijateljstva koje se stalno obnavlja.
4. Razmatrajući posljedice za dijete: važno je uočiti koja je dimenzija sukoba sa svojim specifičnim obilježjima povezana s lošijom prilagodbom djeteta na razvod, tj. koja se može najviše odraziti na dijete. Također, te dimenzije sukoba međusobno su povezane pa se tako neki problem iz jednog područja (npr. financijska podrška) može odraziti na problem u drugom području (npr. rastuće neprijateljstvo i ometanje kontakata s djetetom). Važno je razmatrati i odnos između tih različitih dimenzija, osobito ako se planiraju programi pomaganja obitelji.¹²⁵

Konflikti su nužni sastavni dio svakog razgovora, svakog različitog govora među ljudima, svakog stvarnog međusobnog slušanja tijekom razgovora. Nesuglasnost je prethodnica svake stvarne suglasnosti. Konflikt je znak da su se riječi sugovornika „sudarile“, a to znači jedne do drugih uopće došle, jedne s drugima se susrele, jedne na druge utjecale. Konflikt je znak da se međusobno slušamo i o tome razmišljamo. Označava znak kvalitetnog razgovora, stvarnog razgovora, stvarnog međusobnog slušanja, razmišljanja i autonomnog govorenja. Razgovor bez sukoba obično predstavlja dva monologa bez međusobnog slušanja i

¹²⁴ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 580.-581.

¹²⁵ Djeca i konfliktni razvodi, *Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava Pravobranitelja za djecu RH*, Zagreb, 2010., str.78.-79.

pratećeg razmišljanja. To je govor gluhih, koji se zato slažu, jer se niti slušaju, a kamoli o sadržajima razgovora razmišljaju. Konflikt je ono što iz njega učinimo. Ono što sukob čini dobrim ili lošim nije sam sukob, nego način postupanja s njime. S konfliktom možemo dobro ili loše postupiti. Budući da je razgovor sredstvo postupanja s konfliktom, to je konflikt prvenstveno komunikacijski problem. Razgovor je sredstvo postupanja s konfliktom.

Konflikte možemo razvrstati i razlikovati kao konflikt unutar pojedinca (intrapersonalni konflikt), između pojedinaca (interpersonalni konflikt), unutar grupe (unutargrupni konflikt) i između grupa (međugrupni konflikt), unutar jednog naroda (intranacionalni konflikt) i između više naroda (internacionalni konflikt).

Sadržajnom konfliktu često prethodi emocionalni konflikt. Da bismo obrazložili sebi i drugima svoje emocionalno neslaganje s nekim, mi tražimo sadržaje za izbijanje novog sukoba. Čovjek nije samo emocionalno, već je i racionalno biće pa mu je potrebno opravdanje, sadržaj za konfliktno ponašanje. Bračni partneri su često u emocionalnom konfliktu, više se ne vole kao ranije, jedan su drugome postali antipatični, jedan drugom počinju ići na živce. O tome ne žele direktno razgovarati. Zbog toga pretvaraju u konflikt svakodnevna sitna neslaganja, koja im ranije nisu uopće smetala.

Konfliktnom ponašanju prethodi takozvani percepcijski konflikt. Jedan partner u tom sadržaju vidi jedno, a drugi drugo. Jedan ga tumači ovako, a drugi onako. Oni se ne slažu zbog različitog kuta gledanja na određeni sadržaj. Kada se bračni par ujutro autom vozi na posao, tada često izbija konflikt zbog različitog ugla gledanja na cestovni promet. Vozač na lijevom sjedištu vidi jedno, a suvozač na desnom sjedištu drugo, oni različito procjenjuju prepreke na cesti. To su često jutarnji konflikti bračnih partnera.¹²⁶

Konflikti imaju i komunikacijske uzroke. Tu se spominju nesuglašenost ili različitost tumačenja značenja pojedinih činjenica. Za sugovornike pojedine riječi i sadržaji mogu imati potpunoma različita značenja, a njihovo međusobno reagiranje je vezano uz takva subjektivna značenja, a ne objektivne činjenice i sadržaje. Vrlo je često i zamjena komunikacijskih razina. Mi želimo nekoga samo informirati, a on to shvati kao pozivanje na odgovornost i kao kritiziranje njegovog ponašanja. Neprikladna emocionalna pratnja često izaziva sukobe i konflikte. U neverbalnoj pratnji naše komunikacije često se nalaze uzroci i povodi konfliktne

¹²⁶ P. BRAJŠA, *Umijeće svađanja*, C.A.S.H., Pula, 1996., str. 8.-11.

situacije. Bezličnost komuniciranja, tj. izbjegavanje iznošenja vlastitih stavova i mišljenja, razdražuje sugovornika. Uzroci konflikta, također, mogu biti i nedorečenost i reaktivni stilovi komuniciranja. Nejasna, nerazumljiva i neprilagođena komunikacija uz prikrivanje različitih interesa, vode u konflikt. Načini na koji se mogu voditi konfliktni razgovori: dozvoliti sugovorniku da govori i pažljivo ga slušati, pomoći u pojašnjavanju razloga i uzroka, pomoći sugovorniku da sam nađe rješenje, ne ocjenjivati i vrednovati prerano.¹²⁷

5.5. Moderatori utjecaja razvoda

Moderatori su varijable ili čimbenici koji pomažu, a ako nisu prisutni otežavaju djeci da se prilagode novim uvjetima života. To mogu biti osobine djece i skrbnika, prilike ili organizacija života djece nakon razvoda braka roditelja. Obično se među moderatore ili zaštitne čimbenike svrstavaju varijable rod i dob djeteta, zatim potpora koju dijete dobiva u sredini u kojoj živi, s kime dijete živi nakon razvoda i osobine roditelja-skrbnika.

Rod djeteta: sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća dokazano je da je rod djeteta važan moderator. Niz istraživanja pokazala su da razvod više pogađa dječake nego djevojčice i to zato što nakon razvoda djeca uglavnom žive s majkom pa dječaci zbog odsutnosti oca nemaju pravi model socijalizacije, a djevojčice koje žive s majkom na neki način su zaštićene.

Novija su pak istraživanja donekle promijenila takovo mišljenje, upozoravajući da to ovisi o predadolescentskom razdoblju ili o reakcijama i prilagodbi u adolescenciji. Utvrđeno je da se dječaci teže prilagođavaju u predadolescentskom razdoblju, ali to se nije pokazalo ako su se roditelji razveli kada su dječaci već bili u adolescenciji. Danas se smatra da razvod roditelja djeluje nepovoljnije na dječake, ali ovisno o njihovoj dobi u vrijeme razvoda, a i razlike između njih i djevojčica u težini prilagodbe na razvod ne smatraju se osobito značajnima.¹²⁸

5.5.1. Dob djeteta

Kad je riječ o dobi djeteta, postoji razlika između starijih i suvremenih gledanja. Prema starijim rezultatima istraživanja, najosjetljivija na razvod roditelja jesu djeca između

¹²⁷ *Isto*, str. 34.-35.

¹²⁸ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 582.

treće i devete godine. Djeca mlađa od tri godine ne mogu razumjeti obiteljsku krizu, a ona starija od devet godina imaju svoje viđenje odnosa među roditeljima pa za njih razvod nije iznenađenje i reagiraju manje burno. Djeca između treće i devete godine teško doživljavaju obiteljsku krizu, za razvod optužuju sebe i manje su otporna na krizu. Danas prevladava mišljenje da razvod uglavnom djeluje jednako negativno na djecu bez obzira na dob.

5.5.2. Potpora koju dijete dobiva u okruženju

Dijete će se novim životnim uvjetima prilagođavati brže i jednostavnije ako dobiva potporu. To potvrđuju istraživanja koja jasno pokazuju da rodbina, vršnjaci i škola, preciznije programi u školi koji su predviđeni za djecu razvedenih roditelja, mogu povoljno djelovati na prilagodbu djeteta. I terapijska pomoć stručnjaka pokazala se vrlo korisnom i olakšala je mnogoj djeci brz i uspješan ulazak u novi i drugačiji život. Posebno je ta pomoć djelotvorna za djecu koja pogrešno smatraju da su svojim ponašanjem pridonijela razvodu roditelja. Bez obzira na to od koga potpora dolazi, ona je djeci potrebna i koristi njihovoj prilagodbi novim uvjetima života.

5.5.3. Rod roditelja-skrbnika

Godinama traju rasprave stručnjaka o tome s kime bi dijete nakon razvoda trebalo živjeti i koja bi organizacija života blagotvornije djelovala na prilagodbu i dobrobit djeteta, no one nisu dale pravi odgovor.

Neki su smatrali kako je za dijete najbolje da živi s majkom jer je emocionalna veza s majkom, koja je uspostavljena u ranom djetinjstvu, važna za prilagodbu djeteta. Takvo je stajalište praksa spremno prihvatila pa nakon razvoda u većini slučajeva sud imenuje majku skrbnikom djece. Važno je istaknuti da takva praksa nije specifična samo za Hrvatsku nego i za većinu zemalja. Suprotno tome, neki autori tvrde da dodjeljivanje djece majkama nakon razvoda može biti štetno jer ne vodi računa o spolu djeteta i potrebi modela identifikacije za dječake. Nedostatak tog modela ne otežava samo formiranje muškog identiteta nego i prilagodbu dječaka novim uvjetima života, pogotovo ako nakon razvoda dječaci imaju slabu vezu s ocem. Prema trećem stajalištu, koje je popularno u Sjevernoj Americi, za djecu je najbolje da roditelji dijele skrbništvo, da su dio vremena s ocem, a dio s majkom, te da se oba roditelja brinu za djecu. Takav pristup omogućuje djeci kontakt s oba roditelja, dječaci imaju model za identifikaciju i istodobno oba roditelja sudjeluju u odgoju.

5.5.4. Osobine roditelja-skrbnika

Sposobnosti i snalaženje roditelja-skrbnika mogu pomoći ili štetiti snalaženju i prilagodbi djece nakon razvoda. Hoće li roditelj-skrbnik biti više ili manje uspješan, ovisi prvenstveno o tome koliko mu je novonastala situacija jasna, koliko mu je jasna nova uloga i odgovornost prema djeci. Drugim riječima, doživljaj krize biti će veći ako roditeljima, koji nakon razvoda živi s djetetom, nisu jasne uloge koje mora ostvariti u novoj situaciji, ako nije dovoljno sposoban da se suoči s različitim frustracijama, ako je prisiljen da se sam bori s problemima, da sam obavlja sve dužnosti ili ako nema emocionalnu i socijalnu potporu i pomoć u rješavanju različitih problema.¹²⁹

5.6. Prilagodba i opća dobrobit djece

Kako se djeca i kojom brzinom prilagođavaju novom načinu života, najbolje se očituje u njihovu ponašanju, u reakcijama djece na razvod roditelja.

Reakcije mogu biti različite s obzirom na snagu, ali i na trajnost, pa ih se često svrstava u tri skupine: inicijalne reakcije; kad djeca saznaju da im se roditelji rastaju, kratkotrajne reakcije; koje su prisutne i do dvije godine nakon razvoda, dugotrajne reakcije; koje mogu biti prisutne godinama i koje se mogu pretvoriti u životni stil.

5.6.1. Inicijalne reakcije

Kao inicijalne reakcije razumijevamo prvu reakciju djece na vijest da im se roditelji rastaju, u većini djece ta vijest izaziva šok i zaprepaštenje. Snaga njihove prve reakcije ovisi o tome kakvi su bili odnosi među roditeljima, koliko je djeci bila poznata prava priroda odnosa među roditeljima i na koji način roditelji priopćavaju odluku o razvodu. U situaciji ozbiljne obiteljske krize, roditelji često nisu ni sami sigurni da su našli najbolje rješenje, zaokupljeni su međusobnim sukobima i razračunavanjem, različitim frustracijama i odgađaju djeci reći da se namjeravaju razvesti. Poseban razlog te odgode strah je od djetetove reakcije i od mogućnosti da će ih zbog toga prestati voljeti. Često odluku o razvodu priopćavaju nespretno i bez objašnjenja, a katkada, što je još gore, međusobno se optužuju i okrivljuju. U nekim slučajevima roditelji od straha kako će djeca reagirati, ne kažu ništa, nego ih o razvodu obavijesti netko treći, što djeci predstavlja poseban stres. No, neovisno o tome na koji način djeca saznaju o razvodu roditelja, ona uglavnom emocionalno ne prihvaćaju razvod, a još ga

¹²⁹ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 582,583.

rjeđe smatraju opravdanim. Čak ako su među roditeljima postojali teški i otvoreni sukobi, djeca nisu sklona prihvatiti razvod. U stručnoj se literaturi inicijalne reakcije različito klasificiraju. Prema autorima te tipologije, od trenutka kad saznaju za razvod roditelja do trenutka kada se na neki način pomire s tim da neće više živjeti s oba roditelja, djeca prolaze različite faze tipičnih emocionalnih reakcija. To su sljedeće faze:

1. Negiranje: djeca se povlače u sebe i sanjare o intaktnoj obitelji, o tome kako je bilo lijepo dok su svi bili zajedno i kako će i nadalje biti tako. Djeca odbacuju realnost i zamišljaju je onakvom kakvu bi ona željela, a ne kakva je ona neovisno o njihovim željama.
2. Bijes: povlačenje u svijet mašte je kratkotrajno. Djeca vrlo brzo shvate da su njihove želje jedno, a realnost nešto posve drugo i tada reagiraju bijesom. Provala bijesa i agresije, iako difuzna, najviše je usmjerena na odrasle, posebno na one koji imaju ulogu sličnu roditeljskoj. To su prvenstveno nastavnici, ako se radi o djeci školske dobi, ali i svi ostali pojedinci koji predstavljaju autoritet.
3. Kada se djeca uvjere da se iskazivanjem bijesa i agresije izaziva agresija odraslih, ona nastoje postići nagodbu sa samim sobom: biti će bolji, truditi će se u školi više, neće roditeljima stvarati probleme pa će se roditelji pomiriti i sve će biti kao što je bilo prije.
4. Depresija: kada djeca uoče da ni promjenama ponašanja ni bilo čime drugim ne mogu djelovati na odluku roditelja, često za razvod optužuju sebe. Žalosna su jer misle da su svojim ponašanjem povrijedila roditelje i često su sklona pretjerivati u samooptuživanju.
5. Prihvatanje: na kraju djeca uvide da odluka o razvodu ne ovisi o njima i da ona na tu odluku nikako ne mogu djelovati. Razumiju da će biti rjeđe s jednim roditeljem, obično s ocem, ali ne preostaje im ništa drugo nego da se nadaju kako će ostati u dobrim odnosima s roditeljem s kojim više neće živjeti u zajedničkom domu. Terapeuti smatraju da su navedene faze emocionalnog reagiranja djece na razvod braka nešto što djeca moraju proći nakon razvoda roditelja. Smatra se da ako djeca

ne prođu sve navedene faze, u kasnijem razvoju mogu se pojaviti različiti problemi.¹³⁰

5.6.2. Kratkotrajne reakcije

U skupinu kratkotrajnih reakcija obično se ubrajaju reakcije djece koje traju do dvije godine nakon razvoda roditelja, a poslije polako nestaju. To su različite emocionalne reakcije, koje pokazuju bolju ili slabiju emocionalnu prilagodbu, a zajednički se nazivaju eksternalizacijom, primjerice agresivno ponašanje ili internalizacijom kao što je depresija. U istu skupinu reakcija svrstavaju se i promjene mišljenja o sebi, zatim promjene u socijalnoj prilagodbi i uspjehu u različitim testovima i uspješnosti u školi.

Emocionalne reakcije

Sva istraživanja, bez obzira na to kad su provedena, pokazuju da djeca snažno, emocionalno reagiraju na razvod roditelja povećanom agresijom i depresijom. Neposredna posljedica takvih emocionalnih reakcija jest smanjena samokontrola i odgovornost. Snaga emocionalne reakcije varira i ovisi o moderatorima. Prvenstveno ovisi o rodu djeteta. Danas se ipak smatra da je razvod pravi uzrok i da izaziva pojačane emocionalne reakcije djece. Pojačana depresija i agresivnost tipični su za djecu razvedenih roditelja bez obzira na rod, ali su reakcije dječaka intenzivnije nego reakcije djevojčica. Moderatoru određuju intenzitet reakcije. To je prvenstveno dob djeteta. Djeca različite dobi različito će doživjeti i različito emocionalno reagirati na razvod roditelja. Osim roda i dobi, neki su se drugi moderatoru, primjerice s kime dijete živi nakon razvoda i kakve su osobine skrbnika, pokazali važnim za intenzitet emocionalne reakcije djece.

Slika o sebi

Razvod braka mijenja sliku koju djeca imaju o sebi. Lošije mišljenje o sebi jasno je utvrđeno primjenom metaanalize većeg broja znanstvenih radova, koja pokazuje da djeca razvedenih roditelja gotovo redovito nakon razvoda imaju niže samopoštovanje od djece koja žive s oba biološka roditelja.

¹³⁰ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 583,584.

Socijalna prilagodba

Pojam socijalne prilagodbe obično podrazumijeva odnose i ponašanje djece prema drugoj djeci i prema odraslima koji nisu članovi obitelji. Taj pojam obuhvaća i društveno neprihvatljivo ponašanje, odnosno mladenačku delikvenciju. Smatra se da je dijete socijalno prilagođeno nakon razvoda roditelja ako nisu zapažene promjene u ponašanju prema vršnjacima i odraslima te ako djeca ne pokazuju društveno neprihvatljivo ponašanje. Poznato je da su mnoga djeca iz razvedenih obitelji manje društvena, imaju manje prijatelja i provode s njima manje vremena, nego djeca koja žive s oba biološka roditelja. Ona se često u društvu vršnjaka ponašaju neprimjereno i nisu rijetki slučajevi psihopatologije ponašanja u odnosu prema vršnjacima. No, takvo ponašanje u većine s vremenom nestaje. Kao u slučaju emocionalnih reakcija, većina djece razvedenih roditelja, nakon određenog vremena riješi uspješno krizu prilagodbe i simptomi socijalne neprilagođenosti polako nestaju, a samo se kod manjeg broja djece zadrži duže vrijeme.¹³¹

Kognitivni razvoj

Već od najranije dobi djeca su svjesna emocionalne klime u obitelji i mogu osjetiti tugu, uznemirenost ili nezadovoljstvo. Zbog toga je korisno poznavati kognitivne i emocionalne reakcije tipične za djecu određene dobne grupe i pomoći roditeljima da pomognu djeci u prilagodbi na razvod braka kako bi se ublažile negativne posljedice razvoda braka.

1. Djeca dojenačke dobi: primjećuju promjene u količini energije kod roditelja, njihov emocionalni status i to da jedan roditelj više ne živi u kući. Uznemirenija su, sklona su promjenama ritma spavanja i drugim dnevnim ritualima, a doseli li se nova osoba u kuću, mogu postati nervozna i plašljiva. Roditelji im mogu pomoći održavajući uobičajenu rutinu i raspored pružanjem podrške tjelesnim dodirima i riječima ljubavi.

2. Djeca u dobi od dvije do pet godina: primjećuju da jedan od roditelja više ne živi u kući. Pri tome mogu pokazati empatiju prema roditelju koji je tužan i prema njemu pokazivati ljutnju. Mogu se teško odvajati od roditelja, pokazivati neka regresivna ponašanja, promijeniti rutine dnevnog i noćnog spavanja te imati noćne more. Zato je važno da im

¹³¹ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 586.-587.

roditelji posvete više vremena kad se pripremaju na razvod koristeći pri tome verbalnu i neverbalnu komunikaciju.

3. Djeca u dobi od šest do deset godina: znaju da jedan roditelj više ne živi u istom domu, počinju shvaćati da razvod znači da njihovi roditelji više neće biti u braku i živjeti zajedno te da se roditelji više ne vole. Ona često krive sebe za razvod, brinu o promjenama u svakodnevnom životu. Mogu imati noćne more, pokazivati znakove tuge i žalosti zbog odsustva jednog roditelja, biti agresivni i ljuti na roditelja kojega optužuju. Potrebno je da roditelji prenesu djeci poruku da nisu ona odgovorna za razvod te da će se i dalje brinuti o njima.

4. Djeca u dobi od jedanaest do petnaest godina: razumiju što znači razvod, ali mogu imati teškoća s prihvaćanjem promjena koje razvod donosi u njihovu obitelj.

5. Adolescenti u dobi od šesnaest do devetnaest godina: mogu se osjećati napušteni od roditelja, povući se od prijatelja, vršnjaka i svojih omiljenih aktivnosti te se mogu osjećati nesigurnima. Oni često reagiraju impulzivno te se kao reakcije na razvod javljaju bijes, agresivnost, konflikt lojalnosti, a u nekim slučajevima i depresivnost.

Za roditelje je važno održavanje otvorene komunikacije s djetetom te uključenost oba roditelja u djetetov život. Djeca se uvijek lakše prilagode na novonastalu situaciju ako se s njima otvoreno razgovara. Postoje velike razlike u prilagodavanju djece na razvod roditelja. Dok većina djece uspješno savlada to krizno razdoblje, dio djece doživljava emotivne teškoće veće od uobičajene uznemirenosti i tuge, a posljedice razvoda prate ih i u odrasloj dobi. Razvod roditelja može neko vrijeme negativno utjecati na dječji razvoj, ali ti se učinci s vremenom gube. Za većinu obitelji s jednim roditeljem dovoljna je godina dana, nakon što su postale jednoroditeljske, da prihvate svoj novi položaj i dožive značajna poboljšanja u obiteljskom funkcioniranju i životnom zadovoljstvu te se djeca mogu dobro prilagoditi novim okolnostima i bolje napredovati od djece u nesloženim cjelovitim obiteljima. Kako će dijete reagirati na gubitak ili odlazak jednog roditelja iz njegova poznata okruženja ovisi o dobi i trenutačnom razvojnom stupnju djeteta, njegovom viđenju situacije, spolu, kvaliteti njegova okruženja, količini stresa kojem je bilo izloženo do tada, a svakako i o sigurnosti i zaštiti koju mu pružaju osobe koje ostaju s njime.

Iako su negativne posljedice razvoda braka na dijete podosta dokumentirane, postoje dokazi koji govore da razvod može imati i pozitivne ishode za djecu, ovisno o određenim faktorima. Ako su djeca živjela u obitelji u kojoj je kontinuirano bio prisutan sukob, onda je

za tu djecu nakon razvoda braka došlo do poboljšanja u funkcioniranju. Opći je zaključak da razvod roditelja ima pozitivne posljedice kod manjeg broja djece, a teškoće nakon razvoda braka ima veći broj djece.¹³²

5.6.3. Dugotrajne reakcije

Kao dugotrajne reakcije razumijevamo oblike ponašanja koji postaju svojevrsan način življenja, koji će biti svojstven pojedincima i u zreloj dobi. Takve su reakcije prema našem mišljenju najvažnije jer mijenjaju razvojni put i ponašanje cijelih naraštaja. Budući da je u posljednjih tridesetak godina stopa razvoda u mnogim zemljama znatno porasla, nije nevažno hoće li ta pojava imati dugoročne i trajne posljedice na naraštaje koje je zahvatila jer one ne utječu samo na pojedince, nego i na čitavo društvo u kojem žive. Ograničit ćemo se samo na tri utvrđene dugoročne posljedice koje se čine najvažnijim. To su: socijalno-ekonomski položaj u društvu, partnerski odnosi i bračna kvaliteta odrasle djece čiji su se roditelji razveli i psihološka dobrobit odraslog djeteta.

1. Socijalno-ekonomski položaj u društvu: istraživanja pokazuju da djeca iz razvedenih brakova postižu slabiji uspjeh u školi ili češće prekidaju školovanje, nego djeca koja su živjela s oba biološka roditelja i tako oni postižu nižu obrazovnu razinu. Ona su češće nezaposlena, a kada su zaposlena slabije su plaćena zbog nižeg obrazovanja pa postižu niži socioekonomski status. Dva su objašnjenja te pojave. Prema prvome, razvod braka slabi motivaciju djeteta da postigne uspjeh pa je tako dijete slabije u školi i prestaje se dalje školovati te postiže niži društveno-ekonomski položaj. Prema drugom objašnjenju, razvod braka znatno slabi životni standard i sprečava kvalitetan obrazovni razvoj djece. Roditelj-skrbnik, uglavnom majka, nema financijske mogućnosti za dugotrajno školovanje djece bez pomoći oca, a ta pomoć često izostaje. Također, djeca razvedenih roditelja, osobito starija, osim školskih obaveza često preuzimaju dio kućanskih poslova i vođenje obitelji pa nemaju dovoljno vremena za učenje, što se negativno odražava na njihov školski uspjeh. Mnoga djeca iz razvedenih brakova postižu visoko obrazovanje i dobar socijalno-ekonomski položaj, ali su u tim slučajevima postojali snažni zaštitni čimbenici, koji su umanjili negativne posljedice roditeljskog razvoda braka.

¹³² B. ČAVAROVIĆ - GABOR, Razvod braka roditelja i simptomi traume kod djece, u: *Ljetopis socijalnog rada* 15 (2008.) 1., str. 72.-73.

2. Budući partnerski odnosi i bračna kvaliteta: druga dugoročna posljedica razvoda odražava se u uspostavljanju trajnih emocionalnih odnosa u odrasloj dobi djece iz razvedenih obitelji. Djeca, promatrajući ponašanje roditelja tijekom svojega djetinjstva prihvaćaju stavove i ponašanje svojih roditelja te u odrasloj dobi ostvaruju partnerske odnose u kojima se ponašaju na sličan način kao i njihovi roditelji.

3. Psihološka dobrobit djeteta u odrasloj dobi: na temelju sedamnaestogodišnjega praćenja dvaju naraštaja, autori Amato i Sobolewski (2001.)¹³³ zaključuju da sukobi i razvod roditelja slabe psihološku dobrobit djeteta u odrasloj dobi. To je neposredna posljedica narušenih odnosa između djeteta i roditelja jer roditeljski sukobi razaraju djetetovu emocionalnu povezanost s majkom, a sukobi i razvod razorno djeluju na povezanost s ocem. Dobri emocionalni odnosi s oba roditelja pokazala su se važnim čimbenikom za buduću psihičku stabilnost u odrasloj dobi.¹³⁴

5.7. Roditeljska manipulacija nad djecom tijekom razvoda braka

Manipulacija djecom tijekom razvoda obuhvaća niz ponašanja, verbalnih i neverbalnih poruka roditelja, koji djetetu šalje negativnu poruku o drugom roditelju s ciljem njegova isključenja iz života djeteta i otuđivanje djeteta od tog roditelja, iako za to ne postoji razlog koji proizlazi iz odnosa roditelja i djeteta. Što je jača emocionalna povezanost između djeteta i roditelja koji manipulira, to će dijete biti pod jačim utjecajem roditeljskih neprimjerenih postupaka.

Roditelji koji govore protiv drugog roditelja mogu to činiti iz više razloga. Neki od roditelja takvim se ponašanjem okreću iz osvete prema bivšem supružniku, neki imaju namjeru manipulirati pravnim sustavom, dok je ponašanje nekih odraz njihovih bojazni i emocionalnih ili psihopatoloških poteškoća. Roditelji koji manipuliraju svojom djecom, često imaju nejasno postavljene granice između vlastitih potreba i osjećaja, skloni su zamijeniti uloge s djecom, zbog čega djeca preuzimaju roditeljsku ulogu u obitelji nastojeći usrećiti i umiriti roditelje, dok bi u stvarnosti trebalo biti obrnuto.

¹³³ P. R. AMATO, J. SOBOLEWSKI, The effects of divorce and marital discord on adult childrens psychological well-being, u: *American Sociological Review* 66 (2001.), str. 900.-921.

¹³⁴ M. ČUDINA - OBRADOVIĆ, J. OBRADOVIĆ, *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 588.-589.

Waldron i Joanis¹³⁵ te Warshak¹³⁶ specificiraju neke od mogućnosti razloga roditelja za manipulaciju pa tako navode da u podlozi mogu biti neugodni osjećaji povezani s raspadom braka (doživljaj nanesene nepravde, nemogućnost prihvaćanja završetka partnerskog odnosa, pomoć pri nošenju s osjećajem ljutnje, želja za osvetom, traženje potvrde okoline za svoje osjećaje), razlozi za manipulaciju mogu biti povezani sa zaštitom samopouzdanja, mogu izražavati bojazni povezane s vlastitim iskustvom ili poteškoćama (strah da ne izgube naklonost djeteta, krivnja zbog vlastitih roditeljskih neuspjeha, nepovjerljivost prema drugome roditelju i uvjerenje da je dijete u opasnosti dok je s njime, što je projekcija vlastitih bojazni, potisnuti strahove iz vlastitog djetinjstva ili ponavljane obrasca ponašanja iz djetinjstva, odnosno vlastitog iskustva slabog odnosa ili nepostojanja odnosa barem s jednim roditeljem te narcizam) ili pak mogu biti vezani uz uključenost u parnicu oko skrbništva nad djetetom.¹³⁷

5.7.1. Posljedice roditeljske manipulacije

Autori napominju da je osnovna svrha ocrnjivanja drugog roditelja poruka da roditelj ne voli dijete, iz čega dijete zaključuje da je nevoljeno i nevrijedno ljubavi. Osjećaj nevoljenosti od strane roditelja jedan je od glavnih prediktora niskog samopouzdanja kod djece, osobito ako uzmemo u obzir egocentričnost mišljenja kod manje djece, koja smatraju kako je njihova krivica što ih roditelji ne vole. U svojoj su studiji odraslih žrtava roditeljske manipulacije utvrdili da čim su veći broj manipulativnih strategija roditelji koristili, time je niže samopoštovanje bilo kasnije kod ispitanika. Teorija privrženosti pruža okvir za razumijevanje povezanosti rane prihvaćenosti i brižnosti od strane skrbnika i kasnijih vjerovanja koje dijete ima o sebi, na kojima se kasnije temelje sve druge značajne veze. Naime, prema konceptu unutarnjih radnih modela, interakcija s vanjskim svijetom (npr. informacija da ga roditelj ne želi), inkorporira se u djetetovu unutarnju stvarnost te dijete počinje vjerovati kako nije vrijedno ljubavi.

Drugi važan način utjecaja manipulacije na dječje samopoštovanje ogleda se u djetetovoj internalizaciji negativnih poruka o drugom roditelju. Naglašava se važnost

¹³⁵ H. WALDRON, D. E. JOANIS, Understanding and collaboratively treating Parental Alienation Syndrome, u: *American Journal of Family Law* 10 (1996.), str. 121.-133.

¹³⁶ R. A. WARSHAK, *Otrov razvoda: zaštita odnosa između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*, Algoritam, Zagreb, 2008.

¹³⁷ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 385.

identifikacije djeteta sa svakim od roditelja te se napominje kako je dijete koje promatra kako je njegov roditelj odbačen i samo izloženo samopreziru, samoodbacivanju i konfuziji glede spolne identifikacije te se može bojati da će zbog sličnosti s odbačenim roditeljem i samo biti jednog dana odbačeno.

Ako dijete povjeruje da drugi roditelj nije dobar, tada se ni samo, barem dijelom, ne smatra dobrim. Odbacivanjem drugog roditelja kao lošeg, dijete odbacuje i dio sebe. Roditelj koji manipulira djetetom, osim toga poručuje djetetu da je njegova roditeljska ljubav povezana, odnosno uvjetovana djetetovim prihvatanjem ocrnjivanja drugog roditelja. Dijete može osjećati da je roditelju važnije mrziti drugog roditelja nego voljeti njega, što opet dovodi do internaliziranja stava da ono nije vrijedno ljubavi. Otuđivanje od drugog roditelja i manipulacija potiču dijete da usvoji vjerovanje kako se vrijedi pouzdati isključivo u vodstvo i mišljenje roditelja koji manipulira, što smanjuje djetetovo povjerenje u samoga sebe i druge ljude. S time navedenim, roditeljska manipulacija posredno može dovesti do depresije, sklonosti konzumiranja alkohola i droge te nesigurne privrženosti. Depresivnost i suicidalne ideacije česti su kod manipulirane djece u visokokonfliktnim razvodima braka. Osjećaji depresije povezani su s vjerovanjem o nevoljenosti i napuštenosti od roditelja, ali i dugotrajnom stvarnom fizičkom odvojenosti od roditelja. Gubitak roditelja dodatno je otežan ako se djeci ne dopušta da tuguju za izgubljenim roditeljem, već ih se tjera da vjeruju kako je odvajanje od roditelja najbolja stvar koja im se dogodila. Dominantna emocija djeteta pritom je osjećaj gubitka, a gubitak roditelja objektivno je jedan od faktora koji otežavaju psihosocijalnu prilagodbu djeteta. Budući da ne mogu otvoreno reći svoje emocije, mnoga ih djeca potiskuju te razvijaju psihogene smetnje poput glavobolja, boli u trbuhu, povlače se, popuštaju u školi ili postaju depresivna. Potiskivanje emocija smanjuje dječju sposobnost da prepoznaju i ovladaju vlastitim emocijama, što otežava razvijanje empatije i nepovoljno utječe na socijalni i moralni razvoj djeteta.

Djeca izložena manipulaciji u većem su riziku za kasnije probleme u intimnim vezama, što je posljedica brižno poticane ovisnosti o roditelju i psihološke kontrole manipulativnog roditelja, ali i veće brige roditelja za vlastite emocije, nego za one od djeteta. Negativan utjecaj, osim na sniženom samopouzdanju, bio je vidljiv i kroz niži osjećaj samopostignuća te veće stope depresivnosti i nesigurne privrženosti. Kako manipulirajući roditelji potiču poslušnost i gotovo dogmatično prihvatanje njihova pogleda na svijet, djeci

nedostaje sposobnost nezavisnog mišljenja i osjećaj samoodređenja, nužnih za uspješno funkcioniranje kao odrasle osobe. Nedostatak bazičnog samoprihvatanja, naime, često leži u podlozi poremećaja prilagodbe i konflikata osobnosti koji traju i u odrasloj dobi. Djeca izložena roditeljskoj manipulaciji imaju teškoća u testiranju stvarnosti i razaznavanju istine od laži jer zbog brojnih kontradiktornosti kojima su izložena, ova djeca ne znaju što je istina i kome mogu vjerovati, nepovjerljivi su, sumnjaju u vlastite procjene, češće pokazuju teškoće interpersonalnog funkcioniranja, a često i sami usvajaju hostile stavove i manipulativna ponašanja prema drugima.¹³⁸

Kako bi se mogli slagati s manipulativnim roditeljem, dijete mora početi vjerovati kako je taj roditelj u pravu i da ima dobre namjere, čime se podrazumijeva da je odbačeni roditelj loš i zlonamjeran. Navedeno predstavlja rizik od tzv. „splitinga“, kad dijete jednog roditelja doživljava sasvim loše, a drugoga sasvim dobrim, što je štetno za djecu jer ih se potiče da doživljavaju svijet „crno-bijelim“ i razmišljaju na „sve ili ništa“ način, umjesto realno i uravnoteženo, gdje postoji i dobro i loše u ljudima i situacijama. Djeca koja zadrže tako rigidnu podjelu na dobro i loše često teže perfekcionizmu kod sebe i drugih, a svaki pa i najmanji neuspjeh za njih predstavlja katastrofu.

Kako dijete vrlo brzo uviđa da manipulirajući roditelj ne odobrava njegove pozitivne osjećaje prema drugome roditelju, on ih skriva pred njim i drugom ih roditelju pokazuje samo kad su nasamo. Ovakvo ponašanje često kod djeteta dovodi do konfliktnih emocija i osjećaja kako nekoga izdaje i dovodi do osjećaja krivnje. Osjećaji odgovornosti i nemoći, vezano uz roditeljske sukobe, vrlo su štetni za djecu te umanjuju dječje osjećaje važnosti, kompetentnosti i snage. U strahu od otvorenog izražavanja svojih potreba i želja, djeca svoje neslaganje nerijetko prikrivaju pretjeranom poslušnošću i ugađanjem svakom od roditelja posebno te svima drugima oko sebe, što se u situacijama pretjeranih zahtjeva ili oslabljenih osobnih obrana može rezultirati regresivnim, iritabilnim ili agresivnim ponašanjem i izazvati probleme u socijalnom funkcioniranju.

Ova se problematika može lako prenijeti na sljedeće generacije jer djeca koja su otuđena od roditelja imaju veću vjerojatnost da kasnije i sama postanu manipulirajući roditelji koji otuđuju. Također, naučeni na ponašanje roditelja koji ne dopuštaju da ikoga, osim njih,

¹³⁸ Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 386.-387.

išta pita i da roditelji stvaraju pravila, manje je vjerojatno da će ta djeca nakon vlastitog razvoda željeti dijeliti djecu i skrbništvo nad njima jer su uvjetovani odgojem svojih roditelja.¹³⁹

5.7.2. Roditeljska manipulacija zlostavljanja i/ili zanemarivanja djeteta

Strategije roditeljske manipulacije moguće je definirati kao niz roditeljskih postupaka koji namjerno ili nenamjerno utječu na potkopavanje odnosa djeteta i drugog roditelja. Može se smatrati da roditelji koji koriste manipulaciju psihološki zlostavljaju svoju djecu jer pokazuju niz ponašanja koja bez sumnje direktno dovode do toga da se dijete osjeća beskorisno, oštećeno, ugroženo te da ga se koristi za ispunjavanje tuđih potreba, što je dio široko prihvaćene definicije psihološkog zlostavljanja. Temelj same manipulacije i otuđivanja nedostatak je empatije i nemogućnost odvajanja djetetovih potreba od vlastitih, također predstavlja osnovu psihološkog zanemarivanja, kao i nekih drugih oblika zlostavljanja. Strategije roditeljske manipulacije često dovode do smanjenog samopoštovanja kod djece, dok je ponižavanje i omalovažavanje drugog roditelja najčešće upotrebljavana strategija manipulacije, snažan izraz negativističkih stavova koji poručuju djetetu da je drugi roditelj nedostupan za dijete i nesiguran te da dijete ne voli. Također, pretjerana ovisnost između roditelja koji manipulira i otuđuje dijete predstavlja psihološko zlostavljanje.

Lažna optužba za zlostavljanje djece također je oblik manipulacije, a posebno je opasna jer prisiljava institucije sustava da, u svrhu zaštite djeteta, reagiraju i odgovore izravno i brzo. Uključivanje djeteta u pravnu borbu posebice je štetno i dodatno pojačava već ranije navedeni nepovoljan utjecaj manipulativnih ponašanja roditelja na psihosocijalnu dobrobit djeteta.¹⁴⁰

U praksi se susreću djeca koju manipuliraju roditelji s kojim dijete ne živi, a koji vrijeme određeno za susrete i druženje s djetetom koristi za slanje negativnih poruka djetetu o drugom roditelju, komentira u negativnom kontekstu odgojne zahtjeve koje roditelj postavlja pred dijete, želi prikupiti što više informacija o kretanju i načinu života bivšeg partnera, uz negativne komentare, čime dijete stavlja u izrazito nepovoljan i zahtjevan položaj, zlorabljuje svoje pravo na susrete s djetetom i tako pridonosi pojavi otpora djeteta u odnosu

¹³⁹ Usp. *Isto*, str. 388.

¹⁴⁰ Usp. Usp. A. BRAJŠA - ŽGANEC, J. LOPIŽIĆ, Z. PENEZIĆ, *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014., str. 389.

na roditelja s kojim živi. Kao jedan od najdrastičnijih oblika manipulacije djecom bilježe se neutemeljene prijave zanemarivanja i zlostavljanja djeteta koje su usmjerene protiv drugog roditelja.

Lažne optužbe za zlostavljanje djece tijekom razvoda roditelja jedna je od najmoćnijih optužbi koju roditelj može iznijeti u postupku razvoda. Osjetno je moćnija od tipičnih optužbi za partnerovo ponašanje u prošlosti, poput optužbi za bračnu nevjeru, zlouporabu alkohola ili droge, nedostatak ekonomske odgovornosti jer prisiljava institucije sustava da u svrhu zaštite dobrobiti djeteta reagiraju i odgovore izravno i brzo. Iako se većina stručnjaka slaže da postoji veći broj lažnih optužbi i neutemeljenih u postupcima razvoda i određivanja s kime će dijete živjeti, kod različitih istraživača nalaze se neslaganje s obzirom na učestalost i prirodu takvih tvrdnji.

Govoreći o lažnim optužbama važno je razlikovati nedokazane optužbe od namjerno proizvedenih. Nedokazane optužbe za zlostavljanje djece mogu biti rezultat dobre namjere roditelja pri čemu zbog sumnjive ozljede djeteta, njegova čudnog ponašanja ili pogrešno protumačene djetetove izjave, roditelj podiže tužbu protiv drugog roditelja. Ponekad razlozi za optuživanje drugog roditelja za zlostavljanje proizlaze iz nedovoljnog poznavanja djetetovih reakcija na razvod pa reakcije na razvod roditelj pogrešno protumači reakcijama na zlostavljanje.

S druge strane, neki roditelji mogu namjerno pokrenuti lažne optužbe. Tada za cilj imaju manipulaciju pravnog, zdravstvenog i socijalnog sustava, čime namjeravaju dobiti skrb ili se zbog nezavršenih partnerskih odnosa na taj način žele osvetiti bivšem partneru.

Tipični obrasci koji se javljaju kod lažnih optužbi za spolno zlostavljanje djeteta:

- optužbe nastaju nakon rastave braka, kada počne pravna bitka za skrb nad djetetom
- češće se javlja u obiteljima koje su i prije bile disfunkcionalne te u obiteljima u kojima bivši supružnici nisu riješili sukobe oko razvoda, kao ni partnerske procese
- ako je onaj koji optužuje ženskog spola, često su to histerične i granične strukture ličnosti ili je prisutna intenzivna ljutnja na bivšeg partnera, defenzivan stav i opravdanje
- ako je optuženi roditelj muškog spola, u pravilu je pasivan i brižan
- dijete je obično ženskog spola te mlađe od osam godina
- optužbe najčešće potječu od strane roditelja s kojim dijete živi

- optužujući roditelj samoinicijativno vodi dijete većem broju stručnjaka u namjeri da netko potvrdi njegove optužbe, ne obazirući se na posljedice djeteta
- sud na navode stručnjaka reagira prekidom ili ograničavanjem susreta.¹⁴¹

Karakteristike roditelja koji lažno optužuju mogu biti:

- osobe s psihičkim oboljenjem čije je funkcioniranje, mogućnost prosudbe, a ponekad i sposobnost razlikovanja činjenica i mašte pod utjecajem tih poremećaja
- karakteriziraju ih nestabilnost i impulzivnost, pod stresom razvoda skloni su pretjerano reagirati i pogrešno tumačiti događaje iz realiteta te brzopleto zaključiti
- osobe koje prema bivšem partneru osjećaju snažnu mržnju, ljutnju i neprijateljstvo, žele povrijediti bivšeg partnera i osvetiti mu se, vlastita osveta stavlja dobrobit djeteta u drugi plan
- osobe koje su previše oprezne i opterećene mogućnošću da je dijete bilo ili može biti spolno zlostavljano, možda su i same bile zlostavljane ili silovane ili je riječ o pretjeranoj brizi
- osobe koje reagiraju prilično primjereno na nejasnu situaciju tražeći profesionalno savjetovanje od stručnjaka.

Obrasci ponašanja djece u slučajevima lažnog optuživanja roditelja su:¹⁴²

- daju odgovore koji se čine dobro uvježbanima i istreniranima
- tijekom intervjua spontano, a da ih se ne pita ili potiče na odgovore, iznose fraze praćene istim afektom kao u roditelja koji iznosi optužbe
- pokazuju neutemeljen i pretjeran protest protiv roditelja koji je lažno optužen
- u cijelosti se odriču roditelja koji je optužen, uz pretjeranu mržnju i izraženu želju da ga nikad više ne vidi ili s njim razgovara
- neprimjerena zabrinutost vezana uz pitanje alimentacije, raspodjele imovine i drugih aktivnosti oko razvoda koje nisu dio djetetova svijeta
- na potpitanja o detaljima i primjerima zlostavljanja opetovano iznosi jedne te iste izolirane događaje
- koriste dobi neprimjerene verbalne opise, a da ne razumiju to što govore

¹⁴¹ Djeca i konfliktni razvodi, *Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava Pravobranitelja za djecu RH*, Zagreb, 2010., str. 95.-97.

¹⁴² Djeca i konfliktni razvodi, *Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava Pravobranitelja za djecu RH*, Zagreb, 2010., str. 95.-97.

- njihove izjave o takvim događajima su nekonzistentne u raznim aspektima, kao što su specifični detalji, a emocionalna pratnja nije sukladna iznesenim sadržajima
- nema karakteristika traumatizacije niti na emocionalnom niti na ponašajnom planu.

U adolescenciji kod takve djece uočavaju se sljedeća ponašanja:¹⁴³

- razvoj osvetničkih ciljeva prema optuživanom roditelju
- ekstremnost emocionalnih stanja poput snažnih osjećaja mržnje i odbacivanja optuživanog roditelja
- isključivo izjave da „nikad, baš nikad“ ne žele vidjeti drugog roditelja zbog toga što im je učinio.

U usporedbi s tim, kod adolescenata koji su uistinu bili spolno zlostavljani nalazi se znatno veća emocionalna suzdržanost, anksioznost, osjećaj srama i nelagode kad ih se pita o tome, osjećaj tuge i krivnje, česte provale plača, psihotraumatizacije¹⁴⁴, a ne osvetoljubivost ili sklonost otvorenom i javnom kritiziranju roditelja navodnog zlostavljača, kao što je to čest slučaj u lažnim optužbama.

5.8. Prava djece tijekom i nakon razvoda

Kako bi postupak za razvod roditelja ostavio što manje posljedica na emocionalni razvoj djeteta, potrebno je definirati sve elemente važne za nastavak odnosa bivših bračnih partnera i zajedničke djece.

Razvod braka roditelja za djecu je stresno iskustvo, najčešće popraćeno osjećajima tuge, straha, nesigurnosti, tjeskobe, bespomoćnosti, ljutnje i zbunjenosti, osjećaja krivnje, preuzimanja odgovornosti za sukob roditelja te je popraćeno pojavom konflikata lojalnosti. Razvod je, uz razdvajanje od roditelja s kojim dijete neće živjeti, vezan i za niz promjena u životu djeteta koje pred dijete stavljaju zahtjev za prilagodbom. Rastajanju roditelja najčešće prethodi, za dijete također stresno i emocionalno bolno iskustvo, prepirke roditelja, nerijetko popraćeno i uključenošću drugih djetetu bliskih odraslih osoba (baka, djedova), što kod djeteta dodatno može izazvati i produbiti osjećaj nesigurnosti jer uslijed njihove emocionalne uključenosti u situaciju razvoda gubi podršku i oslonac ljudi kod kojih je u drugim životnim okolnostima najčešće nalazi. Suočavanje i nošenje s razvodom roditelja djeci može otežati

¹⁴³ Isto, str. 95.-97.

¹⁴⁴ Djeca i konfliktni razvodi, *Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava Pravobranitelja za djecu RH*, Zagreb, 2010., str. 97., 100.-101.

emocionalna preplavljenost roditelja vlastitim teškim i bolnim preživljavanjem razvoda, što uz navedeno u nekim obiteljima djecu i njihove emocionalne potrebe stavlja u drugi plan.

Presudom o razvodu braka, osim činjenice razvoda roditelja, regulirana su pitanja važna za daljnje odnose i funkcioniranje bivših bračnih partnera i zajedničke djece.

Presudom se tako odlučuje s kojim će roditeljem živjeti dijete nakon razvoda braka, na koji će način vidati dijete i roditelj koji ne živi s djecom te visina iznosa kojim će roditelj koji ne živi s djecom pridonositi njihovom uzdržavanju.

Nažalost, često je ustaljeno pogrešno tumačenje kako se u postupku razvoda braka odlučuje o skrbništvu nad djetetom. Prema Obiteljskom zakonu, roditelji bez obzira žive li zajedno ili odvojeno, ravnopravno, zajednički i sporazumno skrbe o djetetu, osim u onim slučajevima kad je to izričito propisano zakonom. Zakon predviđa da samo jedan roditelj skrbi o djetetu u slučaju ako je drugi roditelj umro, proglašen umrlim, lišen roditeljske skrbi, lišen poslovne sposobnosti u odnosu na roditeljsku skrb ili ako je na neki način spriječen. U svim drugim slučajevima, niti jedan roditelj nema veću pravnu ulogu niti povlašteniji položaj u pogledu djeteta, osim ukoliko je odlukom suda drukčije određeno, a što je moguće učiniti samo radi zaštite dobrobiti djeteta.

Donoseći odluku o tome s kojim roditeljem će dijete živjeti, sud procjenjuje sve okolnosti slučaja i vodi se prije svega zaštitom interesa djeteta, uvažavajući mišljenje i prijedlog nadležnog centra za socijalnu skrb, koji prikuplja podatke vezano za stambene i materijalne prilike roditelja, ali i vezano uz osobne karakteristike roditelja, njihove roditeljske kompetencije, uvažavajući obiteljske odnose te uzimajući u obzir i mišljenje djeteta, sukladno procjeni njegove dobi, zrelosti i interesa.

Obiteljskim zakonom¹⁴⁵ propisano je da dijete u postupcima u kojima se odlučuje o nekom njegovom pravu i interesu, ima pravo na prikladan način saznati važne okolnosti slučaja, dobiti savjet i izraziti svoje mišljenje te biti obaviješteno o mogućim posljedicama uvažavanja njegovog mišljenja. Zakonom nije propisana dobna granica za mogućnost razgovora s djetetom, niti dobna granica koja bi određivala kad se mišljenje djeteta uzima u obzir. Izraženo mišljenje djeteta ne mora nužno biti u skladu s djetetovom dobrobiti i interesom, o kojima se prvenstveno mora voditi računa u svim postupcima u kojima se

¹⁴⁵ Obiteljski zakon, u: *Narodne novine*, br. 116/2003, 17/2004, 136/04, 107/07, 57/11, čl. 89.

odlučuje o djetetovu pravu, a isto može biti i posljedica određenih roditeljskih manipulacija. Također, odluku o načinu odvijanja susreta i druženja djeteta i roditelja važno je donijeti sukladno procjeni interesa djeteta. Iako Zakonom nije izričito određeno, vrijeme koje će dijete provesti s roditeljem s kojim ne živi, u odluci mora biti jasno naznačeno i točno definirano, pri čemu se u svakom pojedinačnom slučaju takva odluka donosi sukladno procijeni interesa djeteta.

Vrijeme susreta i druženja nužno je odrediti vremenskim terminima zbog česte nemogućnosti postizanja dogovora između roditelja, kao i pojave manipulacije djetetovim pravom na susrete i druženje od strane roditelja kod kojeg dijete živi.

Vežano za susrete i druženje, važno je naglasiti kako se radi prije svega o pravu djeteta te o pravu i dužnosti oba roditelja. Roditelj koji ne živi s djetetom, ima pravo i dužnost u kontinuitetu i redovito provoditi vrijeme s djetetom, čime ostaje uključen u život djeteta, a što ostavlja prostora i za njegovanje i razvoj odnosa roditelj-dijete. Istodobno je dužnost roditelja s kojim dijete živi osigurati uvjete za redovito i kontinuirano odvijanje susreta i druženja radi dobrobiti djeteta. Od izuzetne je važnosti da oba roditelja pri tome imaju dobar uvid u emocionalne reakcije djeteta te da verbalne i neverbalne poruke koje svjesno ili nesvjesno šalju djeci nisu manipulirajuća sredstva kojima je cilj ispoljiti lojalnost djeteta. Ovo je od iznimne važnosti jer kako kod djeteta ne bi izazvali i produbljivali osjećaj da pokazivanjem naklonosti, ljubavi i želje za provođenjem vremena s jednim roditeljem, izdaju drugog roditelja. Također je važno da se roditelji dogovaraju oko susreta i druženja, koji mogu, ukoliko se svi oko toga slože, biti prilagođeni trenutnim životnim okolnostima pri čemu odgovornost za postizanje dogovora imaju isključivo roditelji i nikako ju ne bi smjeli prebaciti djetetu.

Dijete ne bi smjeli staviti u položaj u kojem se od njega očekuje posredovanje ili prenošenje poruka od jednog roditelja drugome. U određenim slučajevima, radi potrebe i zaštite djeteta, susreti i druženja djeteta s roditeljima s kojim dijete ne živi mogu se ograničiti ili zabraniti, a prema okolnostima slučaja sud može odrediti osobu u čijoj će nazočnosti održavati susrete i druženja, koju će predložiti centar za socijalnu skrb.

Pravo na uzdržavanje ima svako dijete od strane oba roditelja i ono je također regulirano sudskom odlukom. Prilikom određivanja iznosa koji je, na ime uzdržavanja,

roditelj koji ne živi s djetetom dužan uplaćivati roditelj, razmatraju se ukupne mjesečne potrebe djeteta pri čemu se u obzir uzimaju djetetova dob, potrebe za obrazovanjem i vanškolskim aktivnostima, odnosno vanvrtičkim aktivnostima ili određene posebne potrebe, ukoliko ih dijete ima. Ministarstvo pravosuđa svojom odlukom utvrđuje okvirne iznose za uzdržavanje djeteta. Trenutno je na snazi odluka po kojoj je djetetu predškolske dobi mjesečno potrebno 1.500,00 kn, a djetetu školske dobi 1.700,00 kn za uzdržavanje.

Navedeni se iznosi odnose na procjene ukupnih mjesečnih potreba djeteta, odnosno iznos koji su roditelji zajedno dužni osigurati djetetu.¹⁴⁶

Stručnjaci ističu da je potrebno zakonski stati na kraj izbjegavanju roditelja da preuzmu rješenje, pooštriti kazne za roditelje koji ne ispunjavaju zakonsku obvezu uzdržavanja djeteta, razviti sustav praćenja provođenja rješenja, razdvojiti represivnu i savjetodavnu ulogu Centra za socijalnu skrb, odnosno ostvariti prenošenje ovlasti na sud kako je to predviđeno novim zakonom. Dvojna uloga djelatnika u sustavu socijalne skrbi posebno se nametnula u odgovorima stručnjaka. Od njih se, naime, očekuje u pojedinom predmetu da budu pokretači pojedinih represivnih postupaka i da pridonose tijekom sudskog postupka najčešće u ulozi svjedoka, a isto tako da poduzimaju sve zaštitne mjere u odnosu na dijete i obitelj, gdje se očekuje učinkovit savjetovani rad i terapijski učinak, bez obzira na raspoložive stručne potencijale i opterećenost. Služba socijalne skrbi, s postojećim kadrom, ne može razdvojiti te dvije uloge i udovoljiti stručnim zahtjevima.¹⁴⁷

U vidu unapređenja prakse zaštite najboljeg interesa djeteta u postupcima razvoda braka roditelja, većina stručnjaka navodi potrebu definiranja pojma najboljeg interesa djeteta, kako on ne bi bio toliko prepušten slobodnoj procjeni stručnjaka te navodi potrebu fokusiranja na puno više kriterija odjednom i potrebu izjednačavanja u kriterijima. Također, ističe se potreba da nadležno ministarstvo donese pravilnike o postupanju i primjeni pojedinih zakonskih rješenja. Glede suradnje s drugim sustavima i institucijama koje se posredno ili neposredno bave najboljim interesom djeteta, naglašava se potreba za intenzivnijom komunikacijom i razmjenu informacija, ali i potreba za koordiniranim sustavnim rješenjima.

¹⁴⁶ D. OSMAK - FRANJIĆ, Prava djece tijekom i nakon razvoda roditelja, Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu, u: *Dječji vrtić 2* (2007.), br. 50.

¹⁴⁷ M. LAKIJA, N. PEĆNIK, R. SARIĆ, Zaštita najboljeg interesa djeteta u postupku razvoda braka roditelja, u: *Ljetopis socijalnog rada* (2005.), str. 79.

Zaključak

U ovom smo radu promatrali kroz prvu cjelinu bračno zajedništvo, koje je u današnje užurbano vrijeme teško zadržati i izgraditi. Tradicionalna slika obitelji i braka danas više ne postoji, na njezino mjesto došlo je moderno doba, koje je donijelo i više izbora za ljude. Kroz drugu cjelinu rada, otkrili smo što nam crkveni dokumenti govore o sakramentalnosti braka i odgovornom roditeljstvu, gdje *Humanae vitae*, crkveni dokument najviše progovara upravo o tome. Zatim smo uvidjeli da su danas različiti utjecaji i promjene na shvaćanje braka i obitelji donijele sa sobom porast nevjenčanih zajednica, odgađanje stupanja u brak, porast rastava brakova te samu individualizaciju modernog društva. Brak i obitelj ne uzimaju se ozbiljno kao društvene vrednote u modernom individualističkom društvu. Sve veći broj razvoda brakova dovodi do novih proširenih miješanih obitelji, a u porastu je i broj samohranih roditelja i tako se dolazi do većeg broja obitelji u riziku.

U četvrtoj cjelini započeli smo od definiranja samog razvoda, naveli smo koji su sve rizični faktori za razvod braka, koji su vanjski i unutarnji razarači braka, što je bračna nestabilnost te koje su posljedice samog razvoda braka, što nam je ujedno i uvod za sljedeću cjelinu koja promatra utjecaj razvoda braka roditelja na djecu. Kod mnoge djece razvod je vezan za osjećaj intenzivne nesigurnosti i tjeskobe, budući da roditelji, između ostalog, zaboravljaju ili propuštaju djeci dati jasnu i poštenu, dobi primjerenu, informaciju o razvodu i posljedicama koje će on imati na svakodnevni život djeteta. Informacije o tome s kojim će roditeljem dijete živjeti, hoće li se moći družiti s bakama, djedovima i ostalim članovima šire obitelji, bez obzira na razdvojeni život roditelja, hoće li promijeniti mjesto stanovanja, hoće li polaziti u isti vrtić ili školu ili će doći do promjene, na koji će način održavati kontakt s prijateljima iz starog vrtića ili iz škole. Ove su informacije izuzetno važne za dijete i roditelji ih djetetu trebaju pružiti.

Od izuzetne je važnosti, uz pretpostavku istinitosti, da roditelji jasno kažu kako će ga oboje i dalje nastaviti voljeti i brinuti se za njega i u budućnosti te da bez ulaženja u detaljna tumačenja razloga za razvod djetetu ostave prostora za postavljanje pitanja te da mu odgovore na način primjeren njegovoj dobi. Također je važno da roditelji bez obzira na vlastite intenzivne emocije i reakcije, pokušaju sami ili uz pomoć stručnjaka postići dogovor oko djeteta te kako postići situaciju u kojoj bi dijete prolazilo kroz što manje sukoba. Kao jedno od posljedica razvoda braka roditelja je i manipulacija djecom.

Roditelji, neki svjesni, a neki nesvjesni, znaju manipulirati djecom tijekom procesa razvoda, što je uvelike štetno za samo dijete. Na kraju, rad završava s pravima djeteta tijekom i nakon razvoda. Definiiraju se njegova prava, kako zaštititi najbolji djetetov interes i kako shvatiti da svako dijete na svijetu želi imati oca i majku pored sebe, a ne ga tjerati da bira kod koga će živjeti.

Crkva bi bivšim partnerima mogla pomoći u vidu duhovnih obnova specifično za njih, raznim savjetovanjima, ispovijedima, a ponajviše brinuti o njima da se ne osjećaju odbačenima i osamljenima. Mislim da Crkva djeci može pomoći sudjelovanjem, kod mlađe djece, na različitim susretima, katehezama, igrama te povjerljivim razgovorom. Smatram da je teško doprijeti do starije djece jer su zatvorenija od mlađe djece, ali treba pokušati na neki način doprijeti do njih, zainteresirati ih nečime pa da i ta djeca osjete da nisu sama te da je Crkva uz njih i da im pomaže.

Literatura

Crkveni dokumenti:

BENEDIKT XVI., *Deus caritas est - Bog je ljubav. Enciklika o kršćanskoj ljubavi* (25.XII.2005.), Zagreb, 2006.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dogmatska konstitucija o Crkvi - Lumen gentium*, (21. studeni 1964.), u: Dokumenti Drugog vatikanskog koncila, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2002.

DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes - Radost i nada. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7.XII.1965.), u: Dokumenti Drugog vatikanskog koncila, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2002.

HRVATSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Katekizam Katoličke Crkve* (za uporabu na hrvatskom jeziku), Glas Koncila, Zagreb, 1994.

IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio - Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22.XI.1981.), Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 1997.

IVAN PAVAO II., *Pismo obiteljima pape Ivana Pavla II*, IKA, Zagreb, 1994.

PAPA FRANJO, *Lumen fidei - Svjetlo vjere* (29.VI.2013.), Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2013.

PAPA FRANJO, *Evangelii gaudium. Radost Evanđelja. Apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama i svim vjernicima laicima o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu* (24.XI.2013.), Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2013.

PAVAO VI., *Humanae vitae, Enciklika o ispravnoj regulaciji poroda*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2008.

Relatio Synodi, Treće izvanredne opće biskupske sinode: *Pastoralni izazovi vezani uz obitelj u kontekstu evangelizacije* (5. - 19. listopada 2014.) (18.X.2014.), Vatikan, u: http://www.dubrovačka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094: dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obitelji-2014&Itemid=750

ZBOR ZA UČENJE VJERE, *Pismo Annus internationalis familiae biskupima Katoličke Crkve o primanju sv. Pričesti vjernika koji su nakon rastave braka sklopili novi* (14. rujna 1994.) <http://www.vjeraidjela.com/pismo-o-primanju-svete-pricesti-vjernika-koji-su-nakon-rastave-braka-sklopili-novi/>

Djela:

- ALINČIĆ, M., ABRAMOVIĆ, A., BELAJAC, M., HRABAR, V., HRVATIN, D., JAKOVAC - LOZIĆ, B., KORAC, D. (prir.), *Obiteljski zakon*, Narodne novine, Zagreb, 2004.
- ARAČIĆ, P., *Trauma rastave i razvoda braka i obitelji, Uzroci i posljedice. Kako dalje?*, Biblioteka nova evangelizacija, Osijek, 2016.
- BOLZ, N., *Diskurs uber die Ungleichheit. Ein Anti - Rousseau*, Verlag: Fink Signatur, Paderborn, 2009.
- BONETTI, R., *Obitelj, vrelo zajedništva. Nove kateheze o ženidbi i obitelji*, „Josip Turčinović“ d.o.o., Novi svijet, Pazin, 2015.
- BRAJŠA, P., *Umijeće svadanja*, C.A.S.H., Pula, 1996.
- BRAJŠA - ŽGANEC, A., LOPIŽIĆ, J., PENEZIĆ, Z., *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*, Hrvatsko psihološko društvo, Naklada slap, Zagreb, 2014.
- ČUDINA - OBRADOVIĆ, M., OBRADOVIĆ, J., *Psihologija braka i obitelji*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
- Djeca i konfliktni razvodi*, Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava Pravobranitelja za djecu RH, Zagreb, 2010.
- DRŽAVNI ZAVOD ZA STATISTIKU REPUBLIKE HRVATSKE, *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2015.*, Zagreb, 2015.
- DŽINIĆ, I., *Pastoral s rastavljenima te rastavljenima i ponovno civilno vjenčanima u Hrvatskoj. Izazov za dijakoniju u Crkvi*, Biblioteka Diacovensia (Studije 8), Đakovo, 2006.
- GRIESSER, W. (ur.), *Reduktionismen und Antworten der Philosophie*, Wurzburg, 2012.
- KOREN, M., *Obitelj put Crkve, obitelj nositeljica nove evangelizacije u župi*, brošura uz 40. obljetnicu svećeništva u godini vjere, „Josip Turčinović“, Novi svijet, Pazin, Križevci, 2013.
- ONFRAY, M., *Moć postojanja. Hedonistički manifest*, Rad, Beograd, 2007.
- SCHATSCHNEIDER, K. A., *Rechtsproblem Familie in Deutschland*, u: W. LACHMANN, *Familienpolitik*, Suhrkamp, Berlin, 2009.
- WARSHAK, R. A., *Otrov razvoda: zaštita odnosa između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*, Algoritam, Zagreb, 2008.

Članci:

- AMATO, P. R., The consequences of divorce for adults and children, u: *Journal of Marriage and Family* 62 (2000.) 3., str. 1269.-1287.
- AMATO, P. R., SOBOLEWSKI, J., The effects of divorce and marital discord on adult childrens psychological well-being, u: *American Sociological Review* 66 (2001.), str. 900.-921.
- ARAČIĆ, P., NIKODEM, K., Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu, u: *Bogoslovska smotra* 70 (2000.) 2., str. 291.-311.
- ASELTINE, R. H., KESSLER, R. C., Marital disruption and depression in a community Sample, u: *Journal of Health and Social Behavior* (1993.), str. 133.-148.
- BAUM, N., Coping with „absence-presence“: Noncustodial fathers parenting behaviors, u: *American Journal of Orthopsychiatry* 74 (2004.), str. 316.-324.
- COLEMAN, J. S., Social capital in the creation of human capital, u: *The American Journal of Sociology* 94 (1988.) - Supplement: *Organizations and Institutions: Sociological and economic approaches to the analysis of social structure*, str. 95.-120.
- ČAVAROVIĆ - GABOR, B., Razvod braka roditelja i simptomi traume kod djece, u: *Ljetopis socijalnog rada* 15 (2008.) 1., str. 69.-91.
- EREL, O., BURMAN, B., Interrelatedness of marital relations and parent - child relations: A meta - analytic review, u: *Psychological Bulletin* 118 (1995.) 1., str. 108.-132.
- FRKIN, J., Pismo obiteljima pape Ivana Pavla II., u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 4 (1994.) 6., str. 591.-601.
- GOTMAN, J., A theory of marital dissolution and stability, u: *Journal of Family Psychology* 7 (1993.), str. 57.-75.
- GRBAC, J., Rastavljeni i ponovno oženjeni stanje i perspektive, u: *Bogoslovska smotra* 85 (2015.), str. 779.-798.
- KARNEY, B., BRADBURY, T., The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, method and research, u: *Psychological Bulletin* (1995.), str. 3.-34.
- KOPREK, I., Razarajući čimbenici braka i obitelji, u: *Bogoslovska smotra* 85 (2015.), str. 759.-778.
- KORAČEVIĆ, K., Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji, u: *Bogoslovska smotra* 69 (1999.), str. 185.-271.

- LAKIJA, M., PEĆNIK, N., SARIĆ, R., Zaštita najboljeg interesa djeteta u postupku razvoda braka roditelja, u: *Ljetopis socijalnog rada* (2005.), str. 1.-34.
- OSMAK - FRANJIĆ, D., Prava djece tijekom i nakon razvoda roditelja, Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu, u: *Dječji vrtić 2* (2007.), str. 2.-4.
- SOBOLEWSKI, J. M., AMATO, P. R., Parents discord and divorce, parent - child relationships and subjective well - being in early adulthood: Is feeling close to two parents batter than feeling close to one?, u: *Social Forces* 85 (2007.) 3., str. 1105.-1124.
- STANLEY, S. M., WHITTON, S. W., MARKMAN, H. J., Maybe I do: Interpersonal commitment and premarital or nonmarital cohabitation, u: *Journal of Family Issues* 25 (2004.), str. 496.-519.
- STROHSCHHEIN, L., Parental divorce and child mental health trajectories, u: *Journal of Marriage and Family* 67 (2005.), str. 1286.-1300.
- VALKOVIĆ, M., Društveni utjecaj na brak i obitelj, u: *Bogoslovska smotra* 69 (1999.), str. 295.-313.
- WALDRON, K. H., JOANIS, D. E., Understanding and collaboratively treating Parental Alienation Syndrome, u: *American Journal of Family Law* 10 (1996.), str. 121.-133.
- WOJTYLA, K., Istina „*Humanae vitae*“, u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 66 (2011.) 2., str. 269.-276.

Internet izvori:

- http://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=3094:dokument-relatio-synodi-izvanredne-biskupske-sinode-o-obitelji-2014 (04.07.2017.)
- www.laudato.hr/Novosti/Hrvatska/Obitelj-pod-suvremenim-izazovima-i-pritiscima.aspx (07.07.2017.)